

E-ISSN 2630-5836

MUHASEBE VE FINANS İNCELEMELERİ DERGİSİ

*BULLETIN OF ACCOUNTING AND FINANCE
REVIEWS*

DergiPark
AKADEMİK

**CİLT:5
SAYI:1**

2022 NİSAN

**MUHASEBE VE FİNANS
İNCELEMELERİ DERGİSİ**

YIL:

2022

AY:

NİSAN

CİLT:

5

SAYI:

1

**BULLETIN OF ACCOUNTING
AND FINANCE REVIEWS**

YEAR:

2022

MONTH:

APRIL

VOLUME:

5

NUMBER:

1

**MUHASEBE ve FİNANS İNCELEMELERİ DERGİSİ / BULLETIN OF ACCOUNTING
AND FINANCE REVIEWS**

Kurucular / Founders

Şuayyip Doğuş DEMİRCİ

Editörler/Editor in Chiefs

Doç. Dr. Feyyaz ZEREN

Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Şuayyip Doğuş DEMİRCİ

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Yürütme Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Tansel HACIHASANOĞLU

Bozok Üniversitesi

Doç. Dr. Engin KÜÇÜKSİLLE

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Doç. Dr. Erkan ÖZTÜRK

Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail ÇELİK

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Doç. Dr. Sadık KARAOĞLAN

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Doç. Dr. Sinan ESEN

Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Şaban ÇELİK

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Aysun ATAGAN ÇETİN

Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Murat KOÇSOY

Bozok Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Selim GÜNGÖR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tayfun YILMAZ

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

**Dergimiz aşağıdaki indeksler tarafından
taranmaktadır.**

**Our journal is abstraced by the following
indexes.**

Dergi Hakkında/About This Journal

Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi **Nisan** ve **Ekim** aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Dergi **Türkçe** ve **İngilizce** dillerinde makaleleri kabul etmektedir. Dergimiz **DergiPark** üzerinden elektronik ortamda yayın hayatını sürdürmektedir. Muhasebe ve Finans İncelemeleri dergisi ulusal hakemli, bilimsel, süreli bir yayındır. Dergiye gönderilen tüm makaleler hakem değerlendirmesi öncesinde intihal programında taranmaktadır. Bu dergide yayınlanan makalelerde ileri sürülen fikirler makale yazarlarına aittir, bu fikirler dergi yönetiminin görüşlerini yansıtmamaktadır. Yayınlanan eserlerden kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Bulletin of Accounting and Finance Reviews is published twice a year in **April** and **October**. The journal accepts articles in **Turkish** and **English** languages. Our journal continues its publications in electronic format via **Dergipark** system. Bulletin of Accounting and Finance Reviews is a national, peer-reviewed, scientific and periodical journal. All articles submitted to the journal are reviewed for plagiarism in the plagiarism dedection software before the evaluation of the referee. Views expressed in this journal are those of authors. Those views do not reflect the opinions of journal's management. Published articles could be cited in other publications provided that full reference is given.

Amaç ve Kapsam / Purpose and Scope

Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi muhasebe ve finans bilim dallarında hazırlanan bilimsel çalışmaları literatüre kazandırmak amacındadır. Yayınlanan makalelerde bilimsel etik kurallarına ve kör hakem sistemine bağlı kalınmaktadır. Muhasebe ve finans alanlarında yapılan çalışmalar derginin kapsamı oluşturmaktadır.

The aim of this journal is to provide a literary perspective on scientific studies prepared in the areas of accounting and finance science. The published articles are depend on scientific ethic rules and double blind peer referee system. Studies conducted in the fields of accounting and finance and its sub-areas constitute the scope of the journal.

Bilim Danışma Kurulu /Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Belkıs SEVAL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Beyhan MARŞAP	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Daiki MAKİ	Ryukoku University, Japan
Prof. Dr. Dirk BAUR	University of Western Australia
Prof. Dr. Durmuş ACAR	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Emmanuel ANORUO	Coppin State University
Prof. Dr. Fatma TEKTÜFEKÇİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gabriel NATIVIDAD	Universidad Di Piura, Peru
Prof. Dr. Gökhan ÖZER	Gebze Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Güven SAYILGAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk BENGÜ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrettin USUL	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir GÜRDAL	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Margarida ABREU	Universidade Tecnica de Lisboa, Portugal
Prof. Dr. M. Başaran ÖZTÜRK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Baha KARAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet SARAÇ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Şükrü TEKBAŞ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nikholas APERGIS	University of Piraeus
Prof. Dr. Pınar EVRİM MANDACI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Stefan Cristian GHERHINA	Bucharest Univ. Of Economic Studies, Romania
Prof. Dr. Şakir SAKARYA	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Türker SUSMUŞ	Ege Üniversitesi

Nisan 2022 Sayısı Hakemleri / Scientific Referee List for April 2022 Issue

Prof. Dr. Hayrettin USUL	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Türker SUSMUŞ	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşenur TARAKCIOĞLU ALTINAY	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Bilgehan TEKİN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Gencay KARAKAYA	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Turan KOCABIYIK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Sema AKPINAR	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Engin BOZTEPE	Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Metehan KÜÇÜKER	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KEVSER	Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Medet İĞDE	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nuri HACIEVLIYAGİL	İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tolga ALA	Erzincan Üniversitesi

Beşinci Yılımıza Girerken

Değerli Okurlarımız,

Muhasebe ve Finans alanlarına katkı sağlaması maksadıyla 2017 yılında kurduğumuz 2018 yılında ilk sayısını yayınladığımız Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi'nin dokuzuncu sayısını 2022 yılı Nisan ayı itibariyle yayınlamış bulunmaktayız. Bu sayımızla birlikte dergimiz beşinci yılına girmiş bulunmaktadır. Beşinci yılımıza girerken gerek yazım kurallarında gerekse şekil şartlarında bazı düzenlemelere gitmiş bulunmaktayız. Bu yıla özel olarak makalelerimizin ilk sayfasındaki bannerını da değiştirdik. Yeni formatı düzenleyen Yalova Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü öğretim elemanı Arş. Gör. Metehan UÇAR'a desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

Dergimiz başta DOAJ, EBSCO ve COPENICUS olmak üzere hâlihazırda birçok uluslararası endeks tarafından taranmaktadır. Öte yandan, ECONLIT ve PROQUEST gibi birçok uluslararası endekste ise başvuru sürecimiz halen devam etmektedir. Dergimizin ikinci yılındaki ilk sayısını takiben TÜBİTAK TR DİZİN'de taranmak için başvuru süreci başlatılmış olup değerlendirme süreci halen devam etmektedir. SOBIAD, SCOPUS ve ESCI gibi endekslere başvurmak içinse gerekli sürelerin ve yeterliliklerin tamamlanması beklenmektedir. Dergimizde yayınlanan tüm makalelere DOI numarası verilmektedir.

Yeni sayımızda altı adet bilimsel eserle huzuruza çıkmaktayız. Eserlerin dört tanesi muhasebe, iki tanesi ise finans alanıyla ilgilidir. Bu sayımızda birlikte dergimiz akademik teşvik kriterlerini de sağlar konuma ulaşmıştır. Bir başka önemli haber ise dergimizin Nisan 2020 sayısında yayınlanan "The Impact Of Covid-19 Coronavirus On Stock Markets: Evidence From Selected Countries" isimli makalenin finans alanında pandemi dönemi için öncü bir çalışma olması ve dergimizin Nisan 2022 sayısının yayımlandığı tarih itibariyle 205 adet atıf almış olması bizler için gurur kaynağı olmuştur.

Dergimize makale gönderen tüm yazarlara, çalışmaların değerlendirme aşamasında değerli görüşleri ile çalışmalarını inceleyen hakemlerimize, derginin kuruluş aşamasında bize destekleri ve fikirleri ile yardımcı olan uluslararası bilim danışma kurulu üyelerine teşekkür ederiz.

Gelecek sayılarda görüşmek dileğiyle...

Yürütme kurulu adına

Şuayyip Doğu DEMİRCİ

Editör

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

COVİD 19'UN 2020 YILI DENETİM RAPORLARINA ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Pınar DALOĞLU1 – 14

COVID-19 SALGIN HASTALIĞI SÜRECİNDE MUHASEBE MESLEĞİNE DİJİTALLEŞME AÇISINDAN BİR BAKIŞ: ADANA İLİ ÖRNEĞİ

Başak ŞITAK

Prof. Dr. Mahmut YARDIMCIOĞLU15 – 38

AKADEMİK VE İDARİ PERSONELİN BİREYSEL EMEKLİLİK OKURYAZARLIĞININ TESPİTİ: MAKÜ ÖRNEĞİ

Arş. Gör. Dr. Hidayet GÜNEŞ39 – 51

LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN RİSK TOLERANSI: DENEYSEL BİR ÇALIŞMA

Arş. Gör. Dr. Serpil SÜMER.....52 – 62

GELİŞMEKTE OLAN EKONOMİLERDE ZOMBİ ŞİRKETLER: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Sertaç ÇAKI

Arş. Gör. Melisa ÖZBİLTEKİN.....63 – 72

6102 SAYILI TÜRK TİCARET KANUNU KAPSAMINDA BAĞIMSIZ DENETÇİLERİN İŞLETME RİSKLERİNE KARŞI YASAL SORUMLULUKLARI

Dr. Öğr. Üyesi Esra DÜNDAR ARAVACIK

Prof. Dr. Hayrettin USUL73 – 84

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

EFFECTS OF COVID 19 ON AUDIT REPORTS FOR 2020

Assist. Prof. Dr. Pınar DALOĞLU 1 – 14

ACCOUNTING PROFESSION FROM DIGITALIZATION POINT OF VIEW DURING THE COVID-19
PANDEMIC DISEASE: THE CASE OF ADANA

Başak ŞITAK

Prof. Dr. Mahmut YARDIMCIOĞLU 15 – 38

DETERMINATION OF PRIVATE PENSION LITERACY OF ACADEMIC AND ADMINISTRATIVE
STAFF: THE EXAMPLE OF MAKU

Res. Assist. Dr. Hidayet GÜNEŞ 39 – 51

RISK TOLERANCE OF UNDERGRADUATE STUDENTS: AN EXPERIMENTAL STUDY

Res. Assist. Dr. Serpil SÜMER 52 – 62

ZOMBIE COMPANIES IN BUSINESS ENVIRONMENT IN EMERGING ECONOMIES: CASE OF
TURKEY

Assist. Prof. Dr. Şükrü Sertaç ÇAKI

Res. Assist. Melisa ÖZBİLTEKİN 63 – 72

UNDER THE TURKISH COMMERCIAL LAW NO. 6102 LEGAL RESPONSIBILITIES OF INDEPENDENT
AUDITORS AGAINST BUSINESS RISKS

Assist. Prof. Dr. Esra DÜNDAR ARAVACIK

Prof. Dr. Hayrettin USUL 73 – 84

COVID 19'UN 2020 YILI DENETİM RAPORLARINA ETKİLERİ

EFFECTS OF COVID 19 ON AUDIT REPORTS FOR 2020

Pınar DALOĞLU ^{a*}

*a** Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi., İstanbul Arel Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, pinardaloglu@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1456-4603.

MAKALE BİLGİLERİ

Makale Tarihiçesi:
Gönderilme Tarihi 20.09.2021
Kabul Tarihi 20.10.2021

Anahtar Kelimeler: Denetim,
COVID 19, Pandemi,
Muhasebe, Denetim Raporu
Jel Kodları: M40, M41, M49

MAKALE TÜRÜ

ARAŞTIRMA MAKALLESİ

BENZERLİK/ PLAGIARISM

Ithenticate: %19

ARTICLE INFO

Article history:
Received 20.09.2021
Accepted 20.10.2021

Keywords: Auditing, COVID
19, Pandemic, Accounting,
Auditing Report
Jel Codes: M40, M41, M49

ÖZET

Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020 tarihinde Covid 19 salgını nedeniyle pandemi ilan etmesi, tüm ekonomik ilişkilerde ve süreçlerde değişime neden olmuştur. İşletmelerin faaliyet sonuçlarının ve finansal durumlarının gerçeğe uygun sunumuna ilişkin makul güvence vermeyi amaçlayan denetim hizmetleri de bu süreçten etkilenmiştir. Denetimin planlanmasından görüş bildirmeye kadar tüm süreçlerin yeni koşullara göre gözden geçirilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. 2020 yılı ara finansal raporlamalar üzerinden yapılan çalışmalarda bu etki ortaya koyulmaya çalışılmış olsa da, pandeminin etkilerinin 2020 yılı finansal raporlarında ve denetim raporlarında daha belirgin hale geleceği kabul edilmektedir. Bu çalışmada, Covid 19'un 2020 yılı denetim raporlarına etkisi, denetim raporlarındaki açıklamalar kapsamında incelenmektedir. 2020 yılı denetim raporlarındaki açıklamalar incelenerek, denetçinin Covid 19'a bağlı olarak özel olarak değerlendirdiği veya dikkat çektiği hususlar ile bu hususların sektörel dağılımını tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, 2020 yılı denetim raporlarından 30 Mart 2021 tarihine kadar açıklanmış olunan 478 adet denetim raporu incelemeye tabi tutulmuştur. Çalışmanın sonucuna göre, denetçilerin genel olarak belirsizliğe ilişkin önemli bir kaygı duymadıkları dikkat çekmekte; Covid 19 ile ilgili açıklamaların, en fazla muhasebe tahminlerine ilişkin olup, mali kuruluşların raporlarında yer aldığı görülmektedir.

ABSTRACT

The World Health Organization's announcement of a pandemic due to the Covid 19 outbreak on March 11, 2020 has caused a change in all economic relations and processes. Audit services aimed at providing reasonable assurance of the fair presentation of the operating results and financial position of the enterprises were also affected by this process. It has become inevitable that all processes, from planning an audit to expressing opinions, will be reviewed in accordance with the new conditions. Although studies conducted over 2020 interim financial reports have tried to decipher this effect, it is accepted that the effects of the pandemic will become more pronounced in 2020 financial reports and audit

reports. In this study, the impact of Covid 19 on the 2020 audit reports is examined within the scope of the explanations in the audit reports. By examining the explanations in the 2020 audit reports, it is aimed to determine the sectoral distribution of these issues and the issues that the auditor specifically evaluates or draws attention to depending on Covid 19. Accordingly, 478 audit reports announced from the 2020 audit reports until March 30, 2021 have been reviewed. According to the results of the study, it is noted that auditors do not have significant concerns about uncertainty in general; the explanations related to Covid 19 are most often related to accounting estimates and appear in the reports of financial institutions.

1. GİRİŞ

Finansal raporlar, şirketlerin finansal faaliyetlerinin ve durumlarının gerçeğe uygun bir biçimde kullanıcılara sunulmasına hizmet eden bir sistemin çıktısıdır. Bu bakımdan finansal raporlar işletmelerin dış dünyaya açılan iletişim aracı olarak kabul edilmektedir. Finansal raporların gerçeğe uygun sunumuna ilişkin makul güvence sağlamaya dönük risk değerlendirme, kanıt toplama, kanıtları değerlendirme ve görüş bildirme süreci ise denetim faaliyetinin kapsamındadır. Denetçi görüş bildirmek üzere toplayacağı kanıtın miktarını ve kalitesini belirlerken, işletmenin sektörünü, mevcut ekonomik koşulları, müşterilerini, tedarikçilerini; kısaca tüm çevresini değerlendirmek durumundadır. Bu da denetimi salt işletme özelinden sıyrıp, tüm ekonomik ilişkileri değerlendirmeye dönük biçimde organize etmeye yönlendirmektedir. Bu nedenle, Covid 19'un küresel etkisi dikkate alındığında, finansal raporlara ve denetime etkisi yadsınamayacaktır.

2019 Aralık ayında Çin'in Vuhan kentinde ilk kez ortaya çıkan Covid 19, Dünya Sağlık Örgütü'nün 11 Mart 2020 tarihinde dünya genelinde pandemi ilan etmesiyle neticelenmiştir. Pandeminin sağlık açısından etkileri bir yana, alınan tedbirler birçok işletmeyi ve sektörü önemli derecede etkilemiştir. Özellikle, şirketlerin birçoğunda üretime ara verilmiş veya kısıtlamaya gidilmiş; sokağa çıkma yasakları ve süre kısıtlamaları nedeniyle tüketim alışkanlıkları değişmiştir. Bu durum pek çok işletmenin faaliyet sonuçlarına etki eden bir ortam yaratmaktadır. Muhasebe dünyası ile ilgili taraflar, 31/12/2019 yılı finansal raporlarına Covid 19'un etkisinin, bilanço tarihinden sonra ortaya çıkan olay olarak değerlendirilmesi hususunda tavsiye vermiştir. (İSMMMO, 2020: 5-6; KPMG 2020) Bu nedenle işletmeler, 31 Aralık 2019 tarihli finansal tablolarında COVID 19 etkisi ile ilgili herhangi bir düzeltme yapmamış, önemli bir etkinin bulunması halinde dipnotlarda açıklama yapma yoluna gitmiştir. Cavlak'ın (2020), BIST 100 Endeksi'ndeki işletmeler üzerine yaptığı çalışmaya göre; 01.01.2020-31.03.2020 dönemi finansal raporlarında Covid 19 ile ilgili herhangi bir açıklama yapan işletmelerin oranı % 80'dir. İşletmelerin % 20'si ise herhangi bir açıklama yapmamıştır. Buna göre, Covid 19'un 31.03.2020 finansal tablolarında ve denetim raporlarında önemli etkisinin olmadığı ya da muhtemel etkinin ara dönem tabloları ve raporlarına yansımadağı söylenebilmektedir. Pandemi koşullarının 2020 yılı süresince yaşandığı göz önünde bulundurulduğunda, faaliyet sonucu ve finansal durumunu net olarak görebilmek ancak 31.12.2020 finansal raporları ile ihtimal dahilindedir.

Bu dönemde işletmelerin faaliyet süreçlerindeki uzaktan çalışma, yoğun dijitalleşme, iç kontrol sistemlerinde değişiklik gibi pandeminin etkisi ile süregelen değişimler, denetimin kapsamında sınırlanma veya çalışmanın yürütülmesinde aksaklıklara neden olmuştur. Bu bakımdan finansal raporların yanı sıra denetim görüşlerinin yıllar itibari ile seyrinde farklılık beklenen bir durumdur. Çalışmada, 31.12.2020 tarihli finansal raporlara ilişkin denetim görüşleri tasnif edilmekte, görüş tiplerine göre değerlendirilmekte, görüş tiplerinin sektörlere göre dağılımı incelenmektedir. Bu sayede ekonomik açıdan öngörülere göre yapılan sektörel değerlendirmelerin, somut kanıtlar ile karşılaştırılması mümkün hale gelmektedir.

2. PANDEMİ DÖNEMİNİN MUHASEBE RAPORLARINA VE DENETİME MUHTEMEL ETKİLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLER

Risk Pandemi, öncelikle ulaşım ve hizmet olmak üzere pek çok sektörü etkilemiştir. İşletmeler finansal durumlarını koruyabilmek adına, bu süreçte bir dizi tedbirler almışlardır. Buna karşın, bazı sektörler sürecin doğası nedeniyle daha fazla etkilenmektedir. Bu etkinin en önemli sonucu ise sürekliliklerine ilişkindir. Süreklilik, bir işletmenin kendine haiz kişiliği ile ortaklarından bağımsız bir ömre sahip olmasını ifade etmektedir. Pandemi sürecinde işletmelerin sürekliliğine ilişkin değerlendirmeler özellikle üzerinde durulan

araştırma konularından birisi haline gelmiştir. (Karakaya, 2019; Köse ve Ağdeniz, 2020; Demir, 2020; Cavlak, 2020) Bu kavramın bu kadar dikkate değer olmasının temelinde, işletmelerin muhasebeleştirme süreçlerinde sürekliliklerine ilişkin değerlendirme yapma zorunluluğu yer almaktadır. Yönetim, raporlama döneminin sonundan itibaren en az on iki aylık dönemi kapsayacak şekilde gelecek hakkında elde edilebilen bütün bilgileri dikkate alarak sürekliliğini değerlendirmelidir. (TMS 1, Md. 25-26). Yönetimin yanı sıra denetçinin de BDS 570 standardı gereğince, işletmelerin süreklilik esasına göre raporlama yaptığına ilişkin yeterli ve uygun kanıt toplama ve de işletmenin sürekliliğinin devamlılığına ilişkin kabiliyetini değerlendirme sorumluluğu bulunmaktadır. (BDS 570, Md.6-9) İşletmenin sürekliliğine göre denetçinin belirleyeceği kilit denetim konuları da şekillenmektedir. (BDS 701) Bu noktada işletmenin sürekliliği, finansal raporlama ve denetim görüşünün çehresini değiştirici etkiye sahiptir.

İşletmelerin sürekliliğinin yanı sıra Covid 19 döneminin, finansal tablolara pek çok açıdan etkisinin olacağı kabul edilmektedir. KPMG'nin raporunda (2020), bu etkiler kapsamlı bir biçimde listelenmektedir. Rapora göre muhasebe politikaları ve tahminler, gerçeğe uygun raporlama, varlıklarda değerlendirme, hasılatın kaydedilmesi gibi hususların mevcut belirsizlikten en çok etkilenen işlem grupları olduğu belirtilmektedir. Bu kalemler, finansal tabloların gerçeğe uygun sunumuna ilişkin normal süreçte dahi dikkatli risk değerlendirmesi gerektirmektedir. Mevcut süreçteki belirsizlik, risk değerlendirme sürecini daha da derinleştirmeyi mecburi kılmaktadır. Denetçilerin Covid 19'un etkilerini değerlendirirken dikkat etmesi gereken hususlar Financial Reporting Council (2020) tarafından aşağıdaki gibi maddelenmiştir.

- ✓ Denetçiler risk değerlendirmesini gerekli koşullarda gözden geçirmelidir.
- ✓ Denetçi, gerekli olması durumunda planlanan denetim sürecini revize etmeli, bu değişiklik doğrultusunda yeterli ve uygun denetim kanıtı toplamalı ve ilave denetim prosedürleri uygulamalıdır.
- ✓ Kıdemli denetçinin, örneğin seyahatin kısıtlı olduğu durumlarda, ekip denetçileri ile denetimin gerekliliklerini, standartlardaki alternatif prosedürlerin kullanılıp kullanılmayacağını da içerecek biçimde değerlendirmelidir.
- ✓ Küresel ekonomi hakkındaki belirsizliğin ve birçok şirket için anlık değişkenliğin arttığı göz önüne alındığında, denetçinin değerlendirme sürecini devamlı hale getirmesi gerekmektedir.
- ✓ Yönetim tarafından COVID-19'un şirket üzerindeki etkisi hakkında yapılan açıklamaların yeterliliği, yüksek derecede belirsizlik göz önünde bulundurularak, finansal tablo kullanıcılarının uygun şekilde bilgilendirilmesi, şirketin beklentileri ve bunların nasıl etkilenebileceği hususları göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.
- ✓ Denetçi, denetim raporunun imzalandığı ana kadar, denetiminin temel yönlerini yeniden değerlendirmesi gerektiğinin ve bu nedenle daha fazla kanıt ve bilgiye ihtiyaç duyabileceğinin farkında olmalıdır.

Financial Reporting Council'in tavsiyeleri kapsamında, 2020 yılı denetim raporlarında denetçilerin belirsizlik ile ilgili açıklamalarının ve buna bağlı olarak belirlenen kilit denetim konularının Covid 19'un yarattığı etkiler neticesinde şekilleneceği söylenebilmektedir.

3. DENETİM GÖRÜŞ TİPLERİ

BDS 700'e göre "*Denetçi, finansal tabloların tüm önemli yönleriyle geçerli finansal raporlama çerçevesine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığına ilişkin bir görüş oluşturur. Söz konusu görüşü oluşturmak için denetçi, bir bütün olarak finansal tabloların hata veya hile kaynaklı önemli yanlışlık içerip içermediğine ilişkin makul güvence elde etmiş olup olmadığı konusunda bir sonuca*" varmakta ve bu sonuç denetim görüşüne temel teşkil etmektedir. (BDS 700, Md. 10-11) Denetçi finansal tabloların, tüm önemli yönleriyle geçerli finansal raporlama çerçevesi hükümlerine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığını değerlendirmelidir. (BDS 700, Md. 12) Uygun hazırlandığı hususunda kanaat getirmesi durumunda olumlu görüş bildirmektedir. (BDS 70, Md. 16) Denetçi, "*Elde edilen denetim kanıtlarına dayanarak, bir bütün olarak finansal tabloların önemli yanlışlık içerdiği sonucuna varırsa veya bir bütün olarak finansal tabloların önemli yanlışlık içermediği sonucuna varmak için yeterli ve uygun denetim kanıtını elde edemezse* (BDS 700, Md.17),

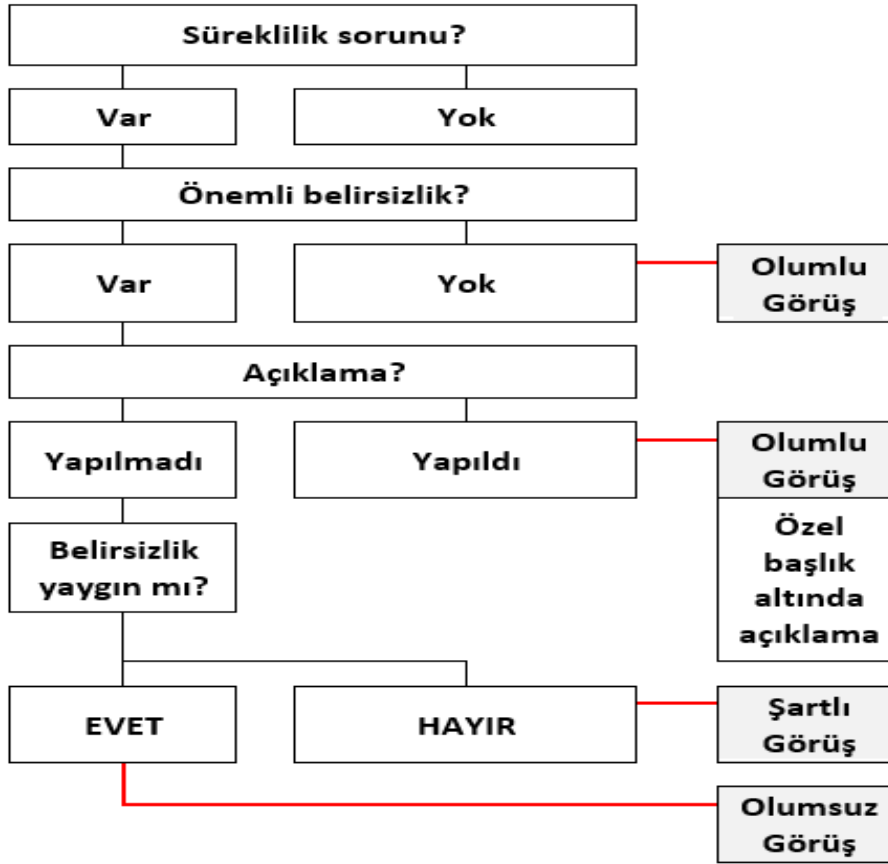
BDS 705 uyarınca raporunda sınırlı olumlu görüş, olumsuz görüş veya görüş bildirmekten kaçınan görüş (BDS 705, Md. 7,8,9) türlerinden birini bildirmelidir. Denetçinin görüş bildirmeye ilişkin karar süreci Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1: Denetçi Görüşü Karar Süreci

Kaynak: Dabbağoğlu, K. ve Gökberk C. (2018).

BDS 705'te, finansal tabloların belirli unsurları, hesapları veya kalemleriyle sınırlı olmayan, sınırlı ise finansal tabloların önemli bir bölümünü temsil edebilecek vasa sahip olan ve/veya kullanıcıların finansal tabloları anlaması açısından temel teşkil eden "Yaygın" terimi; finansal tablolar üzerindeki etkilerini veya yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edilemediği için tespit edilememiş yanlışlıkların finansal tablolar üzerindeki muhtemel etkilerini tanımlamak için kullanılmaktadır. (BDS 705, 5b) Denetim görüşünün oluşmasında tespit edilememiş yanlışlıkların yaygın olup olmasının yanı sıra, sürekliliğin değerlendirilmesi de önem teşkil etmektedir. Görüş bildirme sürecinde sürekliliğin etkisi ise Şekil 2'deki gibidir.

Şekil 2: Denetçi Görüşünün Oluşmasında Sürekliliğin Değerlendirilmesi

Kaynak: Dabbağoğlu, K. ve Gökberk C. (2018).

Denetim görüşünün hemen ardından, görüşün dayanağı paragrafının eklenmesi gerekmektedir. (BDS 700) Aynı zamanda denetim raporunda BDS 701 Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetçi Raporunda Bildirilmesi Standardı'na göre denetçinin, denetimin yürütülmesi sırasında azami düzeyde dikkat etmesini gerektiren konuları belirlemesi ve bu hususları raporunda açıklaması gerekmektedir. Kilit denetim konuları, finansal tabloların denetiminde önem arz eden konulardan oluşmaktadır. (BDS 701) Denetçi raporunda ayrıca dikkat çekilen hususlar ve diğer hususlar paragrafları yer almaktadır. BDS 706'ya göre dikkat çeken hususlar paragrafı, “denetçi raporuna eklenen, denetçinin muhakemesine göre, kullanıcıların; denetimi, denetçinin sorumluluklarını veya denetçi raporunu anlamalarıyla ilgili olan, finansal tablolarda sunulan veya açıklananlar dışında bir hususa atıfta bulunan paragraf”; diğer hususlar paragrafı ise “denetçi raporuna eklenen, denetçinin muhakemesine göre, kullanıcıların finansal tabloları anlamaları açısından temel teşkil edecek derecede öneme sahip olan, finansal tablolarda uygun bir şekilde sunulan veya açıklanan bir hususa atıfta bulunan paragraf” şeklinde tanımlanmaktadır. (BDS 706, Md.7)

Covid 19'un etkileri göz önünde bulundurulduğunda, denetim raporunun tüm bölümlerine etki etme potansiyelinin olduğu dikkat çekmektedir. Pandemi süreci ile birlikte normal koşullarda tercihe bağlı olan uzaktan çalışmanın, pek çok şirket için zorunluluk haline geldiği görülmektedir. Bu durum dijital anlamda gelişmiş şirketler haricindeki şirketlerin faaliyet süreçlerinde ve iş akışlarında aksaklıklara neden olmuştur. Bu aksaklıklar şirketlerin bilgi üretme ve belgelendirme süreçlerine de etki etmektedir. Bu nedenle Pandemi sürecindeki denetim kanıtlarının toplanmasında önemli aksaklıklar olması kaçınılmazdır. Diğer taraftan ekonomik ilişkilerin daralması ve işletmelerin içerisinde bulunduğu belirsiz süreç onların sürekliliğinin değerlendirilmesinde de farklı bir bakış açısını gerekli kılmaktadır. Özellikle denetim kanıtı toplama sürecindeki aksaklıkların görüş bildirmekten kaçınma; işletmenin sürekliliği ile ilgili şüphelerin de şartlı görüşün temel nedenlerinden birisi olacağı beklenen bir durumdur. Denetim raporunun düzenlenmesi ve görüşün bildirilmesi titiz bir muhakeme gerektirmektedir. ISMMMO 2020 yılındaki ara finansal raporların denetiminde aşağıdaki hususlara dikkat edilmesi gerektiğini belirtmektedir.

- “Denetçi görüşü oluşturulurken Kilit Denetim Konuları'nın ayrıca değerlendirilmesi gerekecektir.
- “Raporlama Döneminden Sonraki Olaylar” paragrafının eklenmesi önemlidir.
- “Dikkat Çekilen Husus Olarak İşletmenin Sürekliliğine İlişkin Önemli Belirsizlik” paragrafının eklenmesi gerekmektedir.
- Yetersiz dipnot ve süreklilik konusundaki belirsizlikler ile ilgili görüşlerin gerçeğe uygun bir şekilde verilmiş olması gerekmektedir.
- Yeterli ve uygun denetim kanıtı elde edilemediğinde, kapsam sınırlandırılması nedeniyle sınırlı olumlu görüş (şartlı görüş) ya da görüş bildirmekten kaçınma gereklidir.” (ISMMMO, 2020)

2020 yılında yayımlanan ara dönem raporlarda, pek çok denetçi sınırlı olumlu görüş (Şartlı Görüş) bildirmeyi tercih etmiştir. Adana ve Özbirecikli (2020), bu duruma aşağıdakileri örnek göstermektedirler.

- “Şirketin faaliyetlerinde yaşanması muhtemel aksaklıklar dolayısıyla satış gelirleri ile tahsilâtlardaki düşüşün etkisiyle finansal durumu ve faaliyet sonuçları olumsuz yönde etkilenmesi olasıdır. Kamu otoriteleri tarafından vergi, sosyal güvenlik gibi ödemelere ilişkin alınan erteleme kararları, koruyucu tedbirler ve destekleyici uygulamalar ile bu sürecin olumsuz etkileri giderilmeye çalışılmaktadır. Bu salgının ekonomik etkilerinin hesap dönemi sonu itibarıyla belirsiz olması nedeniyle, Şirket'in 31 Aralık 2019 tarihli finansal tabloları üzerindeki etkileri tahmin edilemediğinden, sınırlı olumlu görüş verilmiştir.”
- “Covid-19 salgınının ve yaşanan döviz kurundaki artışların işletmenin sürekliliğine etkileri, bu dipnotlarda açıklanan olay veya şartlar ve diğer hususlarla birlikte değerlendirildiğinde şirketin sürekliliğini devam ettirme kabiliyetine ilişkin ciddi şüphe oluşturabilecek önemli belirsizliklerin mevcut olduğu belirtilmekte ve bu nedenle sınırlı olumlu görüş verilmektedir.”
- “Şirketin 2018 yılında “İlişkili Olmayan Taraflardan Ticari Alacaklar” içerisindeki Alıcılar hesabındaki alacağın tahsil edilmemesi ve Covid-19 nedeniyle de bu tahsilatın yapılmasının daha da zorlaştığı gerekçesi ile sınırlı olumlu görüş verilmiştir.”

2020 yılında yayımlanan finansal raporların denetimi sınırlı denetim olup, yıllık finansal tablo denetimi kadar kapsamlı bilgi sunamamaktadır. Pandeminin etkileri 31.12.2020 tarihli finansal tabloları ve bu tablolara ilişkin denetim raporları ile netleşmektedir. Fakat ISMMMO (2020)'nin raporundaki hususların, “Raporlama Döneminden Sonraki Olaylar Paragrafı” haricinde geçerli olduğu söylenebilmektedir. Çalışmada, denetim görüşleri bu amaçla incelenmekte, pandeminin denetim görüşlerine hangi yönden etkide bulunduğu ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

4. 2020 YILI DENETİM GÖRÜŞLERİ VE COVID 19 ETKİLERİ

BIST'te işlem gören 2020 yılı sonu itibarıyla 481 şirket bulunmaktadır. Bu şirketlerden 30.3.2021 tarihine kadar henüz finansal tablolarını yayınlamamış olan T.C. Toplu Konut İdare Başkanlığı, Naturel Gaz Sanayi ve Ticaret A.Ş. ve Matriks Bilgi Dağıtım Hizmetleri A.Ş. incelemenin dışında tutulmuş olup, kalan 478 şirketin denetim raporları incelenmiştir. Bağımsız Denetim Kuruluşları'nın görüş türleri Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1: Bağımsız Denetim Kuruluşlarının Görüş Türleri

BAĞIMSIZ DENETİM KURULUŞU	Olumlu	Şartlı	Görüş Bildirmekten Kaçınma	Olumsuz
A-1 YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	1	1		
ABAKÜS BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	3			
AC İSTANBUL ULUSLARARASI BAĞIMSIZ DENETİM VE SMMM A.Ş.	2			
ADAY BAĞIMSIZ DENETİM VE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	6			
AKADEMİK BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	1	2		
AKSİS ULUSLARARASI BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	5			
AKT BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	1			
AREN BAĞIMSIZ DENETİM VE SMMM A.Ş.		2		
ARILAR BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	3			
ARKAN ERGİN ULUSLARARASI BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	13	1		
AS BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	2			
ATA ULUSLARARASI BAĞIMSIZ DENETİM VE SMMM A.Ş.	3	4		
AYK BAĞIMSIZ DIŞ DENETİM VE DANIŞMANLIK A.Ş.	1			
BAKIŞ YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	1			
BAN-DEN BAĞIMSIZ DENETİM HİZMETLERİ A.Ş.	3	1		
BDD BAĞIMSIZ DENETİM VE DANIŞMANLIK A.Ş.	9			
BİRLEŞİK EKOL BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	2			
BİRLEŞİM BAĞIMSIZ DENETİM VE YMM A.Ş.	3	2		
C&Ç BAĞIMSIZ DENETİM VE YÖNETİM DANIŞMANLIĞI A.Ş.	1			
CNS BAĞIMSIZ DENETİM ANONİM ŞİRKETİ	1			
CONSULTA BAĞIMSIZ DENETİM VE Y.M.M. A.Ş.	2			
DENGE ANKARA BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	5	1		
DMR BAĞIMSIZ DENETİM VE DANIŞMANLIK A.Ş.	1			
DRT BAĞIMSIZ DENETİM VE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	36	1		
ECOVIS DEĞER BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	1			
EDİT BAĞIMSIZ DENETİM HİZMETLERİ A.Ş.		1		
ELİT BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	1	3		
EREN BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	11	2		
FİNANSAL EKSEN BAĞIMSIZ DENETİM VE DANIŞMANLIK A.Ş.	3			
GÜNCEL BAĞIMSIZ DENETİM DANIŞMANLIK VE YMM A.Ş.	2			
GÜNEY BAĞIMSIZ DENETİM VE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	70	8		

GÜRELİ YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE BAĞIMSIZ DENETİM HİZMETLERİ A.Ş.	16	6	
HSY DANIŞMANLIK VE BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	17		
IŞIK YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	2	1	
İDA BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	1		
İRFAN BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	7		
İTİMAT BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	2		
KAP TEST BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	1		
KARAR BAĞIMSIZ DENETİM VE DANIŞMANLIK A.Ş.	8	1	
KAVRAM BAĞIMSIZ DENETİM VE DANIŞMANLIK A.Ş.	3		
KÖKER YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	2		
KPMG BAĞIMSIZ DENETİM VE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	39	6	
LİDYA BAĞIMSIZ DENETİM VE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.		2	
LİSANS BAĞIMSIZ DENETİM VE DANIŞMANLIK A.Ş.	1		
MEGA GLOBAL ULUSLARARASI BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.		1	
MERCEK BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	1		
MGI BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	3		
NOTE OFFİCE ULUSLARARASI BAĞIMSIZ DENETİM DANIŞMANLIK VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	1	1	1
PwC BAĞIMSIZ DENETİM VE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	90	3	
RASYONEL BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	1		
REFORM BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	8		
REHBER BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	2		
REPORT BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	1		
SER-BERKER BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	2	2	
SGD BAĞIMSIZ DENETİM HİZMETLERİ A.Ş.	2		
SUN BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	3		
ULUSAL BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	5		
ULUSLARARASI BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	1		
VEZİN BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	3		
VİZYON GRUP BAĞIMSIZ DENETİM.A.Ş.	5		
YEDİTEPE BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	2	2	
YKY BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.	1		
TOPLAM	423	54	1

Kaynak: www.kap.gov.tr, 04.04.2021.

2020 yılı denetim raporlarının 423'ünde olumlu, 54'ünde ise sınırlı olumlu (şartlı) görüş bildirilmiştir. Raporların 55'inde olmak üzere toplam 62 tane Covid 19'un etkilerine ilişkin açıklama yer almaktadır. Açıklamaların sınırlı olumlu (şartlı) görüş bildiren raporlara göre dağılımı ve açıklamanın denetim raporundaki yeri Tablo 3'te sunulmaktadır. Covid 19 açıklamalarının yer aldığı sınırlı olumlu (şartlı) görüş bildiren toplam 9 açıklama bulunmaktadır. 31 Aralık 2020 Denetim raporlarının 54 tanesinin sınırlı olumlu görüş bildirilmesine karşın, yalnızca 9 açıklamanın yer alması; kanıt toplama ve sürekliliğe ilişkin etkiler göz önüne alındığında tahmin edilenden düşük seviyededir.

Tablo 2: Sınırlı Olumlu Görüş/ Şartlı Denetim Görüşlerinde Covid 19 Açıklamaları

Bağımsız Denetim Kuruluşu	Diğer Hususlar Paragrafı	Dikkat Çeken Hususlar Paragrafı	Denetim Konusu	Kilit Denetim Konusu	Görüşün Dayanağı Paragrafı
AKADEMİK BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	1				1
DENGE BAĞIMSIZ DENETİM SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.					1
DRT BAĞIMSIZ DENETİM VE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.				1	
EDİT BAĞIMSIZ DENETİM HİZMETLERİ A.Ş.		1			
GÜNEY BAĞIMSIZ DENETİM VE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.				1	
GÜRELİ YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE BAĞIMSIZ DENETİM HİZMETLERİ A.Ş.		1			
LİDYA BAĞIMSIZ DENETİM VE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.		2			
RAPORUN BÖLÜMLERİNE GÖRE AÇIKLAMA	1	4	0	2	2
TOPLAM AÇIKLAMA			9		

Sınırlı Olumlu Görüş (Şartlı) bildiren denetim raporlarında Covid 19 açıklamalarına en fazla yer bulan bölüm dikkat çeken hususlar paragrafıdır. Finansal tablolarda sunulan veya açıklananlar dışında denetçinin kullanıcılara bilgi vermeyi amaçladığı hususların yer aldığı bu paragraf, görüşün dayanağına temel teşkil etmemektedir. Bu açıklamalarda genel olarak Covid 19'un işletme faaliyetlerine olumsuz yansımalarının olası olduğu, ancak 31 Aralık 2020 tarihli finansal tabloları üzerindeki etkilerinin belirsiz olduğuna değinilmektedir. Denetçilerin bu açıklaması, işletmelerin finansal tablolarda veya dipnotlarında açıklamadıkları Covid 19'a dikkat çekmek amacı taşımaktadır. Şekil 2'de de görülebileceği gibi, önemli belirsizliğin mevcut olması durumunda, şirketin bu husus hakkında açıklama yapmaması; denetçinin ayrı bir muhakemesini gerekli kılmaktadır. Bu noktada denetçi belirsizliğin etkisinin yaygın olup olmadığı hususunu incelemektedir. Bu açıklama ile denetçilerin söz konusu şirketler için mevcut belirsizlik halinin etkisinin yaygın olmadığına kanaat getirdikleri söylenebilmektedir.

Açıklamaların olumlu görüş bildiren raporlara göre dağılımı ve açıklamanın denetim raporundaki yeri Tablo 3'de sunulmaktadır. 31 Aralık 2020 denetim raporlarının 423 tanesi olumlu görüş bildirmektedir. Bu raporlardaki Covid 19 açıklamalarının sayısı ise 53 tane dir.

Tablo 3: Olumlu Denetim Görüşlerinde Covid 19 Açıklamaları

Bağımsız Denetim Kuruluşu	Diğer Hususlar Paragrafi	Dikkat Çeken Hususlar Paragrafi	Denetim Konusu	Kilit Denetim Konusu
ABAKÜS BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.	2			
ARKAN ERGİN ULUSLARARASI BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.				1
BAKIŞ YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE BAĞIMSIZ DENETİM		1		
BAN-DEN BAĞIMSIZ DENETİM HİZMETLERİ A.Ş.	1			
DRT BAĞIMSIZ DENETİM VE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.		3		8
EREN BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.		1		
GÜNEY BAĞIMSIZ DENETİM VE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.		2		10
GÜRELİ YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK VE BAĞIMSIZ DENETİM HİZMETLERİ A.Ş.		3		
PwC BAĞIMSIZ DENETİM VE SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLİK A.Ş.			2	17
ULUSAL BAĞIMSIZ DENETİM VE YEMİNLİ MALİ MÜŞAVİRLİK				1
VEZİN BAĞIMSIZ DENETİM A.Ş.		1		
RAPORUN BÖLÜMLERİNE GÖRE AÇIKLAMA	3	11	2	37
TOPLAM AÇIKLAMA		53		

53 açıklamanın %72'sinde Covid 19 açıklamalarına kilit denetim konularında yer verilmektedir. %21'i ise dikkat çeken hususlar paragrafındadır. Kilit denetim konusu olarak seçilen hususlar, denetim özellikle dikkat çekilen ve Covid 19 ile ilişkilendirilen meselelerden oluşmaktadır. Belirsizlik ile ilgili değerlendirmelerde, önemli bir etkinin mevcut olması durumunda, şirket açıklamalarına ek olarak denetçilerin bu hususları özel bir başlık altında açıklaması gerekmektedir. Fakat denetim raporları büyük bir kısmı (olumlu görüş bildiren denetim raporları) dikkate alındığında, Covid 19 açıklamasının yer almadığı denetim raporlarında denetçilerin söz konusu şirketlerin belirsizliklerine ilişkin önemli bir sorun görmedikleri ve dolayısı ile bir açıklama yapmaya gerek duymadan olumlu görüş bildirdikleri söylenebilmektedir.

Covid 19 ile ilgili açıklamaların içeriksel detayları Tablo 4'de sunulmaktadır. Diğer taraftan bu içeriklerin sektörel dağılımı da Tablo 5'deki gibidir.

Tablo 4: Covid 19 Açıklamalarının İçeriği

COVID 19'A İLİŞKİN AÇIKLAMA	Denetim Raporu Bölümü					Toplam
	Diğer Hususlar Paragrafi	Dikkat Çeken Hususlar Paragrafi	Denetim Konusu	Kilit Denetim Konusu	Görüşün Dayanağı Paragrafi	
Muhasebe Tahminlerine Etkisi				21		21
Hasıllata Etkisi	1	1		5	1	8
Yeterli Kanıt Toplayamama					1	1
Denetim Sürecinde Nasıl Ele Elindiği			2			2
Ertelenmiş Vergilerin Geri Kazanılabilirliği				1		1
Finansal Yatırımlar				2		2
Etkisinin Değerlendirilmediği Genel Açıklama	2					2
Gerçeğe Uygun Değer Ölçümü				4		4
Grup Yönetimi Değerlendirmelerine Dikkat Çekme		2				2
MDV Değer Düşüklüğü				2		2
MODV değer düşüklüğü				2		2
Şerefiye				2		2
Şirket Faaliyetini Etkilemesi Muhtemel	1	1				2
Şirket Faaliyetleri Olumsuz Etkilenmesi Muhtemeldir		4				4
Şirket Faaliyetleri Olumsuz Etkilenmiştir		1				1
Kısa Çalışma Uygulamasına Dikkat Çekme		2				2
Şirketin Faaliyeti Üzerinde Etkisi Belirsizlik Nedeniyle Tahmin Edilememektedir		3				3
Şirketin Medikal Ürün Satışına Başlaması		1				1
Denetim Raporu Bölümlerine Göre Toplam	4	15	2	39	2	62
TOPLAM			62			

Tablo 5: Sektörlere Göre Covid 19 Açıklamaları

SEKTÖR	Muhasebe Tahminlerine Etkisi	Hasıllata Etkisi	Şirket Faaliyetini Etkilemesi Muhtemel	Şirket Faaliyetleri Olumsuz Etkilenmesi Muhtemeldir	Şirket Faaliyetleri Olumsuz Etkilenmiştir	Şirketin Faaliyeti Üzerinde Etkisi Belirsizlik Nedeniyle Tahmin Edilememektedir	Etkisinin Değerlendirilmediği	Veterli Kanıt	Denetim Sürecinde Nasıl Ele Elindiği	Diğer	SEKTÖR TOPLAM
EĞİTİM, SAĞLIK, SPOR VE DİĞER SOSYAL HİZMETLER									1		1
GA YRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIKLARI HOLDİNGLER VE YATIRIM ŞİRKETLERİ	1									1	2
İMALAT	1	1	1	1						7	8
İNŞAAT VE BAYINDIRLIK		1		1		1				3	7
KİMYA İLAÇ PETROL LASTİK VE PLASTİK ÜRÜNLER	1	2								1	4
MALİ KURULUŞLAR	17	2			1					1	21
MESLEKİ, BİLİMSEL VE TEKNİK FAALİYETLER							1				1
METAL EŞYA MAKİNE ELEKTRİK CİHAZLAR VE ULAŞIM ARAÇLARI									1		1
SPOR FAALİYETLERİ EĞLENCE VE OYUN FAALİYETLERİ		1									1
TEKNOLOJİ				1					1		2
TEKSTİL, GİYİM EŞYASI VE DERİ				1				1			2
TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET, LOKANTALAR VE OTELLER				1						1	2
ULAŞTIRMA VE DEPOLAMA		1	1			2				2	6
TOPLAM	21	8	2	5	1	3	1	1	3	17	62

Tablo 5'de görüldüğü üzere Covid 19 ile ilgili açıklamaların büyük bir kısmını kilit denetim konuları oluşturmaktadır. Kilit denetim konusu olarak belirlenen hususların 21 tanesi Covid 19'un muhasebe

tahminlerine etkisi üzerinedir. Mali kuruluşların denetim raporlarındaki 17 açıklama, krediler ve alacaklara ilişkin değer düşüklüklerinin hesaplanmasında Covid 19'un etkilerini göz önünde bulundurarak ilave denetim teknikleri uygulandığına dikkat çekmektedir. Mali kuruluşların alacak ve kredilerinin geri kazanılabilir tutarının tahmini, geleceğe dönük piyasa koşullarına oldukça duyarlıdır. Dolayısı ile denetçilerin krediler ve alacaklara ilişkin muhasebe tahminlerini kilit denetim konusu olarak belirlemesi şartıdır.

Hasılat ve Covid 19'a ilişkin açıklamalarda genel olarak piyasadaki koşulların doğal sonucu olarak hasılatın olumsuz etkilenmesi olasılığına vurgu yapılmıştır. Esasında mevcut ekonomik koşullar, müşteri sözleşmelerinden doğan hasılatın güvenilir bir biçimde ölçülmesi ile ilgili yeniden değerlendirmeleri gerektirmektedir. Örneğin Türk Hava Yolları (THY) gibi önemli derecede etkilenen ulaşım sektörü şirketlerinde hasılat ile ilgili değerlendirmelerin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Zira THY'nda hasılat kilit denetim konularından birisi olarak belirlenmiş ve raporda *“Covid-19 salgını sebebiyle uygulanan seyahat kısıtlamalarının Grup'un 31 Aralık 2020'de sona eren yılda elde ettiği yolcu gelirlerine önemli etkilerinin olması. Covid-19 sebebiyle uygulanan seyahat kısıtlamaları neticesinde cari dönemde normalin üzerinde gerçekleşen bilet ücretlerinin iadelerine ilişkin doküman ve ödemeler örneklem yöntemiyle test edilmiştir.”* ibaresine yer verilmiştir. Ulaşım sektörünün en fazla etkilenen sektörlerden birisi olarak kabul edilmesi, pek çok uçuşun iptali ve iadelerin gerçekleşmesi, kaydedilecek hasılat rakamının yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Ancak diğer bir hava yolu şirketi Pegasus'ta hasılat ile ilgili değerlendirmelere yer verilmemekte; dikkat çeken hususlar paragrafında *“Küresel olduğu kadar bölgesel olarak da ekonomik koşulları olumsuz etkileyen Covid-19 salgınının, Grup'un faaliyetlerini aksattığını ve bu salgının nihai etkisinin şu an itibarıyla belirsiz olması nedeniyle Grup'un faaliyetleri üzerindeki etkisinin makul bir şekilde tahmin edilemediğini açıklayan 1 numaralı finansal tablo dipnotuna dikkat çekeriz. Ancak bu husus tarafımızca verilen görüşü etkilememektedir”* şeklindeki açıklamaya yer verilmektedir. Belirsizliğin, etkiyi tespit etmeyi engellediği hususuna vurgu yapılmakta, kilit denetim konuları ve diğer bölümlerde etkisinden bahsedilmemektedir. Bu durum, denetçinin muhakemesinin farklı sonuçlar ortaya çıkardığına güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Açıklamalarda dikkat çeken hususlar paragrafında Covid 19'un işletmeye etkisine genel olarak dört farklı biçimde değinilmektedir. Bunlar, *“...şirket faaliyetini etkilemesi muhtemel, şirket faaliyetlerinin olumsuz etkilenmesi muhtemel, şirket faaliyetleri olumsuz etkilenmiştir ve şirketin faaliyeti üzerinde etkisi belirsizlik nedeniyle tahmin edilememektedir.”* şeklindedir. Faaliyet alanına göre incelendiğinde olumsuz etkilenen şirketin mali kuruluş olduğu görülmektedir. Diğerleri ise belirgin bir yoğunlaşma olmaksızın Tablo 7'deki gibi sektörlere dağılmıştır.

Sınırlı olumlu (şartlı) görüşün dayanağı olarak iki raporda, Covid 19'un etkileri yer almaktadır. Bu dayanakların bir tanesinde, *“Covid 19 salgını nedeniyle firmalar faaliyetlerini geçici süreliğine durdurmuş ya da evden çalışma sistemi ile çalışmalarına devam etmeye başlamıştır. Şirket'in 31 Aralık 2020 itibari ile ticari ve diğer alacakları ile ticari ve diğer borçlarının doğruluğuna yönelik yeterli mutabakat çalışması yapılamamış olup, alternatif test yöntemleri ile de gerekli denetim kanıtları elde edilememiştir”* ibaresi yer almaktadır. Bu açıklamaya göre, işletmelerin pandemi koşullarına bağlı olarak uzaktan çalışmaya geçişlerinin, denetim kanıtı toplamaya olumsuz etkisinin olduğu, tespit edilemeyen önemli yanlışlığın muhtemel etkisinin yaygın olduğuna kanaat getirildiği ve dolayısı ile sınırlı olumlu görüşün (şartlı) dayanağı ile neticelendiği görülmektedir. Buna karşın diğer denetim raporlarının hiçbirinde yeterli kanıt toplayamamaya bağlı olarak yaygın önemli yanlışlık riskinin mevcut olmadığı söylenebilmektedir. Bu nedendir ki denetçiler sınırlı olumlu görüş (şartlı görüş) yerine, olumlu görüş vermeyi uygun görmüşlerdir. Diğer sınırlı olumlu görüş bildiren raporda da Covid 19'un genel ekonomik süreçteki olumsuz etkileri nedeniyle şirketin tahsilatlarında ciddi sıkıntıların yaşandığı, mevcut sözleşmelerin feshedildiği bilgisi yer almaktadır. Bu noktada da denetçilerin önemli belirsizlik tespit etmesi görüşün dayanağına temel teşkil etmektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

11 Mart 2020 tarihinde Covid 19 salgınının Pandemi olarak ilan edilmesi pek çok işletmeyi ve de sektörü etkilemiştir. Muhasebe, işletmelerin faaliyet sonuçlarını ve finansal durumlarını göstermesi nedeniyle, pandeminin etkilerini yansıtmaya potansiyeline sahiptir. Diğer taraftan finansal raporların dürüstlüğüne ilişkin makul güvence veren denetim raporları, denetimin planlanmasından denetim görüşünün oluşmasına kadar tüm süreç ile birlikte pandemi koşullarının etkisinde kalmıştır. Öncelikle planlama aşamasında denetlenen ve

denetleyen işletmelerin uzaktan çalışma koşulları nedeniyle alışlagelmemiş bir süreçle karşı karşıya kalmıştır. Dolayısı ile pandeminin etkisinin denetim raporlarına ve görüşüne etkisi kaçınılmazdır. 2020 yılı ara finansal raporlamalar üzerinden yapılan çalışmalarda bu etki ortaya koyulmaya çalışılmış olsa da, pandeminin etkilerinin 2020 yılı finansal raporlarında ve denetim görüşlerinde daha belirgin hale geleceği genel kabul görmüştür. Çalışmada, Covid 19'un denetim raporlarına etkisi incelenmektedir. 2020 yılı denetim raporlarından 30 Mart 2021 tarihine kadar açıklanmış olunan 478 adet denetim raporu incelemeye tabi tutulmuştur. Denetim raporlarında 478 şirketin 423'ü olumlu, 54'ü sınırlı olumlu (şartlı), 1'i görüş bildirmekten kaçınan görüşten oluşmaktadır. Raporların 55'inde olmak üzere toplan 62 tane Covid 19 açıklaması yer almaktadır.

Covid 19'un etkilerinin en başında mevcut belirsizlik ve bunun sürekliliğe etkisi yer almaktadır. Bu husus denetim sürecinde önemli bir yer tutmaktadır ve denetimi şekillendirmektedir. Belirsizliğin etkisinin önemli olduğu durumlarda denetçinin, denetlenen işletme bu durumu açıklaması durumunda özel bir başlık altında durum ile ilgili açıklama yapması koşulu ile olumlu görüş bildirmelidir. Denetlenen işletmenin açıklama yapmaması ve belirsizliğin yaygın olması durumunda olumsuz, yaygın olmaması durumunda sınırlı olumlu (şartlı) görüş bildirmelidir. Eğer ki önemli belirsizlik olmadığına karar vermiş ise açıklama yapmaksızın olumlu görüş verebilmektedir. Raporların 370'ünün Covid 19 açıklamasına yer vermeden olumlu görüş bildirmiş olması, denetçilerin belirsizliğe ilişkin önemli bir kaygı duymadıklarına kanıt gösterilebilmektedir. Covid 19' a ilişkin değerlendirmelerin büyük bir kısmı ise kilit denetim konuları bölümünde yer almaktadır. Belirsizliğe ve sürekliliğe ilişkin değerlendirmeler 62 açıklamanın sadece 9'unda yer almaktadır. Bu değerlendirmeler; şirket faaliyetini etkilemesi muhtemel, şirket faaliyetini olumsuz etkilemesi muhtemel, şirket faaliyetleri olumsuz etkilenmiştir ve şirket faaliyetleri üzerine etkisi belirsizlik nedeniyle tahmin edilememektedir ifadelerine dayandırılmaktadır.

Covid 19'un getirdiği koşullara bağlı olarak yeterli ve uygun denetim kanıtı toplanmasında aksaklıklar yaşanabilmesi muhtemel görünmektedir. Buna karşın 1 denetim raporu haricinde denetim kanıtı toplama ve denetim sürecinde uzaktan çalışmaya bağlı aksaklıklara ilişkin değerlendirme ve açıklama yer almamaktadır. Sınırlı olumlu (Şartlı) görüşün dayanağı olarak bir raporda, Covid 19 koşullarının denetim kanıtı elde etmeye olumsuz etkisine değinilmektedir.

Sektörel bazda Covid 19 açıklaması en fazla mali sektörde yer bulmuştur. Bunun da temelinde mali sektörün, ekonomiye duyarlılığı gerekçe gösterilebilmektedir. Diğer taraftan alacaklar ve kredilerin geri kazanılabilirliği hususu bu sektörde kilit denetim konusu olarak öne çıkmaktadır.

2020 yılı denetim raporlarının incelenmesi denetim süreçlerinin etkilenme düzeyini anlamaya yöneliktir. Sonraki çalışmalarda 2020 finansal raporlarındaki açıklamaların Covid 19 bağlamında incelenmesi, işletmelerin bu süreçteki tutumlarını anlamaya katkı sağlayabilecektir

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Çalışmanın tamamı Pınar DALOĞLU tarafından yazılmıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

KAYNAKÇA

Adana, B. A. ve Özbirecikli, M. (2020) Bağımsız Denetim Sürecinin Covid-19 Salgınının Etkileri Açısından Değerlendirilmesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 2080-2093.

Bağımsız	Denetim	Standartı	570:	İşletmenin	Sürekliliği.
	https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TDS/TDS_2021_Seti/BDS%20570.pdf			(Erişim Tarihi:	
	30.04.2021).				

- Bağımsız Denetim Standardı 700: Finansal Tablolara İlişkin Görüş Oluşturma ve Raporlama. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TDS/TDS_2021_Seti/BDS%20700.pdf . (Erişim Tarihi: 30.04.2021).
- Bağımsız Denetim Standardı 701: Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetçi Raporunda Bildirilmesi. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TDS/TDS_2021_Seti/BDS%20701.pdf. (Erişim Tarihi: 30.04.2021).
- Bağımsız Denetim Standardı 705: Bağımsız Denetçi Raporunda Olumlu Görüş Dışında Bir Görüş Verilmesi. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TDS/TDS_2021_Seti/BDS%20705.pdf. (Erişim Tarihi: 30.04.2021).
- Bağımsız Denetim Standardı 706: Bağımsız Denetçi Raporunda Yer Alan Dikkat Çekilen Hususlar ve Diğer Hususlar Paragrafları. https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TDS/TDS_2021_Seti/BDS%20706.pdf (Erişim Tarihi: 30.04.2021).
- Cavlak, H. (2020) Covid-19 Pandemisinin Finansal Raporlama Üzerindeki Olası Etkileri: BİST 100 Endeksi'ndeki İşletmelerin Ara Dönem Finansal Raporlarının İncelenmesi, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, COVID-19, Özel Sayı 143 – 168.
- Dabbağoğlu, K. ve Gökberk C. (2018) *Bağımsız Denetim*, Eğitim Yayınevi, Konya
- Demir Z. (2020) Covid-19'un TFRS Kapsamındaki Finansal Raporlamaya Olan Etkileri ve TMS Kapsamında Denetçinin Dikkate Alması Gereken Hususların Değerlendirilmesi, *Muhasebe ve Denetime Bakış*, Cilt 20, Sayı: 61, 255 – 278.
- Financial Reporting Council (2020) Guidance on Audit Issues Arising From The Covid-19 (Coronavirus) Pandemic. [www.frc.org.uk/news/march-2020-\(1\)/guidance-on-audit-issues-arising-from-the-covid-19/](http://www.frc.org.uk/news/march-2020-(1)/guidance-on-audit-issues-arising-from-the-covid-19/) (Erişim Tarihi: 22 August 2020).
- İSMMM Bağımsız Denetim Komitesi Çalışması (2020) Koronavirüsün (Covid-19) Finansal Tablolar ve Bağımsız Denetim Çalışmaları Üzerine Muhtemel Etkileri. https://archive.ismmmo.org.tr/YAYINLAR/e_kitap/31032020_bulten.pdf/ (Erişim Tarihi: 25.11.2020)
- Karakaya G. (2019) Covid - 19 Gündeminde İşletme Sürekliliği Ve Bağımsız Denetim İlişkisi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı Cilt:19 Sayı:37 Bahar (Özel Ek) s.14-29.
- KPMG Raporu. (2020) <https://home.kpmg/tr/tr/home/gorusler/2020/04/covid-19-finansal-raporlama.html> (Erişim Tarihi: 22.12.2020). www.kap.gov.tr (Erişim Tarihi: 04.04.2021).
- Köse T. ve Ağdeniz Ç. (2020). Covid-19 Salgınının Bds 570 İşletmenin Sürekliliği Standardının Uygulama Sürecine Etkileri, *Mali Çözüm*, 30(161), 69-94
- Türkiye Muhasebe Standardı 1: Finansal Tabloların Sunuluşu. https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS/TMS_1_Finansal%20Tablolar%C4%B1n%20Sunulu%C5%9F.pdf(Erişim Tarihi: 12.1.2021).

**COVID-19 SALGIN HASTALIĞI SÜRECİNDE MUHASEBE MESLEĞİNE DİJİTALLEŞME
AÇISINDAN BİR BAKIŞ: ADANA İLİ ÖRNEĞİ**

**ACCOUNTING PROFESSION FROM DIGITALIZATION POINT OF VIEW DURING THE
COVID-19 PANDEMIC DISEASE: THE CASE OF ADANA**

Başak ŞITAK^{a*}, Mahmut YARDIMCIOĞLU^b

*a** Sorumlu Yazar, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, basaksitak@outlook.com, ORCID: 0000-0001-7689-036X.

b Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, mahmutyardimcioglu@gmail.com , ORCID: 0000-0002-1335-8357.

MAKALE BİLGİLERİ

Makale Tarihçesi:

Gönderilme Tarihi 01.08.2021

Düzenleme 13.09.2021

Kabul Tarihi 29.11.2021

Anahtar Kelimeler:

Dijitalleşme, Muhasebe,
COVID-19

Jel Kodları: M21, M41, I10

**MAKALE TÜRÜ
ARAŞTIRMA MAKALESİ**

BENZERLİK/ PLAGIARISM

Ithenticate: %18

ÖZET

Günümüzde yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler insan yaşamında da değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Değişiklikler arasında en çok dikkat çeken kavram dijitalleşme olmuştur. Gündemde daima güncelliğini koruyan bu kavrama uyum sağlamak dünya genelinde yaşanan COVID-19 salgın hastalığı ile birlikte bir zorunluluk halini almıştır. Çünkü hayatın olağan akışında yaşanan tüm faaliyetlerin devam edebilmesi kavramın getirdiği teknolojik ürünlere uyum sağlayabilmek ile doğrudan doğruya bağlantılıdır. Salgın hastalık süreci içerisinde yaşanan değişimler tüm sektörleri ve çalışanları yakından ilgilendirmektedir. Çalışmada, Adana ilinde faaliyet gösteren muhasebe profesyonellerinin; dijitalleşmenin muhasebe mesleğine ve muhasebe meslek mensuplarına etkilerine yönelik algıları tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı ise bu konuya yönelik algıların demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Elde edilen veriler incelendiğinde; muhasebe profesyonellerinin dijitalleşmeyi önemsedikleri, bu alandaki gelişmeleri yakından takip ederek destekledikleri, dijital ürünlere uyum sağlayabildikleri hatta dijitalleşmenin muhasebe mesleğine olan saygıyı arttırabileceği, haksız rekabeti önleyebileceği görüşüne ulaşılmıştır. Çalışmanın ele alınan perspektiften daha önce incelenmiş bulunmaması önemini ve değerini arttırmaktadır. Çalışma sonuçlarının literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

* Bu çalışma birinci yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

APA STİLİ KAYNAK KULLANIMI: Şitak, B. & Yardımcıoğlu, M. (2022). COVID-19 SALGIN HASTALIĞI SÜRECİNDE MUHASEBE MESLEĞİNE DİJİTALLEŞME AÇISINDAN BİR BAKIŞ: ADANA İLİ ÖRNEĞİ. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 5(1) ,15 – 38. DOI: 10.32951/mufider.977078

ARTICLE INFO*Article history:**Received* 01.08.2021*Revised* 13.09.2021*Accepted* 29.11.2021*Keywords:* Digitalization,

Accounting, COVID-19

Jel Codes: M21, M41, I10**ABSTRACT**

The rapid technological developments experienced today have brought about changes in human life. The most striking concept among the changes was digitalization. Adapting to this concept, which is always up-to-date on the agenda, has become a necessity with the COVID-19 epidemic worldwide. Because the continuation of all activities in the ordinary course of life is directly related to being able to adapt to the technological products brought by the concept. Changes in the epidemic disease process are closely related to all sectors and employees. In the study, accounting professionals operating in Adana province; It is aimed to determine the perceptions of the effects of digitalization on the accounting profession and accounting professionals. When the obtained data are examined; It has been concluded that accounting professionals care about digitalization, closely follow the developments in this field and support them, adapt to digital products, and even increase the respect for the accounting profession and prevent unfair competition. The fact that the study has not been examined from the perspective discussed before increases its importance and value. The results of the study are expected to shed light on the literature

1. GİRİŞ

Son yıllarda dijitalleşme, yaşamın her alanında etkin bir rol oynamaktadır. Bu durum insanların geleneksel iş yapış biçimlerini de değiştirmiş, teknolojinin daha yaygın olarak kullanıldığı bir ortam yaratmıştır (Gacar, 2019: 389).

Özellikle COVID-19 salgın hastalığının dünyayı etkisi altına alması ile birlikte insanlar dijitalleşmeden ve dijital çağın ürünlerinden daha çok yararlanır hale gelmiştir. Sebebi ise pandemi sürecinin gerektirdiği kısıtlamalar olarak ifade edilebilecektir.

Tüm bu durumlar değerlendirildiğinde dijital ürünlere önem vermenin ve uyum sağlamanın tüm sektörler için hayati önem taşıdığı görülmektedir. Çünkü hayatın genel akışında hem olağan hem de olağanüstü durumlar ile karşı karşıya gelinebilmektedir. Bu tür durumlarda tüm faaliyetlerin devam edebilmesi kavramın getirdiği teknolojik ürünlere uyum sağlayabilmek ile doğrudan doğruya bağlantılıdır. Herhangi bir olağanüstü durumda olumsuz yönde etkilenebilecek olan alanlar arasında elbette muhasebe sektörü de yer almaktadır.

Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde bu konu üzerine yapılan çeşitli çalışmalara rastlamak mümkündür. Ancak çalışmalar tamamen aynı paralellikte değildir. Konuyla çalışmalar incelendiğinde; Ayboğa (2002) küreselleşen dünyada Türkiye'nin muhasebe alanında yaşanan gelişmelere uyum ve adaptasyon sürecini ele almıştır. Barnir vd., (2003) makalelerinde dergi yayıncılık endüstrisindeki 150 firmadan oluşan bir örneğe dayalı olarak deneysel bir araştırma yürüterek firmanın internet destekli süreçleri, dijitalleşmeye girişim eğilimleri, firmaların kurulum yılı ve büyüklüğü ile ilgili konuları araştırmışlardır. Kavanagh ve Drennan (2008) İki ana paydaş olan öğrenci ve işverenlerin beklentilerini detaylıca incelemiştir. Muhasebe mezunlarının kariyer yapabilmek için daha geniş bir beceri seti geliştirmesi gerektiği hususunda önerilerde bulunulmuştur. Yoo vd., (2010) çalışmalarında farklı dijital yenilik katmanları arasındaki sıkı olmayan bağlantıları açıklayan dört katmanlı bir yenilik modeli önermiştir. Ghasemi vd., (2011) bilgi teknolojisinin modern muhasebe üzerindeki etkilerini çalışmalarında konu edinmiştir. Oestreicher ve Zalmanson (2013) makalelerinde sosyal çağda işletmeler için dijital içerik stratejilerini konu edinmiştir. Henriette vd., (2015) çalışmalarında dijital dönüşümlerin iş modelleri, operasyonel süreçler ve son kullanıcı deneyimi üzerinde etkisi olduğu ortaya konmuştur. Bu konunun zenginliğini göz önünde bulundurarak, yönetsel bir bakış açısıyla bir dijital dönüşüm araştırmasını çalışmasında gündeme getirmiştir. Dağ (2016) muhasebe meslek mensuplarının bilgi teknolojileri kullanım kararına etki eden faktörler üzerine çalışmasını ele almıştır. Drew (2017) muhasebe mesleğinin gelecekte yaşayacağı değişimlerden bahsettiği çalışmasında yapay zekâ ve blockchain teknolojisine dikkat çekmiş ve muhasebe mesleğinin yeni bir yapılanmaya gideceği öngörüsünde bulunmuştur. Tekbaş (2018) çalışmasında dijitalleşme ve teknolojik gelişmelerin muhasebe profesyonelleri üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Evstafyeva vd., (2019) çalışmalarında merkeze aldıkları ekonomiyi, muhasebe alanını ve dijitalleşme süreçleri ile birlikte incelemiştir. Dursun vd., (2019) çalışmalarında muhasebe mesleğinin dijitalleşme sürecini incelemiştir. Tenik (2019) teknolojik gelişmelerin muhasebe mesleğine etkilerini

araştırmıştır. Yardımcıoğlu ve Şıtak (2020) çalışmalarında dijitalleşmenin beraberinde getirdiği yapay zekâ kavramına, yapay zekânın üstün yönlerine, yapay zekâ türlerine, yapay zekânın günümüzdeki uygulama alanlarına ve muhasebe alanındaki yansımalarına dikkat çekmişlerdir. Bu kapsamda yapay zekânın vergi alanına, denetim alanına ve raporlama alanına etkileri olduğu gözlemlenmiştir. Vergi konusunda hata payının en aza indirgenmesi, maliyetlerin düşmesi gibi etkilere sahipken, denetim alanında güven seviyesi yüksek bir denetim imkânı sunacağı belirtilmiştir. Bununla beraber raporlama konusunda herhangi bir etkinin olmayacağını vurgulamışlardır. Şıtak ve Şıtak (2021) COVID-19 salgın hastalığı döneminde muhasebe dersi alan meslek yüksekokulu öğrencilerinin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeylerini incelemişlerdir. Muhasebe alanındaki yeni kavramların farkındalığı açısından literatürde önemli bir yer tutan bu çalışmanın salgın hastalık döneminde incelenerek muhasebe alanına katkı sağlamayı hedeflemesi oldukça önemlidir. Çalışma sonucunda öğrencilerin adli muhasebe kavramını daha önce duymadıklarını ve bunun ile ilgilide herhangi bir eğitim almadıklarını belirtmişlerdir. Araştırmanın önerileri arasında bu konuda yeni çalışmalar yapılması gerektiği, bu şekilde kavramın bilinirliğinin artacağı yer almaktadır. Yardımcıoğlu vd., (2021) meslek yüksekokulunda muhasebe dersi alan öğrencilerin muhasebe eğitime karşı tutumlarını COVID-19 salgın hastalığı döneminde incelediği çalışmasında öğrencilerin muhasebe derslerini eğlenceli buldukları, ileride sahip olmak istedikleri meslek için de önemli buldukları ancak muhasebe çalışırken kaygılı oldukları, rahat ve sakin olamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda öğrencilerin muhasebe eğitime karşı tutumlarının cinsiyet ve gelir durumu değişkeni açısından farklılık gösterdiği de ortaya konmuştur. Yardımcıoğlu vd., (2021) Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde yaptıkları çalışmalarında muhasebe dersi alan öğrencilerin muhasebe eğitime karşı tutumlarını COVID-19 salgın hastalığı döneminde incelemişlerdir. Araştırma sonucunda örnekleme dahil edilen öğrencilerin muhasebe derslerini eğlenceli bulmadığı ancak muhasebeyi çalışma yaşamı için gerekli gördükleri ve ileride sahip olmak istedikleri meslek için de önemli buldukları tespit edilmiştir.

Ulusal literatür incelendiğinde dijitalleşmenin ile muhasebe alanının birlikte ele alındığı çalışmaların 2000 yılından sonra ivme kazandığı görülmektedir. 2000 yılından itibaren dijitalleşme ve teknolojik gelişmelere artan ilginin elbette birçok sebebi bulunmaktadır. Konuyu muhasebe alanıyla bağdaştıran Şıtak ve Şıtak (2021) ise tüm dünyayı etkileyen Enron skandallarının ardından bilgi kullanıcıların güvenini arttırabilmek için dijitalleşmenin kilit faktör olarak görüldüğünü çalışmasında vurgulamıştır.

İlgili literatür incelendiğinde, 2000 yılından sonra çalışmaların hız kazandığı söylenebilecektir. Şıtak ve Şıtak (2021) bu durumun tüm dünyayı etkileyen Enron skandalları ile bağdaştırmıştır.

Çalışmanın amacı; dijitalleşmenin muhasebe mesleğine ve muhasebe profesyonellerine etkilerine yönelik algıları COVID-19 salgın hastalık döneminde incelemektir. Çalışmanın bir diğer amacı ise bu konuya yönelik algıların demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Bu kapsamda çalışma, Adana ilinde yürütülmüştür. Alan çalışması anket yöntemi ile desteklenmiştir. Çalışmadan elde edilen verilerin analizleri SPSS programında yapılmıştır. Analiz yöntemi olarak Frekans, Faktör Analizi, Anova ve Tukey Post Hoc testi kullanılmıştır. Özellikle literatür incelendiğinde, çalışmanın ele alınan perspektiften daha önce incelenmemiş olması önemini ve değerini arttırmaktadır. Tüm bunlar, literatüre sağlayacağı katkıyı anlamak açısından dikkate değerdir.

2. İNTERNET

Dijitalleşme kavramından önce dijitalleşmeye ortam hazırlayan unsurlardan bahsetmek gerekmektedir. Bunların ilk sırasında elbette ki internetin icadı yer almaktadır. Ağ oluşturma yoluyla etkinleştirilebilecek sosyal etkileşimlerin ilk kaydedilen açıklaması, 1962 Joseph Carl Robnett Licklider adlı bilgisayar bilimcisi tarafından yapılmıştır. Yazı, “Galaktik Ağ” konseptini tartışan bir dizi not olarak nitelendirilmiştir. Galaktik Ağ konseptine göre; herkesin herhangi bir siteden verilere ve programlara hızlı bir şekilde erişebileceği, küresel olarak birbirine bağlı bir bilgisayar kümesi öngörülmüştür. Özünde, konsept bugünün internetine çok benzemiştir. 1962 yılına gelindiğinde ise Lick, The Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA) 4'teki bilgisayar araştırma programının ilk başkanı olmuştur. DARPA'daki görevini devraldıktan sonra; şuan “Bilgisayar Grafiklerinin Babası” olarak tanınan Ivan Sutherland, “İnternetin çıkarının, fikirleri ve ihtiyaçlarını ortak paylaşan insanları birbirine bağlayan iletişim konusunda hür olması” ilkesini savunan Bob Taylor ve MIT araştırmacısı olan “Erken Dönem İnternetin Mimarı” olarak da tanınan Lawrence G. Roberts'ı bu ağ oluşturma

kavramının önemi konusunda ikna etmiştir. Sonrasında ise Leonard Kleinrock, Paket Anahtarlama Teorisi üzerine ilk kitabı 1964 yılında yayınlamıştır. Kleinrock, Roberts'ı, bilgisayara giden yolda önemli bir adım olan devreler yerine paketler kullanarak iletişimin teorik fizibilitesine ikna etmiştir. 1965 yılında Thomas Merrill ile birlikte çalışan Roberts, TX-2 bilgisayarını Kaliforniya'daki Q-32'ye bağlamış ve şimdiye kadarki ilk geniş alan bilgisayar ağını oluşturan düşük hızlı çevirmeli telefon hattını inşa etmiştir. Bu deneyin sonucunda, zaman paylaşımli bilgisayarların birlikte iyi çalışabileceğinin, programları çalıştırabileceğinin ve uzak makinede gerektiği gibi verinin alınabileceğinin farkına varılmıştır (Leiner vd., 2009: 22).

Tüm bu süreç dikkatle incelendiğinde; geçmişte yapılmış olan tüm faaliyetlerin aslında bugünlerde yaşanacak olan insandan insana trafiğin muazzam büyümesinin çok öncelerde habercisi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Konu üzerine çalışan tüm bilim insanlarının çalışmaları, geçmişte olağanüstü olarak görülen internetin günümüze ulaşmasının altyapısını hazırlamıştır.

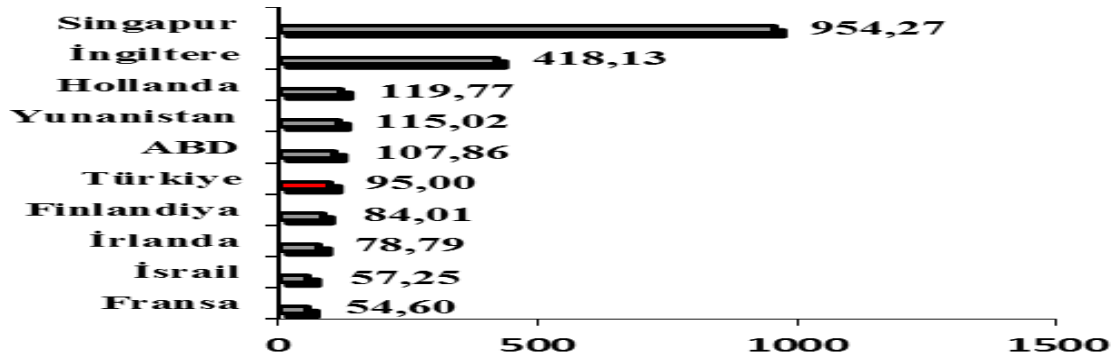
Günlük yaşamda interneti kullanan kişi sayısı her geçen gün katbekat artmaktadır. 1993 yılında dünya çapında interneti kullanan kişi sayısı 900.000 iken, 2000 yılında 304 milyona ulaşmış; 2021 yılında ise 4,66 milyar olarak kayıtlara geçmiştir. Böylesi bir artış yaşanırken insanların interneti hangi alanlarda kullandığı da merak konusu olmuştur. İnsanların interneti kullanım alanları ve amaçları elbette kişiden kişiye değişmektedir. Sınırsız amaç ve isteğe hizmet eden internetin kullanım alanları bazı başlıklar altında toplandığında aşağıdaki gibi bir sıralama ortaya çıkabilecektir.

Bunlar (T.C. Telekomünasyon Kurumu, 2002: 14);

- ✓ Elektronik Posta (E-Posta)
- ✓ Dosya İletimi (FTP)
- ✓ Web (WWW/HTTP)
- ✓ İnternet Üzerinden Sohbet (IRC) Internet Relay Chat
- ✓ Video ve Ses Akıntıları (RTP/RTSP)
- ✓ Elektronik Ticaret (E-Ticaret)
- ✓ IP Telefon Hizmeti (VoIP)

International Telecommunication Union (ITU) 2018 yılında yaptığı araştırmada Uluslararası internet bant genişliği verilerine yayınladığı raporda yer vermiştir. İnternet bant genişliği, veri aktarım hızı veya veri gönderim süresi olarak tanımlanabilmektedir. İnternet bant genişliği ne kadar fazla ise saniyede aktarılacak veride o kadar fazla olacaktır. Çubukcuoğlu vd., (2013) yayınladıkları çalışmalarında internet bant genişliği ile eğitim seviyesi ve gelir düzeyi arasında anlamlı farklılıklar bulunduğunu ifade etmişlerdir. Ve bu durumu dijitalleşmeye ve teknolojik gelişmelere olan yatkınlık ile bağdaştırmışlardır. Bu çalışmadan yola çıkarak internet bant genişliğinin teknolojik gelişmelere olan talep ve ilgi ile alakalı olduğu fikri öne sürülebilecektir. Bu bağlamda çalışmada ülkelerin internet bant genişliği verilerine yer verilmiştir.

Aşağıda yer alan Şekil 1.'de uluslararası internet bant genişliğine ait veriler yer almaktadır. Veriler, (Kb/s) şeklinde verilmiştir.

Şekil 1: Uluslararası İnternet Bant Genişliği Tablosu

Kaynak: International Telecommunication Union, 2018: 30

Şekil 1.'de ilk on ülkeye ait veriler yer almaktadır. Şekildeki veriler incelendiğinde; ülkelerin Singapur, İngiltere, Hollanda, Yunanistan, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye, Finlandiya, İrlanda, İsrail ve Fransa şeklinde sıralandıkları görülmektedir. Güncel tablolar incelenmek istediğinde; ITU, 2019 ve 2020 yılında bir rapor yayınlamış fakat bu raporda Türkiye'deki verilere değinmemiştir. 2021 yılı için ise henüz mevcut bir rapor bulunmamaktadır. Türkiye'ye dair yeni sayısal veriler gelecekteki çalışmalara daha çok ışık tutabilecektir.

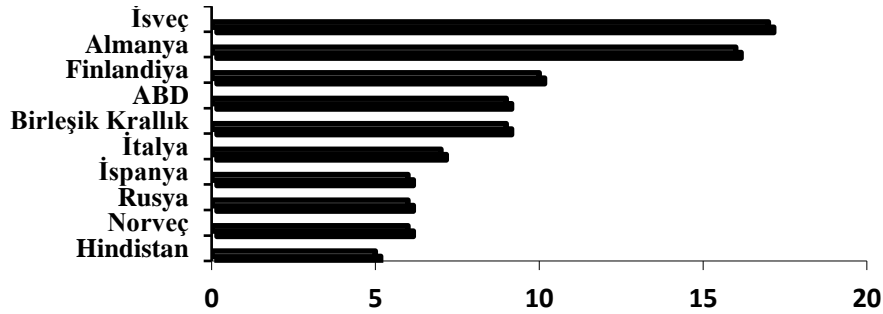
3. DİJİTALLEŞME

Dünya hızla değişmektedir. Hızlı değişimin en göze çarpan özelliği dijitalleşmedir. Dijitalleşme kavramı literatürde birçok farklı şekilde tanımlanmıştır. 2004 yılında yapılan bir tanımlamaya göre dijitalleşme yani sayısallaştırma terimi, analog verilerin özellikle de daha sonra kullanılacak görüntüler, videolar ve metinlerin dijital forma dönüştürülmesidir (Stolterman ve Fors, 2004: 689). Bir başka tanıma göre ise dijital veya bilgisayar teknolojisinin bir kuruluş, endüstri, ülke vb. tarafından benimsenmesi veya kullanımının artması şeklinde ifade edilebilmektedir (Brennen ve Kreiss, 2014: 1). Dijitalleşmenin yakın ve uzun vadede toplumu ve işletmeyi değiştiren en önemli trendlerden biri olacağı öngörülmektedir (Tihinen ve Kääriäinen 2016: 63). Çünkü dijitalleşme aynı zamanda mevcut ürünleri veya hizmetleri dijital varyantlara dönüştürme yeteneği ve avantajı sunmaktadır (Gassmann vd., 2014: 2).

1970'li yılların ikinci yarısından sonra, teknolojinin hızla gelişimi ve günlük yaşamın bir parçası haline gelmesi ile yeni düşünce ve davranış biçimleri ortaya çıkmıştır. Bilgisayar ağının gelişmesi ile birlikte zaman, mekan kavramları aşılarak dünyanın her yerinden insanlar birbirleriyle iletişim kurmaya başlamıştır. Günümüzde çeşitli seslerin ve görüntülerin aktarımı yaşamın vazgeçilemez unsurları haline gelmiştir. H.Mcrae 1994 senesinde 2020 yılları hakkında paylaştığı öngörüsünde teknolojinin getirdiği değişikliklerin elbette sosyal sonuçları olacağını, işyerlerinin birçok kişi için çalışma ortamı olmaktan çıkacağını, çalışanların işverenin bulunduğu ülkede olmasına bile gerek duyulmayacağını ve çalışanın dış çevresinde büyük değişiklikler olacağını belirtmiştir (Mercan, 2010: 6).

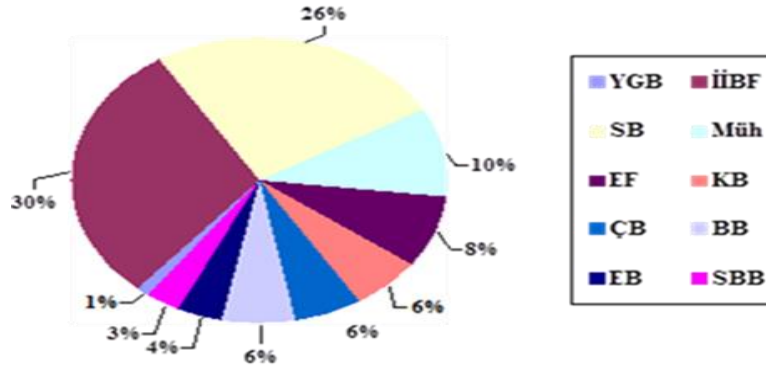
Ülkelere göre dijitalleşme ile ilgili yapılan çalışmalar aşağıda yer verilen Şekil 2.'de sunulmuştur. Sunulan veriler, ilk 10 ülkeye aittir.

Şekil 2'de dijitalleşme ile ilgili yapılan çalışmaların ülkelere göre dağılımları gösterilmektedir. Şekil incelendiğinde; sıralamanın İsveç, Almanya, Finlandiya, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, İtalya, İspanya, Rusya Federasyonu, Norveç ve Hindistan şeklinde sıralandığı görülmektedir. Dijitalleşme ile ilgili yapılan araştırmaların ülkelere göre dağılımının incelendiği tabloda bahsedilen çalışmaların ayırt edici unsurlarına ise aşağıdaki tabloda değinilmiştir. Dijitalleşme ile ilgili yapılan çalışmaların alanlara göre dağılımı ise aşağıda yer alan Şekil 3.'de incelenmiştir.

Şekil 2: Ülkelere Göre Dijitalleşme İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Kaynak: Reis vd., 2020: 446

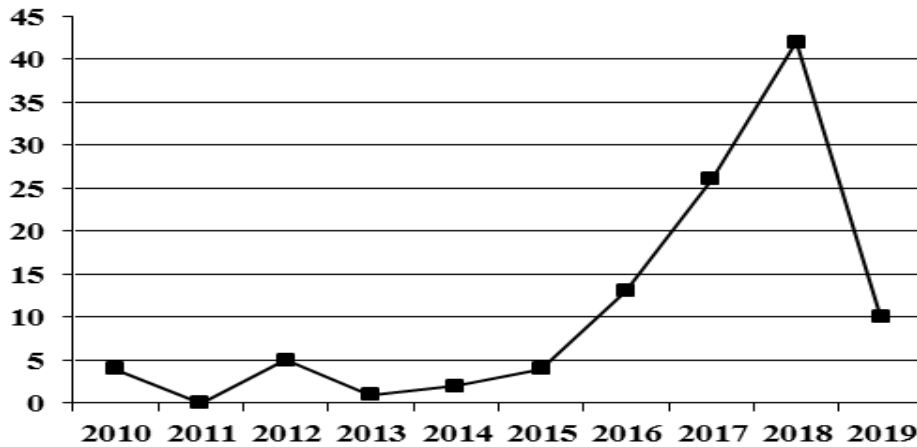
Şekil 3: Dijitalleşme İle İlgili Yapılan Çalışmaların Alanlara Göre Dağılımı

Kaynak: Reis vd., 2020: 449

Şekil 3. incelendiğinde; dijitalleşme ile ilgili yapılan çalışmaların (%30)'luk bir kısmını İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde faaliyet gösteren bilim insanları tarafından gerçekleştirilmektedir. Şekilde yer alan veriler; Sosyal Bilimler (%26), Mühendislik (%10), Ekonomi ve Finans (%8), Karar Bilimleri (%6), Çevre Bilimleri (%6), Bilgisayar Bilimleri (%6), Enerji Bilimleri (%4), Sanat ve Beşeri Bilimler (%3), Yer ve Gezegen Bilimleri (%1) olarak sıralanabilecektir. Buradan yola çıkarak dijitalleşme konusunda en çok çalışma yapan alanın İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi olduğu, en az çalışması bulunan alanın ise Yer ve Gezegen Bilimleri tarafından olduğu sonucuna ulaşılabilecektir.

Dijitalleşme ile ilgili çalışmaların yıllara göre dağılımı ise oldukça önem arz eden bir başka konudur. Geçmişten bu yana artan bir ilginin olduğu gözlemlenmektedir. Ancak bu durumun çalışmalara yansımaları toplanan veriler ile mümkün olabilecektir.

Aşağıda yer verilen Şekil 4.'de dijitalleşme ile ilgili yürütülen çalışmaların yıllara göre dağılımı gösterilmektedir.

Şekil 4: Dijitalleşme İle İlgili Yürütülen Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Reis vd., 2020: 451

Dijitalleşme ile ilgili yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde en çok makalenin 2018 yılında yayınlandığı, 2019'da ise büyük bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Çalışmaların 2019 yılında büyük bir düşüş yaşaması oldukça dikkat çeker niteliktedir. Asıl dikkat edilmesi gereken bir başka konu ise 2020 yılında dijitalleşme ile ilgili yapılan çalışmaların diğer yıllara göre kıyaslanmasıdır. Çünkü COVID-19 salgın hastalığı 1 Aralık 2019 yılında ortaya çıkmıştır. Hastalığın güçlü yayılım hızı ile birlikte herkes dijital ortama yönelmiş tüm iş ve iş akışı süreçleri dijital ortamda yürütülmüştür. Faaliyetlerin devamlılığının sağlanabilmesi adına tüm dünya dijital çağın dijital ürünlerinden yararlanmıştır. Bu bağlamda diğer yıllara göre kıyaslamalar yapıldığında dünya ilk defa dijital ürünlere bu derecede ihtiyaç ve gereksinim duymuştur. Tüm bunlar doğrultusunda dijitalleşme ilk defa bu kadar çok konuşulan bir kavram olmuştur. Artan ilginin yapılan çalışmalara da

yansımaları oldukça muhtemeldir. 2020 ve 2021 yılına ait dijitalleşme ile ilgili yapılan çalışmalara ait verilerinin toplanması da önem arz etmektedir. Bu anlamda henüz literatürde henüz bu sayısal veriler ve karşılaştırmalar mevcut değildir. Ancak We Are Social ve Hootsuite'in 2021 yılında yayınladığı raporda; bireylerin internet kullanım nedenlerinin içerik aramak, arkadaşlarıyla iletişimde kalmak, haber takip etmek, bir şeyler aramak ya da izlemek, yeni fikirlere göz atmak, ürün ve marka aramak, müzik dinlemek, zaman geçirmek, finans yönetiminde aktif rol almak, oyun oynamak, iş amaçlı kullanmak ve yeni insanlar ile tanışmak olduğu ortaya konmuştur. Rapor da birçok tabloya yer verilmiş ancak daha çok bireylerin sosyal medya içeriklerine yönelik eğilimlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda; COVID-19'un etkisiyle artan internet kullanımının akademik makalelere yansımalarının araştırması oldukça önemlidir.

4. MUHASEBE MESLEĞİ VE MUHASEBE MESLEK MENSUPLARI

Muhasebe, insanlığın tarihi kadar eskidir. Muhasebe tarihçileri muhasebenin 7000 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu iddia etmektedir. Tarihin en eski toplumları olan Mezopotamya, Eski Mısır ve Eski Yunan uygarlıklarında bile muhasebeye dair bulgulara rastlamak mümkündür. Yine muhasebe tarihçileri yazının ilk olarak Sümerlilerin tarımsal ürünlerini depolarken kayıt altına almak maksadıyla kullanıldığını öne sürmüştür. Bu durum oldukça dikkat çeker niteliktedir. Bu iddiaya dayanak olarak ise günümüzde ortaya çıkarılan bazı Sümer yazıtları gösterilmiştir. Yıllar içerisinde gelişimi süren muhasebe, zaman ile bir meslek dalı haline gelmiştir. Bu mesleği icra eden, belirtilen hedef ve sonuca ulaşılmasına aracılık yapan kişilere de muhasebeci denilmiştir (Gökgöz, 2011: 167-170).

Muhasebe meslek mensupları; muhasebe mesleğini icra eden, mali nitelikteki işlemleri ve olayları para ile ifade edilmiş şekliyle kayıt eden, sınıflandıran, özetleyen, analiz eden, yorumlayan ve raporlayan kişi şeklinde tanımlanabilmektedir (Akın ve Özdaşlı, 2014: 60).

3568 Sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu muhasebe mesleğinin kimler tarafından yapılacağı ve ne şekilde yürütülmesi gerektiğine dair ilk yasal düzenlemedir. Muhasebe mesleğini icra etmeye hak kazanan kişiler üç ayrı unvana sahip olabilmektedir (Sayım ve Usman, 2016: 107). Bu unvanlar şu şekilde sıralanmaktadır (Cengiz, 2008: 1):

- ✓ Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM)
- ✓ Yeminli Mali Müşavir (YMM)

5. SALGIN HASTALIK (COVID-19)

Yeni tip Koronavirüs Hastalığı (COVID-19), ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaletinde Aralık ayının sonlarına doğru görülmüştür. Hastalığın belirtileri olan yüksek ateş, öksürük ve nefes darlığı şikayeti ile hastaneye başvuran bireylerde incelemeler yapılmıştır. İncelemeler sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüs çeşididir. Virüsün nereden yayıldığını tespit etmek amacıyla yapılan araştırmalarda bölgede bulunan ve deniz ürünleri satan hayvan pazarından ortaya çıktığı belirlenmiştir. Salgının insandan insana buluşma durumu ile başka Vuhan, sonrasında Çin Halk Cumhuriyetinin tüm eyaletlerine yayılmıştır. Ancak sonrasında sadece Çin Halk Cumhuriyeti ile kalmamış yüksek yayılım hızı ile birlikte kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Yapılan incelemelerde salgından sadece insanların değil hayvanlarında etkilendiği görülmüştür. Bu hastalığa SAR-CoV-2 virüsü neden olmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020: 7).

Salgın hastalık, yüksek yayılım hızı ile beraber bugün itibarıyla dünya genelinde toplam vaka sayısı 18 aylık bir zaman diliminde 185 milyon'a, toplam vefat eden kişi sayısı ise 4 milyon'a ulaşmıştır. Türkiye'de ise, toplam vaka sayısı 5,4 milyon iken, toplam vefat eden kişi sayısı 49.924'dir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020: 7). Bu hızlı yükselişin ve yükseliş ile beraber etkilerinin yadsınamayacak düzeyde olduğunu sayısal veriler ortaya koymaktadır.

6. YÖNTEM

6. 1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; muhasebe mesleğine ve muhasebe profesyonellerine etkilerine yönelik algıları COVID-19 salgın hastalık döneminde incelemektir. Çalışmanın bir diğer amacı ise bu konuya yönelik algıların demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir.

6. 2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Araştırma Projeleri tarafından desteklenmiş olup Bilimsel Araştırma Projesi (BAP) kapsamında aracı anketör şirket tarafından Adana ilinde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarına elden dağıtılmış ve toplanmıştır. Araştırmanın evrenini Adana ilinde faaliyet gösteren 2356 muhasebe meslek mensubu oluşturmaktadır. Anket formu, anketör firma tarafından dağıtılmış ve toplanmıştır. Araştırmaya 330 meslek mensubu katılım sağlamıştır.

6. 3. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak anket formundan yararlanılmıştır. Araştırmada dijitalleşmenin muhasebe mesleğine ve muhasebe meslek mensuplarına etkilerine yönelik oluşturulmuş olan 30 soruluk Tekbaş (2018)'in anket formu kullanılmıştır. Ölçek 5'li likert tipi bir ölçektir.

6. 4. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın hipotezleri alternatif hipotezler üzerinden kurulmuştur.

H₁: *Muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşmenin ve teknolojik gelişmelerin alt boyutlarına ilişkin algıları mesleki deneyim süresi açısından farklılık gösterir.*

H_{1a}: Muhasebe meslek mensuplarının yeni mesleki yeterliliğe ilişkin görüşleri mesleki deneyim süresi değişkeni açısından farklılık gösterir.

H_{1b}: Muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşme ve teknolojik ürünlerden memnuniyetsizliklerine ilişkin görüşleri mesleki deneyim süresi değişkeni açısından farklılık gösterir.

H_{1c}: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüme uyumlarına ilişkin görüşleri mesleki deneyim süresi değişkeni açısından farklılık gösterir.

H_{1d}: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşümden kaynaklı kaygılarına ilişkin görüşleri mesleki deneyim süresi değişkeni açısından farklılık gösterir.

H_{1e}: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşümden memnuniyetlerine ilişkin görüşleri mesleki deneyim süresi değişkeni açısından farklılık gösterir.

H₂: *Muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşmenin ve teknolojik gelişmelerin alt boyutlarına ilişkin algıları çalışma şekli açısından farklılık gösterir.*

H_{2a}: Muhasebe meslek mensuplarının yeni mesleki yeterliliğe ilişkin görüşleri çalışma şekli değişkeni açısından farklılık gösterir.

H_{2b}: Muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşme ve teknolojik ürünlerden memnuniyetsizliklerine ilişkin görüşleri çalışma şekli değişkeni açısından farklılık gösterir.

H_{2c}: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüme uyumlarına ilişkin görüşleri çalışma şekli değişkeni açısından farklılık gösterir.

H_{2d}: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşümden kaynaklı kaygılarına ilişkin görüşleri çalışma şekli değişkeni açısından farklılık gösterir.

H_{2e}: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşümden memnuniyetlerine ilişkin görüşleri çalışma şekli değişkeni açısından farklılık gösterir.

H₃: *Muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşmenin ve teknolojik gelişmelerin alt boyutlarına ilişkin algıları mükellef sayısı açısından farklılık gösterir.*

H3a: Muhasebe meslek mensuplarının yeni mesleki yeterliliğe ilişkin görüşleri mükellef sayısı değişkeni açısından farklılık gösterir.

H3b: Muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşme ve teknolojik ürünlerden memnuniyetsizliklerine ilişkin görüşleri mükellef sayısı değişkeni açısından farklılık gösterir.

H3c: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüme uyumlarına ilişkin görüşleri mükellef sayısı değişkeni açısından farklılık gösterir.

H3d: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşümden kaynaklı kaygılarına ilişkin görüşleri mükellef sayısı değişkeni açısından farklılık gösterir.

H3e: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşümden memnuniyetlerine ilişkin görüşleri mükellef sayısı değişkeni açısından farklılık gösterir.

H4: *Muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşmenin ve teknolojik gelişmelerin alt boyutlarına ilişkin alguları çalıştırdığı eleman sayısı açısından farklılık gösterir.*

H4a: Muhasebe meslek mensuplarının yeni mesleki yeterliliğe ilişkin görüşleri çalıştırdığı eleman sayısı değişkeni açısından farklılık gösterir.

H4b: Muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşme ve teknolojik ürünlerden memnuniyetsizliklerine ilişkin görüşleri çalıştırdığı eleman sayısı değişkeni açısından farklılık gösterir.

H4c: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüme uyumlarına ilişkin görüşleri çalıştırdığı eleman sayısı değişkeni açısından farklılık gösterir.

H4d: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşümden kaynaklı kaygılarına ilişkin görüşleri çalıştırdığı eleman sayısı değişkeni açısından farklılık gösterir.

H4e: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşümden memnuniyetlerine ilişkin görüşleri çalıştırdığı eleman sayısı değişkeni açısından farklılık gösterir.

H5: *Muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşmenin ve teknolojik gelişmelerin alt boyutlarına ilişkin alguları aylık gelir durumu açısından farklılık gösterir.*

H5a: Muhasebe meslek mensuplarının yeni mesleki yeterliliğe ilişkin görüşleri aylık gelir durumu değişkeni açısından farklılık gösterir.

H5b: Muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşme ve teknolojik ürünlerden memnuniyetsizliklerine ilişkin görüşleri aylık gelir durumu değişkeni açısından farklılık gösterir.

H5c: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşüme uyumlarına ilişkin görüşleri aylık gelir durumu değişkeni açısından farklılık gösterir.

H5d: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşümden kaynaklı kaygılarına ilişkin görüşleri aylık gelir durumu değişkeni açısından farklılık gösterir.

H5e: Muhasebe meslek mensuplarının e-dönüşümden memnuniyetlerine ilişkin görüşleri aylık gelir durumu değişkeni açısından farklılık gösterir.

6. 5. Verilerin Çözümlemesi

Çalışmanın amaçlarına ulaşmak için Frekans, Faktör Analizi, ANOVA ve Tukey Post Hoc testi yöntemlerinden faydalanılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini incelemek için ise Cronbach's Alfa değerleri incelenmiştir.

6. 6. Bulguların Analizi

Elde edilen bulguların analizi aşağıda verildiği gibidir.

6. 6. 1. Frekans Dağılımı

Bu bölümde örnekleme dahil edilen muhasebe meslek mensuplarının demografik özellikleri önergelerden elde edilen sonuçlar doğrultusunda algularına yer verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Mesleki Deneyim Değişkenine Göre Dağılımı Tablosu

<i>Mesleki Deneyim Süresi</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>
1-5	172	52,1
6-10	62	18,8
11-15	68	20,6
16 ve üzeri	28	8,5
Toplam	330	100

Ankete katılan muhasebe meslek mensuplarının mesleki deneyim sürelerine bakıldığında, katılan 330 kişiden 172'sinin (%52,1) 1-5, 62'sinin (%18,8) 6-10, 68'inin (%20,6) 11-15, 28'inin (%8,5) ise 16 yıl ve yukarısı olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre katılımcıların mesleki deneyim süreleri en çok 1-5 yıl arası olduğu söylenilebilmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Çalışma Şekli Değişkenine Göre Dağılımı Tablosu

<i>Çalışma Şekli</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>
Bağımsız	173	52,4
Şirkete Bağlı	100	30,3
Muh. Yanında	57	17,3
Toplam	330	100

Ankete katılan muhasebe meslek mensuplarının çalışma şekillerine bakıldığında, katılan 330 kişiden 173'ünün (%52,4) bağımsız, 100'ünün (%30,3) şirkete bağlı, 57'sinin (%17,3) ise bir muhasebecinin yanında çalışmakta olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre katılımcıların çoğunluğunun çalışma şeklinin bağımsız olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Katılımcıların Mükellef Sayısı Değişkenine Göre Dağılımı Tablosu

<i>Mükellef Sayısı</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>
1-25	123	37,3
26-50	80	24,2
51-75	84	25,5
76 ve üzeri	43	13,0
Toplam	330	100

Ankete katılan muhasebe meslek mensuplarının mükellef sayılarına bakıldığında, katılan 330 kişiden 123'ünün (%37,3) 1-25, 80'inin (%24,2) 26-50, 84'ünün (%25,5) 51-75, 43'sinin (%13,0) ise 76 ve üzeri olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre katılımcıların çoğunluğunun mükellef sayısının 1-25 kişi olduğu anlaşılmaktadır.

Ankete katılan muhasebe meslek mensuplarının yanında çalışan eleman sayısına bakıldığında, katılan 330 kişiden 121'inin (%36,7) 0-2, 80'inin (%24,2) 3-4, 87'sinin (%26,4) 5-6, 42'sinin (%12,7) ise 7 ve yukarısı olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre katılımcıların çoğunluğunun yanında çalıştırdığı eleman sayısının 0-2 arası olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Katılımcıların Çalışan Eleman Sayısı Değişkenine Göre Dağılımı Tablosu

<i>Çalışan Eleman Sayısı</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>
0-2	121	36,7
3-4	80	24,2
5-6	87	26,4
7 ve üzeri	42	12,7
Toplam	330	100

Tablo 5: Katılımcıların Aylık Gelir Durumu Değişkenine Göre Dağılımı Tablosu

<i>Aylık Gelir Durumu</i>	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde</i>
2.324-3.000 TL	90	27,3
3.001-3.500 TL	69	20,9
3.501-4.000 TL	68	20,6
4.001-5.000 TL	75	22,7
5.001 TL ve üzeri	28	8,5
Toplam	330	100

Ankete katılan muhasebe meslek mensuplarının aylık gelir durumlarına bakıldığında, katılan 330 kişiden 90'sinin (%27,3) 2.324-3.000 TL, 69'unun (%20,9) 3.001-3.500 TL, 68'inin (%20,6) 3.501-4.000 TL, 75'inin (%22,7) 4.001-5.000 TL, 28'inin (%8,5) ise 5.001 TL ve üzeri olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre katılımcıların çoğunluğunun 2.324-3.000 TL arası aylık kazanç sağladıkları söylenilebilmektedir.

Tablo 6: Dijitalleşmenin Muhasebe Mesleğine ve Muhasebe Profesyonellerine Etkilerine Yönelik Algılardan Elde Edilen Bulgular

	<i>Önermeler</i>	\bar{x}	<i>ss</i>
<i>A1</i>	Muhasebe mesleğinde yaşanacak dijitalleşme ve teknolojik gelişmelere kendimi hazır hissediyorum.	3,8758	1,15633
<i>A2</i>	Yeni teknolojileri yakından takip etmekteyim.	4,0182	1,04880
<i>A3</i>	Dijitalleşmenin daha fazla iş yükü getireceğini düşünüyorum.	3,1545	,71271
<i>A4</i>	Dijitalleşme ve teknolojik gelişmeleri desteklerim.	4,0061	1,08875
<i>A5</i>	Teknolojik gelişmelerin muhasebe meslek mensuplarına yeni fırsatlar ve kariyer alanı sunacağını düşünüyorum.	4,3273	,87633
<i>A6</i>	Teknolojik ürünlerine yapılan harcamaların gereksiz olduğunu düşünüyorum.	1,7455	,87972
<i>A7</i>	Teknolojik gelişmeler ile birlikte ücret, çalışma saatleri gibi sosyal haklarımın iyileşeceğini düşünüyorum.	4,2030	1,01867
<i>A8</i>	Dijitalleşme ve teknolojik gelişmelere uyum sağlayabilmek için çaba gösteririm.	3,8455	1,16316
<i>A9</i>	Dijitalleşme ve teknoloji haberleri dikkatimi çekmez.	1,6182	,73532
<i>A10</i>	Teknolojik gelişmeler neticesinde muhasebe meslek mensuplarının değişime ve dönüşüme ihtiyacı olduğunu düşünüyorum.	3,9788	1,12292
<i>A11</i>	Dijitalleşme ve teknolojik gelişmelere kolaylıkla uyum sağlayabilirim.	4,0485	1,02436
<i>A12</i>	Teknolojik gelişmeler neticesinde işsiz kalacağımı düşünüyorum.	1,7424	,90776
<i>A13</i>	Dijitalleşmeye uyum sağlayabilecek yeterli eğitim ve donanıma sahip değilim.	1,7394	,90185

A14	Teknoloji ve dijitalleşmeye uyum sağlamayan meslek mensuplarının rekabette geride kalacağını düşünüyorum.	3,9394	1,13629
A15	Teknolojik gelişmeler muhasebe mesleğini olumsuz etkilemektedir.	1,7697	,92664
A16	Dijitalleşme ve teknolojik gelişmeler muhasebe mesleği daha verimli hale getirecektir.	4,1606	1,00226
A17	Dijitalleşme ile birlikte muhasebe meslek mensupları daha fazla saygınlık kazanacaktır.	4,3242	,87919
A18	Dijitalleşme ile birlikte muhasebe mesleği gelecekte yok olacak meslekler arasındadır.	1,7424	,91775
A19	Dijitalleşmenin ve teknolojik gelişmelerin muhasebe mesleğine ve uygulamalarına bir etkisi olmayacağını düşünüyorum.	2,0030	1,09849
A20	Hali hazırda verilen muhasebe ve yeterlilik eğitimleri gelecekte yaşanacak teknolojik gelişmelere uyumlu değildir.	1,9909	1,06187
A21	Teknolojik gelişmeler neticesinde muhasebe mesleğinin değişime ve dönüşüme ihtiyacı vardır.	4,0303	1,05718
A22	Gelecekte muhasebe meslek mensupları tarafından yapılan birçok iş dijital sistemler tarafından yapılacaktır.	4,1030	1,02031
A23	Teknolojik gelişmeler ile birlikte muhasebe mesleği daha zor ve karmaşık bir meslek haline geldi.	4,1182	,84045
A24	Muhasebe meslek örgütleri teknolojik gelişmelere gerektiği önemi ve değeri vermektedir.	4,2485	,90191
A25	Dijitalleşmenin ve teknolojik gelişmelerin muhasebe mesleği için vaat ettiği yararı ve faydayı sağlamayacağını düşünüyorum.	1,5939	,72218
A26	Maliye Bakanlığının e-uygulamaları muhasebe mesleğine teknolojik gelişmelere uyum sağlamaya zorlamaktadır.	4,1364	,83768
A27	Muhasebe mesleği dijitalleşme ve teknolojik gelişmelere en çok uyum sağlayan mesleklerin başında gelmektedir.	3,9758	1,09684
A28	Teknolojik gelişmeler sayesinde muhasebe mesleğine olan ilgi ve istek artacaktır.	3,9121	1,23826
A29	Muhasebe mesleğinde yaşanacak dijitalleşme ve teknolojik gelişmelere kendimi hazır hissediyorum.	4,1697	,99619
A30	Yeni teknolojileri yakından takip etmekteyim.	4,0394	1,05544

Yapılan frekans analizi sonucunda önermelere verilen cevapların; (A1) katılıyorum, (A2) katılıyorum, (A3) katılıyorum, (A4) katılıyorum, (A5) katılıyorum, (A6) katılmıyorum, (A7) katılıyorum, (A8) katılıyorum, (A9) katılmıyorum, (A10) katılıyorum, (A11) katılıyorum, (A12) katılmıyorum, (A13) katılmıyorum, (A14) katılıyorum, (A15) katılmıyorum, (A16) katılıyorum, (A17) katılıyorum, (A18) katılmıyorum, (A19) katılmıyorum, (A20) katılmıyorum, (A21) katılıyorum, (A22) katılıyorum, (A23) katılıyorum, (A24) katılıyorum, (A25) katılmıyorum, (A26) katılıyorum, (A27) katılıyorum, (A28) katılıyorum, (A29) katılıyorum, (A30) katılıyorum düzeylerine yakın olduğu belirlenmiştir.

Örneklemeden elde edilen cevaplar bir bütün olarak incelendiğinde Adana'da faaliyet gösteren meslek mensuplarından örnekleme dahil edilenlerin dijitalleşmeye karşı olumlu bir tavrının olduğu belirlenmiştir.

6. 6. 2. Frekans Analizi

Analizin bir sonraki aşamasında ise Keşif Amaçlı Faktör Analizi (KAFA) ile ölçeklerdeki alt boyutların ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Bu analizde anketin ikinci bölümü ile ilgili olan beş faktör, önceki çalışmalarda boyutlara göre incelenmiştir. Gerçekleştirilen KAFA'larda varimax yöntemi kullanılarak varyansın dikine kesilmesi yöntemi tercih edilmiştir. Böylece faktörlerin birbirinden daha etkin biçimde ayrışması sağlanmıştır.

Anket formunun ikinci bölümündeki önermeler kullanılarak gerçekleştirilen KAFA’da örneklem yeterliğini gösteren Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) ve Bartlett testi sonucu 0,709 olarak tespit edilmiştir. Field (2000) KMO için alt sınırın 0,50 olması gerektiğini, KMO <0,50 için veri kümelemesinin faktörlenemeyeceğini belirtmiştir. Bu bağlamda elde edilen sonuç faktör analizi yapmak için yeterli örneklem büyüklüğünün elde edilmiş olduğunu göstermektedir. KAFA’da bir sonraki aşamada müştereklik tablosu incelenmiş ve önermelerin başka herhangi bir önermeye benzeme oranı ile ilgili bir kısıtın olmadığı ve genelde 0,5’ten büyük değerlerin olduğu gözlenmiştir. Bu kısımda elde edilen beş faktörün açıklanan toplam varyans değeri de %64,76 olarak tespit edilmiştir. Böylece ölçeğin kapsam geçerliği olduğu da tespit edilmiştir.

Tablo 7: Döndürülmüş Yapılar Matrisi Tablosu

<i>Bileşen Dönüşüm Matrisi</i>	<i>Bileşen</i>				
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
<i>A1</i>			,646		
<i>A2</i>			,779		
<i>A3</i>					
<i>A4</i>			,841		
<i>A5</i>					,570
<i>A6</i>		,777			
<i>A7</i>					
<i>A8</i>			,645		
<i>A9</i>		,807			
<i>A10</i>	,754				
<i>A11</i>			,770		
<i>A12</i>				,867	
<i>A13</i>				,868	
<i>A14</i>	,900				
<i>A15</i>				,838	
<i>A16</i>					,835
<i>A17</i>					,572
<i>A18</i>				,842	
<i>A19</i>	,920				
<i>A20</i>	,918				
<i>A21</i>	,923				
<i>A22</i>	,864				
<i>A23</i>		,755			
<i>A24</i>		,783			
<i>A25</i>		,816			
<i>A26</i>		,753			
<i>A27</i>			,832		
<i>A28</i>					,694

Analiz sonucunda elde edilen faktörler incelendiğinde A21, A19, A20, A14, A22, A10 kodlu önermelerin aynı faktörü açıkladığı gözlenmiştir. Yazındaki çalışmalarda bu faktörün genelde “Yeni Mesleki

Yeterlilik” olarak tanımlanmış olduğu gözlenmektedir. Bunun yanında A25, A9, A24, A6, A23, A26 önermelerinin de bir faktör içinde kümelenmiş olduğu gözlenmektedir. Bu önermelerin de yazında yer alan önceki çalışmalarda meslek mensuplarının “Dijitalleşme ve Teknolojik Ürünlerden Memnuniyetsizliği” olarak ele alınmış olduğu tespit edilmiştir. Bunlarla birlikte A4, A27, A2, A11, A1, A8 önermelerinin de bir faktör altında toplanmış olduğu gözlenmiştir. Bu faktörün de önceki çalışmalarda “E-Dönüşüme Uyum” olarak adlandırılmış olduğu belirlenmiştir. Ayrıca; A13, A12, A18, A15 kodlu önermelerin de bir faktör açıkladığı görülmüştür. Bu önermelerin de önceki çalışmalarda “E-Dönüşüm Kaynaklı Kaygı” olarak incelenmiş olduğu tespit edilmiştir. Son olarak A16, A28, A17, A5 önermeleri de bir faktör altında kümelenmiştir. Bu önermeler de önceki çalışmalarda “E-Dönüşümden Memnuniyet” olarak ele alınmaktadır. Böylece önceki çalışmalarla uyumlu KAFA sonuçlarının elde edilmiş olduğu gözlenmektedir. Ancak A3 ve A7 kodlu önermelerin açıkladıkları faktör yüklerinin 0,5’ten düşük olmaları neticesinde kapsam dışında bırakılmaları gerekmiştir. Netice itibarıyla KAFA’da verinin kolay yönetilmesini sağlayacak sonuçlar elde edilmiştir.

Böylece anket kapsamında kullanılan ölçeklerin alt boyutları belirlenmiştir. Analize devam edilebilmesi için güvenilirliklerinin Cronbach’s Alfa skorları üzerinden ölçümü gerçekleştirilmiştir.

6. 6. 3. Güvenirlilik Analizi ve Sonuçları

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizleri, iç tutarlılık Cronbach’s Alpha katsayıların hesaplanması ile yapılmış, bu analize ait sonuçlar Tablo 10.’da gösterilmiştir. Ölçeklerin güvenilirlik analizi sonuçları aşağıdadır.

Tablo 8: Araştırmada Yer Alan Ölçeklere ve Alt Boyutlara İlişkin Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Ölçek ve Alt Boyut	Önerme Sayısı	Cronbac Alpha
Ölçek 1	30	.789
Yeni Mesleki Yeterlilik (YMY)	6	.847
Dijitalleşme ve Tek. Ürünlerden Memnuniyetsizlik (DMSİZ)	6	.881
E-Dönüşüme Uyum (EDU)	6	.869
E-Dönüşüm Kaynaklı Kaygı (EDK)	4	.883
E-Dönüşümden Memnuniyet (EDM)	5	.759

Önermelerin açıklamaya çalıştıkları faktörün diğer önermeleri ile birlikte değerlendirilmesi sonucunda elde edilen güvenilirlik katsayılarının sosyal bilimler için geçerli olan eşiğin üstünde olduğu gözlenmiştir. Böylece KAFA analizi sonunda hem kapsam geçerliği hem de güvenilirliği olan bir verinin toplanmış olduğu gözlenmektedir.

Analizin bir sonraki aşamasında örneklemin demografik özelliklerinin vermiş oldukları cevaplarda anlamlı bir fark ortaya koyup koymadığının belirlenmesi için ikiden fazla değişkeni olanlar için de ANOVA analizleri gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda farklılık bulunanlar için ise Tukey Post Hoc testi uygulanmıştır. Ancak kullanılan anket iki bölümden oluştuğu için ikinci bölümde KAFA analizinden çıkan faktörler üzerinden incelemeler gerçekleştirilirken; üçüncü bölümde önermelerin teker teker incelenmesi sağlanmıştır.

6. 6. 3. ANOVA Analizi ve Sonuçları

Alan araştırmasında ilk olarak yeni mesleki yeterlilik, dijitalleşme ve teknolojik ürünlerden memnuniyetsizlik, e-dönüşüme uyum, e-dönüşüm kaynaklı kaygı, e-dönüşümden memnuniyet alt boyutlarının demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla hipotezler kurulmuştur.

Alt boyutların mesleki deneyim süreleri açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla “H1a, H1b, H1c, H1d, H1e” hipotezleri kurulmuştur. Bu kapsamda ANOVA analizleri yapılmıştır. Aşağıda yer alan tablodaki veriler doğrultusunda sonuçlar değerlendirilmiştir.

Tablo 9: Mesleki Deneyim Süreleri Açısından Alt Boyutların Farklılaşması (ANOVA Analizi)

<i>Alt Boyut</i>	<i>Mesleki Deneyim</i>	<i>n</i>	\bar{x}	<i>ss</i>	<i>f</i>	<i>p</i>
YMY	21-30	172	4,0714	,91617	,496	,685
	31-40	62	3,9631	1,08672		
	41-50	68	3,9706	,90907		
	51-60	28	3,8776	1,06814		
DMSİZ	21-30	172	4,0139	,95986	1,452	,227
	31-40	62	4,2548	,66945		
	41-50	68	4,3737	,59955		
	51-60	28	4,2353	,64081		
EDU	21-30	172	4,0714	,65645	,487	,691
	31-40	62	4,2576	,65128		
	41-50	68	3,9864	,81658		
	51-60	28	3,8844	,91665		
EDK	21-30	172	3,9167	,94303	,232	,874
	31-40	62	4,0893	,70926		
	41-50	68	3,9616	,85323		
	51-60	28	4,2500	,81246		
EDM	21-30	172	4,3145	,76412	1,409	,240
	31-40	62	4,2279	,68259		
	41-50	68	4,1786	,92511		
	51-60	28	4,2515	,78599		

Yapılan ANOVA analizleri sonucunda incelenen tüm alt boyutların mesleki deneyim süreleri açısından farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bu bağlamda **H1a, H1b, H1c, H1d, H1e** hipotezleri reddedilmiştir ($p>0.05$).

Alt boyutların katılımcıların çalışma şekilleri açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla “**H2a, H2b, H2c, H2d, H2e**” hipotezleri kurulmuştur. Bu kapsamda ANOVA analizleri yapılmış, Tukey Post Hoc testi ile birlikte derinlemesine incelenmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 10.’daki bilgiler doğrultusunda sonuçlar değerlendirilmiştir.

Tablo 10: Çalışma Şekilleri Açısından Alt Boyutların Farklılaşması (ANOVA Analizi)

Alt Boyut	Çalışma Şekilleri	n	\bar{x}	ss	f	p
YMY	Bağımsız	173	4,0264	,88654	,447	,640
	Ş. Bağlı	100	3,9471	1,0144		
	M. Yanında	57	4,0927	1,0623		
DMSİZ	Bağımsız	173	4,0139	,95986	1,646	,194
	Ş. Bağlı	100	4,3073	,63015		
	M. Yanında	57	4,2450	,67771		
EDU	Bağımsız	173	4,1287	,65995	,724	,486
	Ş. Bağlı	100	4,2576	,65128		
	M. Yanında	57	3,9297	,85478		
EDK	Bağımsız	173	4,0467	,82813	4,373	,013
	Ş. Bağlı	100	3,9094	,89535		
	M. Yanında	57	3,9616	,85323		
	Bağımsız	173	4,2081	,81816		

EDM	Ş. Bağlı	100	4,1700	,78567	,512	,600
	M. Yanında	57	4,5265	,62265		

Yapılan ANOVA analizleri sonucunda yalnızca E-Dönüşüm Kaynaklı Kaygı alt boyutunun katılımcıların çalışma şekilleri açısından farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bu bağlamda; **H2a, H2b, H2c, H2e** hipotezleri reddedilirken ($p>0.02$), **H2d** hipotezi kabul edilmiştir ($p<0.05$).

Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tukey Post Hoc testi yapılmıştır. Aşağıda yer alan Tablo 11.'deki bilgiler doğrultusunda sonuçlar değerlendirilmiştir.

Tablo 11: Çalışma Şekilleri Tukey Post Hoc Testi Tablosu

Alt Boyut	Çalışma Şekilleri (İ)	Çalışma Şekilleri (j)	\bar{x}	Ortalama Fark (I-j)	S. Hata	Sig
Y	Bağımsız	Ş. Bağlı	3,436	,07928	,12078	,790
		M. Yanında		-,06631	,14684	,894
M	Ş. Bağlı	Bağımsız	3,430	-,07928	,12078	,789
		M. Yanında		-,1455	,15957	,633
Y	M. Yanında	Bağımsız	3,471	,06631	,14684	,894
		Ş. Bağlı		,14559	,15957	,633
D	Bağımsız	Ş. Bağlı	2,908	,06232	,08165	,726
		M. Yanında		,11635	,09927	,171
M	Ş. Bağlı	Bağımsız	2,898	-,17867	,08165	,721
		M. Yanında		-,11699	,09927	,524
S	M. Yanında	Bağımsız	2,935	,11699	,09927	,521
		Ş. Bağlı		,13731	,10788	,597
İ	Bağımsız	Ş. Bağlı	1,791	,11690	,10727	,987
		M. Yanında		,13731	,13042	,542
Z	Ş. Bağlı	Bağımsız	1,830	,11699	,09774	,489
		M. Yanında		,02032	,10945	,633
E	M. Yanında	Bağımsız	1,473	-,12032	,09727	,189
		Ş. Bağlı		-,13731	,10288	,734
D	Bağımsız	Ş. Bağlı	3,929	-,03809	,12788	,920
		M. Yanında		-,31832*	,15987	,021
U	Ş. Bağlı	Bağımsız	4,046	,03809	,12078	,920
		M. Yanında		,35632*	,14684	,017
E	M. Yanında	Bağımsız	3,909	,31832*	-,02032	,021
		Ş. Bağlı		,35632*	,12078	,017
D	Bağımsız	Ş. Bağlı	4,146	-,04318	,13957	,882
		M. Yanında		-,10952	,12078	,581
M	Ş. Bağlı	Bağımsız	4,190	,04318	,14684	,882
		M. Yanında		-,10952	,12458	,845
E	M. Yanında	Bağımsız	4,256	,10932	,09078	,581
		Ş. Bağlı		,06614	,06614	,845

Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde; Bağımsız ile Bir Muhasebecinin Yanında Çalışan ($p<0.05$) gruplar arasında ve Şirkete Bağlı İle Bir Muhasebecinin Yanında Çalışan ($p<0.05$) gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Diğer gruplar arasında bulunamamıştır ($p>0.05$). İncelemeler yapıldığında kaygı düzeylerinin en yüksek Şirkete Bağlı (Ort= 4,0467) olmak üzere, Bağımsız (Ort=3,9297), Muhasebecinin Yanında (Ort=3,9094) olarak sıralandığı görülmektedir.

Alt boyutların katılımcıların mükellef sayıları açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla “**H3a, H3b, H3c, H3d, H3e**” hipotezleri kurulmuştur. Bu kapsamda ANOVA analizleri yapılmış, Tukey Post Hoc testi ile birlikte derinlemesine incelenmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 12.'deki bilgiler doğrultusunda sonuçlar değerlendirilmiştir.

Tablo 12: Mükellef Sayıları Açısından Alt Boyutların Farklılaşması (ANOVA Analizi)

<i>Alt Boyut</i>	<i>Mükellef Sayıları</i>	<i>N</i>	\bar{x}	<i>ss</i>	<i>f</i>	<i>p</i>
YMY	1-25	123	3,9826	,93902	,050	,985
	26-50	80	3,9929	,94512		
	51-75	84	4,0731	,99334		
	76 +	43	4,0266	1,00739		
DMSİZ	1-25	123	4,0139	,95986	1,442	,230
	26-50	80	4,2656	,64720		
	51-75	84	4,3021	,61914		
	76 +	43	4,1627	,71275		
EDU	1-25	123	4,3372	,59372	,278	,841
	26-50	80	4,2576	,65128		
	51-75	84	3,9472	,91792		
	76 +	43	3,9042	,87983		
EDK	1-25	123	4,0099	,80716	3,279	,021
	26-50	80	4,0155	,70506		
	51-75	84	3,9616	,85323		
	76 +	43	4,3963	,64966		
EDM	1-25	123	4,0813	,85478	1,551	,201
	26-50	80	4,1577	,87276		
	51-75	84	4,3372	,76936		
	76 +	43	4,2515	,78599		

Yapılan ANOVA analizleri sonucunda E-dönüşümden kaygı alt boyutunun mükellef sayıları açısından farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bu bağlamda **H3a**, **H3b**, **H3c**, **H3e** hipotezleri reddedilirken ($p>0.05$), **H3d** hipotezi kabul edilmiştir ($p<0.05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Tukey Post Hoc testi yapılmıştır.

Tablo 13: Mükellef Sayısı Tukey Post Hoc Testi Tablosu

<i>Alt Boyut</i>	<i>Mükellef Sayısı (İ)</i>	<i>Mükellef Sayısı (J)</i>	\bar{x}	<i>O. Fark (I-J)</i>	<i>S. Hata</i>	<i>Sig</i>
1-25		26-50	3,448	-,01028	,13840	1,000
		51-75		-,09055	,13638	,911
		76 +		-,04400	,17070	,994
		1-25		,01028	,13840	1,000

	26-50	51-75		-,08027	,15052	,951
		76 +		-,03372	,18220	,998
YMY		1-25		,09055	,13638	,911
	51-75	26-50	3,443	,08027	,15052	,951
		76 +		,04655	,18068	,994
		1-25		,04400	,17070	,994
	76 +	26-50	3,441	,03372	,18220	,998
		51-75		-,04655	,18068	,994
		26-50		-,03650	,09357	,980
	1-25	51-75	2,929	,10288	,09221	,680
		76 +		-,07163	,11541	,925
		1-25		,03650	,09357	,980
	26-50	51-75	2,889	,13938	,10177	,519
		76 +		-,03513	,12319	,992
DMSİZ		1-25		-,10288	,09221	,680
	51-75	26-50	2,9325	-,13938	,10177	,519
		76 +		-,17451	,12216	,482
		1-25		,07163	,11541	,925
	76 +	26-50	2,848	,03513	,12319	,992
		51-75		,17451	,12216	,482
		26-50		,04299	,12296	,985
	1-25	51-75	1,603	-,06277	,12117	,955
		76 +		-,06835	,15166	,969
		1-25		-,04299	,12296	,985
	26-50	51-75	1,9188	-,10575	,13373	,859
		76 +		-,11134	,16187	,902
EDU		1-25		,06277	,12117	,955
	51-75	26-50	1,842	,10575	,13373	,859
		76 +		-,00558	,16052	1,000
		1-25		,06835	,15166	,969
	76 +	26-50	1,662	,11134	,16187	,902
		51-75		,00558	,16052	1,000
		26-50		,31509*	,11174	,026
	1-25	51-75	3,947	,23860	,11011	,135
		76 +		,05913	,13782	,973
		1-25		-,31509*	,11174	,026
	26-50	51-75	3,904	-,07649	,12153	,923
EDK		76 +		-,25596	,14710	,305
		1-25		-,23860	,11011	,135

EDM	51-75	26-50	4,009	,07649	,12153	,923
		76 +		-,17947	,14587	,608
		1-25		-,05913	,13782	,973
	76 +	26-50	4,015	,25596	,14710	,305
		51-75		,17947	,14587	,608
	1-25	26-50		,08750	,10293	,830
		51-75	4,200	,08810	,10144	,821
		76 +		-,17209	,12696	,528
		1-25		-,08750	,10293	,830
		26-50	4,112	,00060	,11195	1,000
		76 +		-,25959	,13551	,223
	26-50	51-75		-,08810	,10144	,821
76 +			-,26019	,13438	,215	
1-25			,17209	,12696	,528	
51-75		4,111	-,00060	,11195	1,000	
76 +			-,26019	,13438	,215	
1-25			,17209	,12696	,528	
76 +	26-50	4,372	,25959	,13551	,223	
	51-75		,26019	,13438	,215	

Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde; 1-25 ile 26-50 grupları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur (p<0.05). Diğer gruplar arasında bulunamamıştır (p>0.05). İncelemeler yapıldığında katılımcıların kaygı düzeylerinin en yüksek 1-25 yaş aralığı (Ort=3,9472) olmak üzere 26-50 yaş aralığı (Ort=3,9042) olarak sıralandığı görülmektedir.

Alt boyutların çalıştırdığı eleman sayıları açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla “**H4a, H4b, H4c, H4d, H4e**” hipotezleri kurulmuştur. Bu kapsamda ANOVA analizleri yapılmıştır. Aşağıda yer alan Tablo 14.’deki bilgiler doğrultusunda sonuçlar değerlendirilmiştir.

Tablo 14: Çalıştırılan Eleman Sayısı Açısından Alt Boyutların Farklılaşması (ANOVA Analizi)

Alt Boyut	Eleman Sayısı	n	\bar{x}	ss	f	p
YMY	0-2	121	4,0464	,68654	,778	,507
	3-4	80	3,8871	1,00805		
	5-6	87	4,1947	1,0623		
	7+	42	4,1139	,99086		
DMSİZ	0-2	121	4,2073	,63015	,328	,805
	3-4	80	4,2458	,64471		
	5-6	87	4,1587	,62994		
	7+	42	4,2276	,63128		
EDU	0-2	121	3,9297	,84447	1,423	,236
	3-4	80	4,0467	,82113		
	5-6	87	3,9014	,99535		
	7+	42	3,9716	,65323		
EDK	0-2	121	4,2081	,61816	1,516	,210
	3-4	80	4,2700	,68567		
	5-6	87	4,5765	,61265		
	7+	42	4,3264	,98654		
EDM	0-2	121	3,9871	1,0134	,841	,472
	3-4	80	4,8927	1,0523		
	5-6	87	4,0239	,95886		
	7+	42	4,3013	,62015		

Yapılan ANOVA analizleri sonucunda incelenen tüm alt boyutların çalıştırılan eleman sayısı açısından farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bu bağlamda **H4a, H4b, H4c, H4d, H4e** hipotezleri reddedilmiştir ($p>0.05$).

Alt boyutların aylık gelir durumları açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla "**H5a, H5b, H5c, H5d, H5e**" hipotezleri kurulmuştur. Bu kapsamda ANOVA analizleri yapılmıştır. Aşağıda yer alan Tablo 15.'deki bilgiler doğrultusunda sonuçlar değerlendirilmiştir.

Tablo 15: Aylık Gelir Durumları Açısından Alt Boyutların Farklılaşması (ANOVA Analizi)

<i>Alt Boyut</i>	<i>Aylık Gelir Durumu</i>	<i>n</i>	\bar{x}	<i>ss</i>	<i>f</i>	<i>p</i>
YMY	2.324-3.000 TL	90	4,0397	,89919	1,348	,252
	3.001-3.500 TL	69	4,0725	1,07258		
	3.501-4.000 TL	68	4,1092	,94281		
	4.001-5.000 TL	75	3,9829	,95108		
	5.001 TL +	28	3,6378	,89213		
DMSİZ	2.324-3.000 TL	90	4,0139	,95986	1,722	,145
	3.001-3.500 TL	69	4,2111	,66423		
	3.501-4.000 TL	68	4,1546	,60318		
	4.001-5.000 TL	75	4,2696	,65223		
	5.001 TL +	28	4,3022	,70215		
EDU	2.324-3.000 TL	90	4,5119	,53273	,222	,926
	3.001-3.500 TL	69	4,2576	,65128		
	3.501-4.000 TL	68	3,9556	,83532		
	4.001-5.000 TL	75	3,9130	,89187		
	5.001 TL +	28	3,9338	,90243		
EDK	2.324-3.000 TL	90	4,0378	,87404	1,413	,229
	3.001-3.500 TL	69	3,9643	,65477		
	3.501-4.000 TL	68	3,9616	,85323		
	4.001-5.000 TL	75	4,3278	,68864		
	5.001 TL +	28	4,3406	,76932		
EDM	2.324-3.000 TL	90	4,2794	,70912	1,724	,144
	3.001-3.500 TL	69	4,1333	,87121		
	3.501-4.000 TL	68	4,0357	1,00856		
	4.001-5.000 TL	75	4,2515	,78599		
	5.001 TL +	28	4,0244	,75063		

Yapılan ANOVA analizleri sonucunda incelenen tüm alt boyutların aylık gelir durumları açısından farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bu bağlamda **H5a, H5b, H5c, H5d, H5e** hipotezleri reddedilmiştir ($p>0.05$).

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşen dünyada dijitalleşmenin önemi her geçen gün artmaktadır. Özellikle COVID-19 salgın hastalık sürecinde hayatın olağan akışının devam edebilmesi için dijitalleşme çağı dijital ürünlerinden ve tüm olanaklarından en üst seviyede yararlanılmıştır.

Bu çalışmada dijitalleşmenin muhasebe mesleğine ve muhasebe meslek mensupları üzerinde yarattığı etkilere yönelik algılar ve algıların demografik faktörler özellikler açısından farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir.

Araştırmada ankete katılım sağlayan 330 muhasebe meslek mensubunun demografik özellikleri (mesleki deneyim süresi, çalışma şekilleri, mükellef sayısı, çalıştırılan eleman sayısı, aylık gelir durumu) çalışmanın bulgular kısmında önce tablolandırılmış sonrasında yorumlanmıştır. Daha sonrasında ise katılımcıların dijitalleşmenin ve teknolojik gelişmelerin muhasebe mesleğine ve muhasebe meslek mensuplarına etkilerini ölçmeye yönelik oluşturulan önermelere verdikleri yanıtlar değerlendirilmiştir. Bir sonraki aşamada ise dijitalleşmenin muhasebe mesleği ve muhasebe meslek mensupları üzerindeki etkilerini ele alındığı çalışmanın ölçeğine faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi sonucunda elde edilen tüm alt boyutların literatür ile karşılaştırılması yapılmış, güvenilirlik katsayıları incelenmiştir. Bununla birlikte belirlenen alt boyutların demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek amacıyla ANOVA analizleri yapılmıştır. ANOVA analizlerinin sonuçlarına göre ise Tukey Post Hoc testi ile de elde edilen sonuçlar derinlemesine incelenmiştir.

Araştırmanın ilk hipotezinden yola çıkıldığında muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşmenin alt boyutlarına ilişkin algılarının mesleki deneyim süreleri açısından farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. İkinci hipotez ele alındığında ise muhasebe meslek mensuplarının alt boyutlara ilişkin algılarının çalışma şekilleri açısından kısmen (e-dönüşüm kaynaklı kaygı alt boyutunda) farklılık gösterdiği görülmüştür. Elde edilen sonuçlar detaylı bir şekilde değerlendirildiğinde; bağımsız şekilde çalışan ile bir muhasebecinin yanında çalışan gruplar arasında ve şirkete bağlı ile bir muhasebecinin yanında çalışan gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Detaylı inceleme yapıldığında; kaygı düzeyi en yüksek olan muhasebe profesyonellerinin bir şirkete bağlı olarak çalıştıkları görülmektedir. Araştırmanın üçüncü hipotezi değerlendirildiğinde; muhasebe meslek mensuplarının alt boyutlara ilişkin algılarının çalışma şekilleri açısından kısmen (e-dönüşüm kaynaklı kaygı alt boyutunda) farklılık gösterdiği görülmüştür. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde; 1-25 ile 26-50 grupları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Diğer gruplar arasında bulunamamıştır. Değerlendirmeler yapıldığında; 1-25 kişi aralığında mükellef sayısına sahip olan muhasebe meslek mensuplarının kaygı düzeyinin en yüksek olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın dördüncü ve beşinci hipotezi desteklenmemiştir. Bu doğrultuda; muhasebe meslek mensuplarının dijitalleşmenin alt boyutlarına ilişkin algılarının çalıştırdığı eleman sayısı ve aylık gelir durumu açısından farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmada kurulan hipotezlere yönelik genel bir değerlendirilme yapıldığında; alt boyutlarının katılımcıların çalışma şekli, mükellef sayısı ile kısmen anlamlı farklılıkların bulunduğu ancak mesleki deneyimleri, çalıştırılan eleman sayısı ve aylık gelir durumları arasında anlamlı farklılıkların bulunmadığı belirlenmiştir. Tüm bu sonuçlar elde ettiğimiz bulgular karşılaştırılmıştır. Bu çalışma ile Tekbaş (2018)'in çalışmasından elde edilen sonuçların kısmen paralellik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum; çalışma şekli faktörü açısından farklılık göstermesi şeklinde açıklanabilmektedir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar çerçevesinde değerlendirmeler yapıldığında; Adana ilinde mesleğini icra eden ve örnekleme dahil edilen meslek mensuplarının dijitalleşmeyi önemsedikleri, bu alandaki gelişmeleri yakından takip ederek destekledikleri, dijital ürünlere uyum sağlayabildikleri görüşüne ulaşılmıştır. Hatta dijitalleşmenin muhasebe mesleğine olan saygıyı arttırabileceği, haksız rekabeti önleyebileceğini, gelişmeler doğrultusunda muhasebe mesleğinin gelecekte yok olmak yerine tüm bunlar doğrultusunda fayda görebileceğini de ifade etmişlerdir. Bununla birlikte ileride yapılacak olan teknolojik alt yapıya dayalı köklü değişikliklerin merkeze alındığı yeni bir muhasebe modeline ihtiyaç duyulduğu ve yeniden tasarlanması durumunda da destekleyeceklerini belirtmişlerdir (Şıtak, 2021: 97).

Buradan hareketle; dijitalleşme ve teknolojik gelişmeler muhasebe mesleği için oldukça önem arz etmektedir. Bu nedenle, sektörde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının dijital çağın dijital ürünlerine önem ve değer vermeleri gerekmektedir. Bu noktada özellikle dijitalleşme kavramının daha iyi kavranması, verilen eğitimlerin bu çerçevede ilerlemesi ve uygulanması sağlanmalıdır. Özellikle halen devam

eden veya ileride olması muhtemel bir küresel boyuttaki kriz veyahut salgın hastalık durumlarından etkilenmemek için yeni planlar ve stratejiler geliştirilmelidir.

Birçok araştırmanın da olduğu gibi bu araştırmanın da birtakım kısıtlılıkları bulunmaktadır. Araştırmanın sadece Adana ilinde ve bir meslek mensubu grubuna yapılması araştırmanın en önemli kısıtlılığını oluşturmaktadır. Bu durum ise araştırma sonuçlarının genelleştirilmesi açısından güçlük yaratmaktadır. Dolayısıyla ileride yapılacak araştırmalarda daha fazla muhasebe meslek mensubunun katılımının sağlanması, araştırmaya farklı kurumların dahil edilmesi ve anket formuna yeni ifadelerin eklenmesi elde edilen sonuçların genelleştirilebilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Elde edilen sonuçlar ve literatürde konu ile ilgili çalışmalar bütün olarak değerlendirildiğinde dijitalleşmenin önem ve değerinin artarak devam edeceğini ve bu bağlamda konu ile ilgili araştırmaların teorik ve uygulama bağlamında tüm sektörlerde devam etmesi gerektiği söylenebilecektir. Artan ilginin yapılan çalışmalara da yansımaları oldukça muhtemeldir. Bundan sonraki çalışmaların, farklı il, farklı sektör ve farklı meslek gruplarına daha geniş kapsamlı bir şekilde yapılması önerilmektedir. Tüm bunların yanında yeni ölçeklerin geliştirilmesi de tavsiye edilebilecektir. Bununla birlikte çalışmada kullanılan anket formuna yeni önermelerin eklenmesi, farklı veri toplama tekniklerinin kullanılması, daha önceki çalışmalarda yapılmamış olan analiz yöntemlerinin uygulanarak bu araştırma sonuçlarının literatüre kazandırılması da önerilmektedir.

Etik Kurul Beyanı

Çalışmanın, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörlüğü'nce 02.09.2020 tarihli Etik Kurul Toplantısı'nda Sayı 72321963-044 Karar 2020-25 ile kabulüne karar verilmiştir. Ayrıca ilgili belge, sorumlu yazar tarafından DergiPark sistemine yüklenmiştir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Veri, Başak Şıtak tarafından toplanmıştır. Analiz, Başak Şıtak tarafından gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması, Başak Şıtak yapılmıştır. Sonuç ve tartışma bölümü yazarlar tarafından ortak olarak yazılmıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Destek Beyanı

Bu çalışma, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Akın, O. ve Özdaşlı, K. (2014). Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Faaliyetlerinde Uymaları Gereken Etik İlkelere Uyma Düzeyine Yönelik Meslek Mensupları ile Meslek Yüksek Okulu Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Algıları, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Temmuz Sayısı, 59-74.
- Ayboğa, H. (2002). Globalleşme Sürecinde Muhasebe Alanındaki Gelişmelere Ülkemizin Uyumu, *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8), 39-55.
- Barnir, A., Gallagher, J. ve Augerc, P. (2003). Business Process Digitization, Strategy, And The Impact Of Firm Age And Size: The Case Of The Magazine Publishing Industry, *Journal Of Business Venturing*, 18(6), 789-814.
- Brennen, S. ve Kreiss, D. (2014). Digitalization And Digitization, <http://culturedigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization/> Symbol=En/A/59/Hlpm/Corp.1/Rev.1 (20.04.2021).
- Cengiz, Ö. (2008). 'SM ve SMMM Mesleği', <http://www.muhasetr.com/yazarlarimiz/ozkan/006/> (02.02.2021).
- Çubukcuoğlu, B., Ersöz, T., Düğenci, M. ve Özseven, T., (2013). OECD Ülkeleri İçin Genişbant Abone Sayısını Etkileyen Faktörlerin Çoklu Regresyon Modeli ile Analizi, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, II, 26-41.
- Dağ, Y. (2016). Muhasebe Meslek Mensuplarının Bilgi Teknolojileri Kullanım Kararına Etki Eden Faktörler Üzerine Bir Alan

Araştırması; (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Drew, J. (2017). Real Talk About Artificial Intelligence And Blockchain, *Journal Of Accountancy*, <https://www.journalofaccountancy.com/issues/2017/jul/technology-roundtable-artificial-intelligence-blockchain.html> (23.12.2020).
- Dursun, D., Ektik, D., ve Tutcu, B. (2019). Mesleğin Dijitalleşmesi: Muhasebe 4.0., *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 251-257.
- Evstafyeva, E., Kislaya, I. ve Kruchanova, I. (2019). Advanced Accounting Perspectives In The Light Of Leading Economic Digitalisation Processes, *Advances In Social Science, Education and Humanities Research*, 359, 146-152.
- Gacar, A. (2019). Yapay Zekâ ve Yapay Zekânın Muhasebe Mesleğine Olan Etkileri: Türkiye'ye Yönelik Fırsat ve Tehditler, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 389-394.
- Gassmann, O., Frankenberger, K. ve Csik, M. (2014). The St. Gallen Business Model Navigator, https://www.academia.edu/7479090/The_St_Gallen_Business_Model_Navigator (20.04.2021).
- Ghasemi, M., Shafeiepour, V., Aslanı, M. ve Barvayeh, E. (2011). The Impact Of Information Technology (It) On Modern Accounting Systems, *Procedia Social And Behavioral Sciences*, 28, 112-116.
- Gökgöz, A. (2011). Tarihsel Perspektifte Muhasebenin Doğuşunu ve Gelişimini Etkileyen Faktörler, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 167-177.
- Henriette, E., Feki, M., Boughzala, I. (2015). The Shape Of Digital Transformation: A Systematic Literature Review, *Proceedings Of The Mediterranean Conference On Information Systems*, ss. 431-443.
- ITU (International Telecommunication Union), (2018). ITU World Telecommunication/ICT Indicators Database.
- Kavanagh, M., ve Drennan, L. 2008. What Skills And Attributes Does An Accounting Graduate Need? Evidence From Student Perceptions And Employer Expectations, *Accounting And Finance*, 48(2), ss. 279-300.
- Leiner, B., Cerf, V., Clark, D., Kahn, R., Kleinrock, L., Lynch, D., Postel, J., L. Roberts., ve Wolff, S. (2009). A Brief History of the Internet, *ACM SIGCOMM Computer Communication Review*, 39(5), ss. 22-31.
- Mercan, N. (2010). Dijital Dünyada Zaman, Mekân, İnsan İlişkileri ve Yabancılaşma, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, (403), ss. 100-111.
- Oestreicher-Singer, G., ve Zalmanson, L. (2013). Content Or Community? A Digital Business Strategy For Content Providers In The Social Age, *Mıs Q*, 37(2), 591-616.
- Reis, J., Amorim, M., Melão, N., Cohen, Y. ve Rodrigues, M. (2020). Digitalization: A Literature Review And Research Agenda. *Proceedings Of The 25th International Joint Conference On Industrial Engineering And Operations Management*, ss. 443-456.
- Sayım, F., ve Usman, Ö. (2016). Muhasebe Mesleği İçin Mesleki Durum Analizi Kriterlerinin Belirlenmesi, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(12), 105-122.
- Stolterman, E. ve Fors, A. (2004). *Information Technology And The Good Life*. Londra: Kluwer Academic Publishers, <https://www8.informatik.umu.se/~acroon/publikationer%20anna/stolterman.pdf> (20.04.2021).
- Şıtak, B. ve Şıtak, P., (2021). Öğrencilerin Adli Muhasebesi Kavramına Yönelik Farkındalık Düzeylerinin Salgın Hastalık Döneminde İncelenmesi, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), ss. 98-108. Retrieved From: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil/issue/61346/888330>
- Şıtak, B. (2021). Dijitalleşmenin Muhasebe Mesleğine, Muhasebe Meslek Mensuplarına ve Muhasebe-Finans Eğitimine Etkilerinin Salgın Hastalık Döneminde İncelenmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kahramanmaraş.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020. Covid-19 (Sars-Cov-2 Enfeksiyonu) Rehberi (Bilim Kurulu Çalışması), Ankara, 95s.
- T.C. Telekomünikasyon Kurumu Tarifeler Dairesi Başkanlığı, 2002. İnternet Sektörü ve Türkiye İncelemeleri, Ankara, 1-79s.
- Tekbaş, İ. (2018). Dijitalleşmenin Muhasebe Mesleğine ve Meslek Mensuplarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma ve Yeni Bir Kavram Önerisi: Mali Mühendislik; (Yüksek Lisans Tezi), Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Tenik, Ö. (2019). Teknolojik Gelişmelerin Muhasebe Mesleğine Etkileri: Muhasebe Meslek Mensuplarına Yönelik Bir Uygulama, *Social Sciences Studies Journal*, (39), 3824-3832.

- Tihinen, M., ve Kääriäinen J. (2016). The Industrial Internet in Finland: On Route To Success?, <https://www.Vttresearch.Com/Sites/Default/Files/Pdf/Technology/2016/T278.Pdf> (20.04.2021).
- We Are Social ve Hootsuite, (2021). “Digital 2021: The Latest Insights Into The State Of Digital”, 2021 Yılı Araştırma Raporu, <https://wearesocial.com/uk/blog/2021/01/digital-2021-the-latest-insights-into-the-state-of-digital>, (06.07.2021).
- Yardımcıoğlu, M., Şıtak, B. ve Şıtak, P. (2021). İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Muhasebe Eğitime Karşı Tutumlarının Covid-19 Pandemi Döneminde İncelenmesi, *İşletme Bilimi Dergisi (JOBS)*, 9(1), ss. 25-49, DOI: 10.22139/JObs.844634
- Yardımcıoğlu, M., Şıtak, B. ve Yörük, A. (2021). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe Eğitime Karşı Tutumlarının Covid 19 Pandemi Döneminde İncelenmesi, *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi – USBED* 3(4), ss. 155-180.
- Yardımcıoğlu, M., ve Şıtak, B. (2020). Yapay Zekâ Teknolojisinin Muhasebe Alanına Yansımaları: Literatür İncelemesi, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), ss. 342-353. DOI: 10.33905/Bseusbed.809795
- Yoo, Y., Lyytinen, K., Thummadı, V. ve Weiss, A., (2010). Unbounded İnnovation With Digitalization: A Case Of Digital Camera. *Proceedings Of The Annual Meeting Of The Academy Of Management*, Aom.

AKADEMİK VE İDARİ PERSONELİN BİREYSEL EMEKLİLİK OKURYAZARLIĞININ
TESPİTİ: MAKÜ ÖRNEĞİ

*DETERMINATION OF PRIVATE PENSION LITERACY OF ACADEMIC AND
ADMINISTRATIVE STAFF: THE EXAMPLE OF MAKU*

Hidayet GÜNEŞ ^{a*}

a Sorumlu Yazar, Arş. Gör. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, Finans ve Bankacılık Bölümü, hgunes@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9826-9862.*

MAKALE BİLGİLERİ

Makale Tarihçesi:
Gönderilme Tarihi 25.09.2021
Düzenleme 03.01.2022
Kabul Tarihi 17.01.2022
Anahtar Kelimeler: Bireysel
Emeklilik, Finansal
Okuryazarlık, Bireysel
Emeklilik Okuryazarlığı
Ölçeği
Jel Kodları: G40, G53, J26.

MAKALE TÜRÜ

ARAŞTIRMA MAKALESİ

BENZERLİK/ PLAGIARISM

Ithenticate: %9

ARTICLE INFO

Article history:
Received 25.09.2021
Revised 03.01.2022
Accepted 17.01.2022
Keywords: Private Pension,
Financial Literacy, Private
Pension Literacy Scale

ÖZET

Bireysel emeklilik sayesinde bireyler, çalışma hayatındaki yaşam standartlarını koruyabilme imkânına sahip olmaktadır. Bireylerin, emeklilik şirketleri tarafından sunulan finansal ürün ve bilgiler hakkında yeterli seviyede finans bilgisine sahip ve bunları yorumlayarak kendi yatırım tercihini yapabilecek durumda olması gerekmektedir. Çalışmada, bireysel emeklilik okuryazarlığı ölçeği geliştirilmiştir. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde çalışan akademik ve idari personelin bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyeleri tespit edilmek istenmiştir. Ankete katılanların %36,7'sinin bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyelerinin orta, %8'inin ise yüksek olduğu tespit edilmiştir. Genele bakıldığında ise, katılımcıların düşük bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyesine sahip olduklarını söylemek mümkündür. Bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyeleri ile cinsiyet, medeni durum ve yaş değişkenleri arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Thanks to private pension, individuals have the opportunity to maintain their living standards in working life. Individuals should have a sufficient level of financial knowledge about financial products and information offered by pension companies and be able to make their own investment choices by interpreting them. In the study, private pension literacy scale was developed. It is aimed to determine the individual pension literacy levels of the academic and administrative staff working at the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Burdur Mehmet Akif Ersoy University. It was determined that 36.7%

Jel Codes: G40, G53, J26,

of the respondents had medium and 8% of them had high levels of individual retirement literacy. It is possible to say that the participants have a low level of private pension literacy. It has been determined that there is a significant difference between individual retirement literacy levels and the variables of gender, marital status and age.

1. GİRİŞ

Teknolojik ilerleme ile birlikte pek çok alanda olduğu gibi finans alanında da yenilikler son yıllarda ön plana çıkmaktadır. Değişikliklerin hızlı gerçekleşmesi, finansal ürünlerin daha çabuk tüketilmesi, teknolojiye dayalı yeni ürün, teknik ve uygulamaların geliştirilmesi gibi durumlar bireyleri günceli takip etmeye yönlendirmektedir. Finansal konular hakkında yeterli bilgiye sahip olan bireyler, diğer bireylere göre daha rahat finansal kararlar alabilmekte ve finansal durumunu göz önünde bulundurarak farklı alternatiflere yönelebilmektedir.

Günümüzdeki pandemi koşulları, bireylerin günlük hayatlarında daha çok finansal olaylarla karşılaşmalarına ve hayatlarının ilerleyen dönemlerini düşünerek çeşitli kararlar alabilmelerine olanak sunmaktadır. Alınabilecek kararların çoğunluğunu, finansal kararlar oluşturmaktadır. Pandemi kaynaklı iş kaybetme riski, parasal kaybın söz konusu olması, geleceğe dair belirsizliklerin artması gibi olgular bireyleri finansal kararlar alırken daha dikkatli ve özenli davranmaya itmektedir. Bundan dolayı çeşitliliği artan finansal ürünlerin, geleceğe yönelik birikim yapabilme imkânı olan bireysel emekliliği, çeşitli risklerden korunmak için sigortayı, tahvil ve bono gibi borçlanma senetlerini, ortaklık hakkı sağlayan pay senedi gibi finansal araçların özelliklerini, olası risklerini, risklerin nelere mal olabileceği gibi bilgilerin kazanılması belirli bir çaba ve ilgi gerektirmektedir. Bu ilgi ve çabanın literatürde geçen ismi finansal okuryazarlıktır. Finansal okuryazarlık, ortaya çıkabilecek finansal sorunları yorumlayabilme, bu sorunların çözülebilmesi için atılacak tüm adımların olumlu ve olumsuz yanlarını tezahür edebilme ve kendisi için en uygun kararı verebilme yeteneğine sahip olabilmektir. Ayrıca, ekonomik anlamdaki politika değişikliklerinin sonuçlarını öngörüp yorumlayabilme, piyasada dolaşan finansal haberleri bir araya getirerek olası neden ve sonuçlarını değerlendirebilme yeteneği olarak da ifade edilmektedir (Boz, 2019: 149). Bireylerin tüketim, tasarruf ve yatırıma yönelik davranışları dikkate alındığında mevcut ve geleceğe dönük ihtiyaçları için çeşitli harcamaların gerçekleştirilmesi, fon eksikliği durumunda borçlanma, emeklilik döneminde de çalışma hayatındaki yaşam standardını sürdürülebilmek için bireysel emeklilik gibi tasarruf ürünleri, günümüzde yatırım aracı olarak uygulanan menkul ve gayrimenkul alım satımı, tasarruf yapabilme ve bunları etkin ve getirisi yüksek alanlarda değerlendirebilme gibi finansal konular için finansal okuryazarlık çok önemli bir kavramdır.

Bireysel emeklilik sistemi, ülkemizde mevcut emeklilik sistemini tamamlayıcı olarak düzenlenmiş ve uygulamaya geçirilmiştir. Bu sistem, sisteme dâhil olan bireylerden toplanan katkı paylarının yaptıkları emeklilik sözleşmesi aracılığıyla toplanması, çeşitli yatırım fonlarında değerlendirilerek finansal piyasalara kanalize edilmesi ve riskin dağıtılması prensibine uygun olarak yatırımlara yönlendirilmesi aşamalarından oluşmaktadır. Uygulanan bu sistemde, devlet güvencesi bulunmamakta ancak Sermaye Piyasası Kurulu ve Hazine Müsteşarlığı tarafından denetim ve gözetimi söz konusu olmaktadır (Günay ve Güneş, 2015: 249).

Bireysel emeklilik sistemi hakkında bilinmesi gereken bazı özellikler söz konusudur. İlk başta sisteme fiil ehliyeti bulunan bireyler katılabilmekte ve bunların 18 yaş üzerinde olması gerekmektedir ancak 2021 Mayıs sonlarında yapılan bir düzenleme ile artık 18 yaş altı bireylerde sisteme dâhil olabilmektedir. Emekliliğe hak kazanmak için katılımcının, sistemde en az 10 yıl süreyle katkı payı ödemesi ve 56 yaşını tamamlamış olması lazımdır. Bu hakkı kazanmış olan katılımcı, parasının tamamını tek seferde alabileceği gibi kendisine aylık maaş bağlanması talebinde de bulunabilmektedir. Birikimlerini başka bir emeklilik şirketine aktarmak istediğinde, mevcut şirketinde en az 1 yıl prim ödemesi yapmış olması gerekmektedir. Şirketler katılımcılarından, belirli tutar ve oranlarda bazı ücretler talep etmektedir. Giriş aidatı olarak bilinen ilk gider kaleminde şirket, sisteme yeni dâhil olma yani bireysel emeklilik hesabı açtırılması sırasında belirli bir oranda bu gideri talep etmektedir. Ayrıca yönetim gideri ve fon işletim masrafı kesintisi gibi gider kalemlerini de, katılımcının ödemiş olduğu katkı payı, seçmiş olduğu fon varlıkları ya da bu fonlardan elde ettiği gelirler üzerinden alabilmektedir (4632 sayılı K. m.4,5,6 ve 7). Katılımcı bireysel emeklilik sisteminden çıkmak istediğinde, sistemde bulunmuş olduğu yıl ve yaş durumunu göre farklı oranlarda stopaj kesintisi söz konusu

olmaktadır. 10 yıldan daha az süre sistemde kalan katılımcının, birikimleri üzerinden % 15; 10 yıl ve ya daha fazla süre sistemde kalmış ancak 56 yaşını tamamlamadan sistemden çıkan katılımcının birikimleri üzerinden % 10 ve sistemden emeklilik hakkı kazanarak ayrılmış olan katılımcının birikimlerinin % 25'i vergiden muaf olup geri kalan % 75'lik bölüm üzerinden % 5 oranında bir stopaj kesintisi yapılmaktadır (4697 sayılı K. m.1). 2013 yılından itibaren, katılımcıların ödemiş olduğu katkı payı tutarlarının % 25'ine karşılık gelen tutarda bir devlet katkısı söz konusu olmaktadır. Hesaplanan bu devlet katkısını katılımcının alabilmesi için sistemde kalması gereken belirli süreler bulunmaktadır. 3 yıl sistemde kalan katılımcı % 15'lik, 6 yıl sistemde kalan katılımcı % 35'lik, 10 yıl sistemde kalan katılımcı % 60'lık ve emeklilik hakkı kazanmış veya vefat ya da maluliyet nedeniyle sistemden ayrılan katılımcı % 100'lük kısmından faydalanabilmektedir (6327 sayılı K. m. 29). 2017 yılı başında uygulanmaya başlanan otomatik katılım sistemi (OKS) ile birlikte, 45 yaşını tamamlamamış Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan kamu ve özel sektör çalışanlarının tamamı bireysel emeklilik sistemine dâhil edilmiştir. Bu sistemde katkı payı, çalışanın prime esas kazancının % 3'üne karşılık gelen tutar olarak belirlenmiştir. İsterse çalışan bu oranı artırabilme imkânına sahiptir. Sisteme katılım zorunlu olmakla beraber isteyen katılımcı sistemden çıkabilmektedir. Sisteme giriş tarihinden itibaren 2 ay içerisinde sistemden çıkmak isteyen katılımcının, ödemiş olduğu katkı payının tamamı ve varsa katkı payının getirisi herhangi bir kesinti yapılmadan katılımcıya ödenmektedir (6740 sayılı K. Ek m.2).

Tablo 1: Bireysel Emeklilik Sistemi Katılımcı Sayısı

Yıl	Toplam Katılımcı Sayısı	Sadece BES Katılımcı Sayısı	Sadece OKS Katılımcı Sayısı
2004	36108	36108	-
2006	687410	687410	-
2008	1390825	1390825	-
2010	1837959	1837959	-
2012	2397690	2397690	-
2014	3765119	3765119	-
2016	5324451	5324451	-
2017	5943984	5894509	123355
2018	8957665	6081786	3450392
2019	10137353	6036433	4778953
2020	10739538	6085665	5359353
2021	11120085	6106861	5728441
2021*	11730493	6293414	6179028

*30 Kasım tarihi itibarıyla

Tablo 1'de yer alan bilgilere göre, toplam katılımcı sayısı yıllar itibarıyla hızlı bir şekilde artış göstermiştir. 2004 yılına göre, 2021 Kasım ayındaki katılımcı sayısı artışı yaklaşık 325 kat olmuştur. Sistemin bilinirliği ve sisteme olan güvenin artması bu artışın gerçekleşmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca devletin, 2013 yılında katılımcı başına vermiş olduğu desteğin devreye alınması ve 2017 yılındaki OKS

sisteminin gelmesiyle birlikte sisteme girişlerde hızlı bir artış olduğu görülmektedir. 30 Kasım 2021 tarihli son verilere göre, katılımcıların %59,3'ü erkek %40,7'si kadındır. Katılımcıların fon tutarı yaklaşık 199 Milyar TL ve devlet katkısı tutarı da 23 Milyar TL'dir. Sistem içerisinde yer alan katılımcıların; %32'sinin 35-44 yaş aralığında ve %26,5'inin de 45-55 yaş aralığında olduğu belirtilmiştir. Bu iki grubun toplam katılımcılar içerisindeki payı %58,5 yapmaktadır. 35 ile 55 yaş aralığında katılımcıların yoğunlaşmasının sebebi, emeklilik yaş şartına daha yakın olmalarıdır. Bireyler kendileri açısından optimal olduğunu düşündükleri yaş aralığında sisteme dahil olup sistemden emeklilik hakkı kazanarak çıkmayı amaçlamaktadırlar. Bundan dolayı da katılımcıların bu yaş aralığında sisteme katılmaları makul görülmektedir.

Bireysel emeklilik katılımcılarının finansal piyasa hakkındaki bilgi ve donanımları, onların gerçekleştirmiş oldukları yatırımlarının kalitesini gösteren en önemli öge olmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere sistemin işleyişi, katılımcının yapmış olduğu katkı payı ödemelerinin, kendi belirlemiş olduğu emeklilik yatırım fonlarında değerlendirilmesi ve bu değerlendirme sonucunda katılımcının aldığı risk ile elde edeceği getirinin bağlantılı olması şeklindedir. Bundan dolayı katılımcının, emeklilik şirketleri tarafından kendisine sunulan finansal ürün ve bilgiler hakkında yeterli seviyede finans bilgisine sahip ve bunları yorumlayarak kendi yatırım tercihini yapabilecek durumda olması gerekmektedir. Yatırım tercihini yaparken kendi risk ve getiri beklentisi doğrultusunda çeşitli stratejiler geliştirip, emeklilik döneminde kendisine en yüksek getiriyi sağlayabilecek araçlara yönlenebilmesini sağlayabilecektir. Fakat katılımcının yeterli seviyede finansal bilgisinin olmaması, yapmış olduğu yatırımdan istemediği bir sonucun ortaya çıkabilmesine neden olmaktadır. Teknolojik gelişmeler sonucunda ürün yelpazesinin genişlemesi ve sunulan emeklilik fonlarının kompleks bir yapıya evrilmesi, yatırım kararı alırken katılımcıların finansal bilgilerini daha çok kullanma durumunda olmalarına ve dolayısıyla okuryazarlık seviyelerini artırmalarını mecburi hale getirmektedir (Altıntaş, 2009: 152-153).

Bu çalışma, finansal okuryazarlığı bireysel emeklilik özelinde birleştirerek literatüre yeni bir bakış açısı kazandırabileceği düşünülerek yapılmıştır. Geliştirilen ölçek ile beraber bireysel emeklilik sistemi hakkında, bireylerin ne kadar okuryazar oldukları belirlenmeye ve bu sayede gerekli görülen alanlarda bireylere yönelik çeşitli eğitimler verilerek daha iyi bireysel emeklilik okuryazarlığına sahip olabilmeleri sağlanmak istenmektedir. Bireysel emeklilik okuryazarlığı artırılarak, yapmış oldukları emeklilik fon tercihlerinin ne gibi sonuçları olduğunu tahmin edebilecek, hangi fonun kendisi için daha uygun olduğunu tespit edebilecek, kesinti ve getiriler hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olabilecek ve en önemlisi emeklilik döneminde refah seviyesini artıracak yönde finansal kararlar alabilecek seviyeye gelinebilecektir. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmanın, bireysel emeklilik sistemine dâhil olmak isteyen bireylere kendi bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyelerini görerek ona göre tercih yapabilmelerine imkân sunacağı da düşünülmektedir.

Çalışma, bu bölümün ardından konu ile alakalı literatür daha sonra araştırmanın metodolojisi ile bulgular ve sonuç kısmından meydana gelmektedir.

2. LİTERATÜR

Bu bölümde geçmiş literatüre ait bilgiler verilmektedir. Bireysel emeklilik okuryazarlığı ile ilgili geçmiş literatüre rastlanmadığı için, finansal okuryazarlık seviyesinin çalışanlar ve bireyler üzerinde tespiti üzerine yapılan çalışmalar ile bireysel emeklilik sistemine dahil olma ile finansal okuryazarlık seviyeleri arasındaki ilişkiyi dikkate alan çalışmalara yer verilmiştir.

Altıntaş (2009), bireysel emeklilik sistemine katılması muhtemel Ankara'daki vakıf üniversitelerinde çalışan 26 kişinin finansal okuryazarlık seviyesini belirlemek ve temel yatırım eğitimine yönelik alternatif çözüm yolları bulabilmek için yaptığı çalışmada, katılımcıların neredeyse tamamının emeklilik yatırım fonlarının çeşitleri, özellikleri ya da amaçlarına ilişkin yeterli bilgiye sahip olmadıklarını tespit etmiştir. Ayrıca, yatırım eğitimine katılan katılımcıların finansal bilgi ve donanımlarını artırdığını gözlemlemiştir.

Lusardi ve Tufano (2009), ABD vatandaşlarının borç okuryazarlığı seviyeleri üzerine bileşik faiz, kredi kartı borcunun işleyişi gibi sorular yönelttikleri anket çalışmasında, genel olarak borç okuryazarlığının düşük seviyede olduğunu; nüfusun sadece 3' te 1'inin kredi kartı işleyişindeki bileşik faize yönelik bilgisinin

bulduğunu ve düşük seviyede borç okuryazarlığı olan katılımcıların borç yüklerinin daha çok olduğunu ortaya koymuşlardır.

Temizel (2010), Eskişehir Organize Sanayi Bölgesinde gıda sektöründeki işletmelerin mavi yakalı tabir edilen 1452 çalışanın finansal okuryazarlık seviyesini belirlemek için yaptığı çalışmada, katılımcıların finansal okuryazarlık eğitimi ihtiyacının bulunduğunu belirlemiştir.

Rooij vd. (2011), finansal okuryazarlık seviyesini belirlemek ve borsaya katılım ilişkisini tespit edebilmek için 1508 kişi üzerinde bir anket çalışması yapmıştır. Katılımcıların çoğunun faiz bileşimi, enflasyon ve paranın zaman değeri gibi kavramları bildiğini ancak tahvil ve hisse senedi arasındaki farkı, tahvil fiyatları ile faiz oranları arasındaki ilişkiyi ve risk çeşitlendirmesinin temellerini bilmediğini ortaya koymuşlardır. Ayrıca finansal okuryazarlığın finansal karar vermeyi etkilediğini ve düşük okuryazarlığa sahip olan katılımcıların hisse senedine yatırım yapma ihtimalinin çok daha düşük olduğunu tespit etmişlerdir.

Klapper vd. (2012), Rusya’da 1600 kişinin finansal okuryazarlık seviyesini ve finansal okuryazarlığın davranışlar üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmada, katılımcıların yalnızca % 41’inin bileşik faiz hakkında bilgisinin olduğunu ve % 46’sının enflasyonla alakalı basit bir soruya doğru cevap verebildiğini tespit etmişlerdir.

Öztürk ve Demir (2015), Süleyman Demirel Üniversitesi’nde çalışmakta olan 325 akademik personelin finansal okuryazarlık seviyelerini belirleyebilmek için yaptıkları çalışmada, katılımcıların % 59’unun finansal okuryazar olduklarını ancak finansal eğitime ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir.

Baysa ve Karaca (2016), Tokat ilinde bireysel, ticari ve tarımsal diye gruplara ayırdıkları 411 banka müşterisinin finansal okuryazarlık seviyelerini araştırdıkları çalışmada, finansal okuryazarlık seviyesinin banka müşterileri genelinde düşük olduğunu ve tarımsal ürün grubunun en düşük; ticari ürün grubunun ise en yüksek finansal okuryazarlık seviyesine sahip olduklarını belirlemiştir.

Aksoylu vd. (2017), Kayseri’de ikamet eden 400 bireyin finansal okuryazarlık seviyesini ve finansal okuryazarlık ile demografik özellikleri arasındaki ilişkinin varlığını araştırdıkları çalışmada, bazı temel finans alanında bilgilerinin olmasına rağmen yeterli seviyede finansal okuryazar olmadıklarını belirlemiştir. Finansal okuryazarlıkları ile bütün demografik özellikler arasında da anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Grohmann (2018), Bangkok ve Tayland’daki günlük 10 ile 100 dolar arasında gelir elde eden orta sınıf bireylerin finansal okuryazarlık seviyesi ile finansal davranışları arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmada, yatırım ve tasarruf kararları açısından finansal okuryazarlık seviyelerinin yüksek olduğunu belirlemiştir.

Barış ve Şahin (2018), Tokat ilinde çalışan 470 kamu personelinin finansal okuryazarlık seviyesini tespit etmek için yaptıkları çalışmada, katılımcıların finansal okuryazarlık seviyelerinin düşük olduğunu ve finansal okuryazarlık seviyeleri ile eğitim, meslek ve kredi kartı kullanımı gibi değişkenler arasında anlamlı ilişki olduğunu belirlemiştir.

Kocabıyık ve Küçükçakal (2018), Isparta ilinde kamu ve özel sektörde çalışan toplam 463 kişinin otomatik katılım sisteminde kalma veya ayrılma durumlarının nedenlerini araştırdıkları çalışmada, 203 kişinin sistemde kaldığını 260 kişinin ise sistemden ayrıldığını ve sistemde kalma nedeninde ilk sırada devlet katkısı uygulaması olduğunu; sistemden ayrılmada ise emekliliğe hak kazanmak için gereken 10 yıllık katkı payı ödeme süresinin uzun olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Boz (2019), Kütahya ili Özel Eğitim Kurumlarında öğrenim gören 692 öğrenci velisinin finansal okuryazarlık seviyelerini belirleyebilmek için yaptığı çalışmada, finansal okuryazarlık seviyelerinin yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

Ünal vd. (2019), Kütahya ilinde çalışan 120 banka personelinin finansal okuryazarlık seviyesini araştırdıkları çalışmada, katılımcıların finansal okuryazarlık seviyelerinin yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Bayar vd. (2020), Uşak Üniversitesi personelinin finansal okuryazarlık seviyesinin bireysel emekliliğe katılımı üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmada, temel ve orta seviyede okuryazar olan katılımcıların bireysel emekliliğe katılımı üzerinde anlamlı; ileri düzeyde okuryazar olan katılımcılarda ise bireysel emekliliğe katılımı negatif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Çam ve Bilgin (2020), Erzincan ilinde çalışan otomatik katılım sistemine (OKS) katılan 480 kamu personelinin finansal okuryazarlık seviyesi ile OKS'den ayrılma eğilimleri arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmada, katılımcıların finansal okuryazarlık seviyesinin yüksek ve finansal davranış, finansal tutum ve finansal bilgi seviyesi ile katılımcıların OKS'den ayrılma eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir.

Özbek (2020), 405 bireyin finansal tutum ve davranışlarını göz önünde bulundurarak mevcut finansal okuryazarlık seviyelerinin bireysel emeklilik sistemine katılımları üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmada, finansal okuryazarlık seviyesinin bireysel emeklilik sistemine katılımları üzerinde olumlu etki yaptığını tespit etmiştir.

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ VE BULGULAR

Aktif çalışma hayatında, gelirlerinden bir kısmını tasarrufa ayırarak emeklilik döneminde refah kaybı yaşamak istemeyen bireyler için bireysel emeklilik sistemi bir alternatif oluşturmaktadır. Bu sisteme dâhil olurken gelecek dönemde getiri elde etme amacı güdülmektedir. Getirilerini artırabilmek için bireylerin sistem hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Bu bilgilerin yeterli seviyede olup olmadığını belirleyebilmek için “*Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı*” ölçeği geliştirilmek istenmiştir. Bu ölçek sayesinde literatürde kullanılan finansal okuryazarlık ölçeklerinin yelpazesi genişleyecek ve bireysel emeklilik alanına özgü bir okuryazarlık seviyesi tespiti yapılabilecektir. Bu sayede akademisyenler yeni bir ölçek kullanarak farklı illerde cinsiyet, meslek, yaş gibi demografik değişkenler üzerinde bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyelerini ölçebilecek hem de bireyler kendi bilgilerinin yeterli olup olmadığını görebileceklerdir.

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde çalışmakta olan akademik ve idari personelin bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyesini tespit edebilmek amacıyla çalışma gerçekleştirilmiştir. 70 çalışan içerisinden, ankete toplam 60 kişi katılmıştır. Çalışmanın en büyük zorluğu, pandemiden kaynaklı zaman ve bireylere ulaşabilme kısıtı olmuştur. Bundan dolayı örneklem küçük tutulmuş durumda kalmıştır. Ancak, örneklem büyüklüğü belirlenirken dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan biri, seçilen örneklemin evren için yeterli büyüklükte olup olmadığıdır (Özen ve Gül, 2007: 415). Araştırılan evren içerisinden alınan örneklem sayısının, yeterli büyüklükte olduğu düşünüldüğü için ölçek geliştirme çalışması yapılmıştır.

Ölçek maddeleri sistemin özellikleri, işleyişi, şirketlerin yükümlülük ve hakları gibi durumlar yönetmelik, kanun gibi hukuki kaynaklar dikkate alınarak ilk başta 34 sorudan oluşturulmuştur. Ancak KMO değerinin 0.60 değerinin altında bulunmasından dolayı bazı düşük değerli sorular anketten çıkarılmak durumunda kalmıştır. İlk elemenin ardından kalan 24 soru faktörlere ayrıldıktan sonra güvenilirlik analizi yapılmış ancak bazı soruların olması gerekenden düşük puanlar alması sonucunda ölçek nihai hali olan 21 soruya indirilmiş ve analizler uygulanmaya başlanmıştır. Bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyeleri, Mandell (2008) tarafından gerçekleştirilmiş çalışma dikkate alınarak: yüksek, orta, düşük ve çok düşük seviye olarak gruplandırılmıştır. Çalışmanın tüm analizleri “SPSS for Windows 16.0” yazılımı ile gerçekleştirilmiştir.

Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı ölçeğine ait Açıklayıcı faktör, güvenilirlik ve ölçeğin alt boyutları ile olan korelasyonlarına ait bulgulara öncelikli olarak yer verilmiştir. Gerçekleştirilen bu analizler sayesinde, ölçeğin kullanımının uygunluğu ve geçerliliği ortaya konulmak istenmektedir.

yıl kalmak gerekmektedir.								
Açıklanan varyans (%)	19.18	11.48	9.88	7.59	7.27	6.58	5.48	5.26
Özdeğer (eigenvalue)	4.03	2.41	2.08	1.60	1.53	1.38	1.15	1.11
Cronbach Alpha	.71	.69	.68	.67	.60	.58	.57	.50

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)=0.60 **Bartlett testi: $\chi^2=425.9$ p=0.000**

Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı ölçeğini geliştirebilmek için öncelikle, ölçekte yer alan maddelere faktör analizi uygulaması yapılmıştır. Bu analizin yapılmasının sebebi ise, ölçeğin yapı geçerliliğinin olup olmadığını belirleyebilmektir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0.60 olarak tespit edilmiş ve bu değer örneklem büyüklüğünün uygun olduğu sonucunu ifade etmektedir. Çünkü bu değer 0.60 ve üzeri olması durumunda uygunluğun olduğu belirtilmektedir (Büyüköztürk, 2014: 136). Bartlett test değerinin anlamlı bulunması ($\chi^2=425.9$, $p<0.001$), verilerin birbirleriyle ilişkili ve açımlayıcı faktör analizi yapmaya uygun olduğunu göstermektedir.

Ölçekte yer alan 21 madde, 4.03 ile 1.11 özdeğerleri arasında değer almakta ve %72.72 seviyesinde toplam varyansı açıklayan 8 faktörden meydana gelmektedir. Faktör sayısının çok olması ve faktör başına az sayıda soru düşmesinden dolayı, isimlendirme aşamasında çeşitli zorluklar yaşanmış ve en uygun olduğu düşünülen isimler her bir faktöre verilmiştir.

Birinci faktör, *Devlet Katkısı* olarak isimlendirilip 2 maddeden oluşmaktadır. Açıklanan varyans oranı %19.18, özdeğeri 4.03 ve madde yükleri ise .97 ve .51 olarak tespit edilmiştir. Sırasıyla faktör isimleri: *Emekliliğe Hak Kazanma*, *BES Özellikleri*, *Bireysel Tercih*, *Sisteme Katılma*, *Genel İşleyiş*, *Portföyün İşleyişi* ve *Parasal İşleyiş* olarak belirlenmiştir (Her bir faktörün varyans oranı, özdeğeri ve madde yükleri fazla yer kaplayacağından dolayı burada belirtilmemiş tabloda gösterilmiştir).

Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı ölçeği maddelerinin iç ölçüt geçerliliğini belirleyebilmek için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı ve madde toplam test puanı korelasyonları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı Ölçeğinin Güvenilirlik Analiz Sonuçları

Madde No	Madde Silindiğinde Ölçek Ortalaması	Madde Silindiğinde Ölçek Varyansı	Madde Toplam Puan Korelasyonu	Madde Silindiğinde Cronbach Alpha
Devlet Katkısı				
19	.12	.11	.43	.56
4	.15	.13	.43	.57
Emekliliğe Hak Kazanma				
11	.70	.21	.55	.62
5	.58	.25	.55	.65
BES Özellikleri				
7	1.45	.39	.17	.27
1	.58	.52	.35	.35
21	1.35	.33	.02	.18
14	1.07	.17	.11	.60
Bireysel Tercih				
12	.47	.25	.52	.54
20	.67	.23	.52	.56
Sisteme Katılma				
10	1.20	.57	.42	.36
2	1.18	.59	.40	.40
13	1.38	.61	.28	.57
Genel İşleyiş				
17	.50	.49	.40	.45
6	.47	.49	.36	.52
3	.50	.49	.40	.45
Portföyün İşleyişi				
18	.80	.64	.55	.48
8	1.07	.67	.49	.50

16	1.00	.71	.40	.53
Parasal İşleyiş				
15	.62	.24	.34	.46
9	.52	.25	.34	.47

Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı ölçeği geneli için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı değeri .77 olarak belirlenmiştir. Alt faktörler için bakıldığında ise sırasıyla, .71, .69, .68, .67, .60, .58, .57 ve .50 olarak tespit edilmiştir. Madde toplam puan korelasyon değerleri: *Devlet Katkısı* faktörü için .56 ve .57, *Emekliliğe Hak Kazanma* faktöründe .62 ve .65, *BES Özellikleri* faktöründe .18 ile .60 arasında, *Bireysel Tercih* faktöründe .54 ve .56, *Sisteme Katılma* faktöründe .36 ile .57 arasında, *Genel İşleyiş* faktöründe .45 ve .52, *Portföyün İşleyişi* faktöründe .48 ile .53 arasında ve *Parasal İşleyiş* faktöründe .46 ve .47 olarak bulunmuştur. Madde silindiğinde Cronbach Alpha değerleri sütununa bakıldığında, ölçekte yer alan maddelerden bir tanesinin bile çıkartılmasının ölçeğin güvenilirliğinde bir artış meydana getirmeyeceği görülmektedir. Bundan dolayı Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı ölçeğinden herhangi bir madde çıkarılmamıştır.

Tablo 4: Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı Ölçeği Geneli ve Alt Boyutları Arasındaki İlişki

Faktörler	1	2	3	4	5	6	7	8	Ölçek
1	1,000								
2	,016	1,000							
3	,55	,201	1,000						
4	-,039	,229	,268*	1,000					
5	,109	,365**	,298*	,323*	1,000				
6	,192	,179	,229	,107	,138	1,000			
7	-,101	,468**	,295*	,323*	,385**	,108	1,000		
8	-,005	,265*	,313*	,243	,099	,178	,302*	1,000	
Ölçek	.199	.639**	.572**	.568**	.653**	.482**	.695**	.532**	1,000

*.05 ve **.01 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı ölçeği ile ölçeğe ait faktörler arasında ilişkinin varlığını, hangi yönde olduğunu (- değer negatif; + değer pozitif) ve kuvvetini ölçmek amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Bu değer 1 bulunması faktörler arasında mükemmel ilişkiyi, 0 bulunması herhangi bir ilişki olmadığını, < 0.30 bulunması düşük ilişkiyi, 0.31 ile 0.70 aralığında bulunması orta düzey ilişkiyi ve 0.71 ile 1 aralığında bulunması yüksek düzey ilişki olduğunu ifade etmektedir (Büyüköztürk,2014:31-32). Tablo 4'te yer alan ölçeğin geneli ile faktörler arasındaki korelasyon sonuçlarına göre: 1. faktör hariç diğer tüm faktörler ile pozitif ve orta düzey ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Faktörlerin kendi arasındaki korelasyon değerleri ise, 1 ve 6. faktörlerin hiçbir faktör ile ilişkisinin olmadığını; 2. faktörün 8. faktör ile düşük, 5 ve 7. faktör ile orta düzeyde; 3. faktörün 4, 5 ve 7. faktör ile düşük, 8. faktör ile orta düzeyde; 4. faktörün 3. faktör ile düşük, 5 ve 7. faktör ile orta düzeyde; 5. faktörün 2, 4 ve 7. faktör ile orta, 3. faktör ile düşük düzeyde; 7. faktörün 2, 4, 5 ve 8. faktör ile orta, 3. faktör ile düşük düzeyde; 8. faktörün 3 ve 7. faktör ile orta, 2. faktör ile düşük düzeyde ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Toplam 21 sorudan, 15 ve daha fazla (%70 ve üzeri) doğru cevap verenlerin bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyesi yüksek, 11-14 arası (%50 ile %70 arası) doğru cevap verenlerin bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyesi orta, 7-10 arası (%35 ile %50 arası) doğru cevap verenlerin bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyesi düşük, 6 ve daha az (%35 ve altı) doğru cevap verenlerin bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyesi çok düşük olarak ifade edilmektedir.

Tablo 5: Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı Seviyeleri

Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı Seviyesi	Frekans	Yüzde
Yüksek	5	8,3
Orta	22	36,7
Düşük	14	23,3
Çok Düşük	19	31,7
Toplam	60	100,0

Tablo 5'te, katılımcıların bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyeleri gösterilmektedir. Ankete katılanların % 36,7'sinin bireysel emeklilik okuryazarlık seviyesi orta; %31,7'sinin çok düşük; %23,3'ünün düşük ve %8,3'ünün de yüksek olduğu belirlenmiştir. Katılımcı sayısının 60 olduğu dikkate alındığında, bireysel emeklilik okuryazarlık seviyesi yüksek olan katılımcı sayısı 8 olmaktadır. Bu durum hem oran olarak hem de sayı olarak çok düşük görülmektedir.

Tablo 6: Cinsiyet, Medeni Durum, Çalıştığı Birim ve Bireysel Emeklilik Sistemine Dâhil Olma Durumu ile Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı Seviyesinin t-testi Sonuçları

		Ortalama Başarı Seviyesi			p
		n	Ortalama	t istatistiği	
Cinsiyet	Erkek	42	2,6429	1,700	0,094**
	Kadın	18	3,1111		
Medeni Durumu	Evli	42	2,6190	2,007	0,049*
	Bekâr	18	3,1667		
Çalıştığı Birim	Akademik Personel	42	2,7857	0,028	0,978
	İdari Personel	18	2,7778		
Bireysel Emeklilik Sistemine Dâhil Olma Durumu	Evet	39	2,8974	1,218	0,228
	Hayır	21	2,5714		

*.05 ve **.10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Ankete katılan katılımcıların cinsiyet, medeni durum, çalıştığı birim ve BES'e dâhil olma durumu değişkenleri ile bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyeleri arasında farklılık bulunma durumunu belirleyebilmek için t-testi analizi gerçekleştirilmiştir. Analizde; yüksek 1, orta 2, düşük 3 ve çok düşük için de 4 değerleri bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyeleri için kullanılmıştır. Bu durum analizi yorumlama aşamasında: herhangi bir demografik değişkenin ortalama değerinin düşük olması, daha yüksek bir okuryazarlık seviyesini işaret ettiğini ifade etmektedir. Analiz sonucunda, cinsiyet ve medeni durum ile bireysel emeklilik okuryazarlığı arasında p değerinin 0,010 değerinden düşük olmasından dolayı anlamlı bir farklılık bulunduğu tespit edilmiştir. Ortalama değerlerine bakıldığında; erkeklerin kadınlara oranla ve evli olanların da bekâr olanlara göre daha yüksek bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyesine sahip oldukları belirlenmiştir. Çalıştığı birim ve BES'e dâhil olma durumu değişkenleri ile bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir.

Tablo 7: Yaş ile Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı Seviyesinin Anova Testi Sonuçları

	Yaş		
	n	F	p
Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı Seviyesi	60	6,771	0,002*

Tablo 7'de, farklı yaş gruplarında bulunan bireylerin bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyeleri arasındaki farklılık durumunu belirleyebilmek için yapılan Anova testi sonuçları verilmiştir. Bireylerin yaşları ile bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık bulunduğu belirlenmiştir. Hangi yaş grubundan kaynaklı bu farklılığın meydana geldiğini tespit edebilmek için Tukey testi uygulanmıştır.

Tablo 8: Yaş ile Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı Seviyesi İlişkisi Tukey Testi Sonuçları

Yaş (I)	Yaş (J)	Ortalama Fark	Standart Hata	p
1 (30 ve altı)	2	,72931	,26397	,021*
	3	1,16818	,34091	,003*
2 (31 ile 45 arası)	1	-,72931	,26397	,021*

	3	,43887	,32160	,366
3 (46 ve üstü)	1	-1,16818	,34091	,003*
	2	-,43887	,32160	,366

Tablo 9: Gelir ile Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı Seviyesinin Anova Testi Sonuçları

	Gelir		
	n	F	p
Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı Seviyesi	60	0,573	0,567

1. yaş grubunda (30 ve altı) bulunan bireyler ile 2 ve 3. yaş grubu arasında bulunan bireyler arasında; 2. yaş grubunda (31 ile 45 arası) bulunan bireyler ile 1. yaş grubunda bulunan bireyler arasında ve 3. yaş grubunda (46 ve üstü) bulunan bireyler ile 1. yaş grubunda bulunan bireyler arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunduğu, Tablo 8’de yer alan p değerlerinin 0,05 anlamlılık düzeyinden düşük olmasından dolayı tespit edilmiştir. Bireylerin gelir seviyeleri ile bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı, Tablo 9’da gösterilen Anova testi sonucunda ortaya konulmuştur.

Tablo 10: Faktörler Özelinde Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı Seviyeleri

Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı Seviyesi	Yüksek	Orta	Düşük	Çok Düşük	Toplam
1. Faktör (Devlet Katkısı)	0	0	0	60 (0,2667)	60
2. Faktör (Emekliliğe Hak Kazanma)	0	0	0	60 (1,2833)	60
3. Faktör (BES Özellikleri)	0	0	0	60 (1,4833)	60
4. Faktör (Bireysel Tercih)	0	0	0	60 (1,1333)	60
5. Faktör (Sisteme Katılma)	0	0	0	60 (1,8833)	60
6. Faktör (Genel İşleyiş)	0	0	0	60 (0,7333)	60
7. Faktör (Portföyün İşleyişi)	0	0	0	60 (1,4333)	60
8. Faktör (Parasal İşleyiş)	0	0	0	60 (1,1333)	60

Faktörler özelinde bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyelerine bakıldığında, ankete katılan tüm katılımcıların çok düşük seviyede olduğu görülmektedir. Parantez içerisinde verilen ortalama değerlere göre: 5. faktörün en çok doğru cevap verilen sorulardan oluştuğu, 1. faktörün ise en az doğru cevap verilen sorulardan oluştuğu anlaşılmaktadır. En çok doğru verilen faktörden en az doğru verilen faktöre göre sıralama ise 3, 7, 2, 8, 4 ve 6 şeklindedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bireysel emeklilik katılımcılarının finansal piyasa hakkındaki bilgi ve donanımları, onların gerçekleştirmiş oldukları yatırımlarının kalitesini gösteren en önemli olgudur. Sistemin işleyişi, katılımcının yapmış olduğu katkı payı ödemelerinin, kendi belirlemiş olduğu emeklilik yatırım fonlarında değerlendirilmesi ve bu değerlendirme sonucunda katılımcının elde edeceği getirinin almış olduğu risk ile bağlantılı olduğudur. Bundan dolayı katılımcının, emeklilik şirketleri tarafından kendisine sunulan finansal ürün ve bilgiler hakkında

yeterli seviyede finans bilgisine sahip ve bunları yorumlayarak kendi yatırım tercihini yapabilecek durumda olması gerekmektedir. Yatırım tercihini yaparken kendi risk ve getiri beklentisi doğrultusunda çeşitli stratejiler geliştirip, emeklilik döneminde kendisine en yüksek getiriye sağlayabilecek araçlara yönlenebilmesini sağlayabilecektir. Fakat katılımcının yeterli seviyede finansal bilgisinin olmaması, yapmış olduğu yatırımdan istemediği bir sonucun ortaya çıkabilmesini sağlayabilmektedir. Teknolojik gelişmeler sonucunda ürün yelpazesinin genişlemesi ve sunulan emeklilik fonlarının kompleks bir yapıya evrilmesi, yatırım kararı alırken katılımcıların finansal bilgilerini daha çok kullanma durumunda kalmalarına ve dolayısıyla okuryazarlık seviyelerini artırmalarını mecburi hale getirmektedir.

Aktif çalışma hayatında, gelirlerinden bir kısmını tasarrufa ayırarak emeklilik döneminde refah kaybı yaşamak istemeyen bireyler için bireysel emeklilik sistemi bir alternatif oluşturmaktadır. Bu sisteme dâhil olurken emeklilik döneminde getiri elde etme amacı güdülmektedir. Getirilerini artırabilmek için bireylerin sistem hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Bu bilgilerin yeterli seviyede olup olmadığını belirleyebilmek için “*Bireysel Emeklilik Okuryazarlığı*” ölçeği geliştirilmek istenmiştir. Bu ölçek sayesinde literatürde kullanılan finansal okuryazarlık ölçeklerinin yelpazesi genişleyecek ve bireysel emeklilik alanına özgü bir okuryazarlık seviyesi tespit edilebilecektir. Bu sayede akademisyenler yeni bir ölçek kullanarak farklı illerde cinsiyet, meslek, yaş gibi demografik değişkenler üzerinde bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyesini ölçebilecek hem de bireyler kendi bilgilerinin yeterli olup olmadığını görebileceklerdir. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde çalışmakta olan akademik ve idari personelin bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyesini tespit etmek amaçlanmıştır. Toplam 70 çalışan içerisinde 60 kişiye 21 sorudan oluşan anket uygulanmıştır. Pandemiden kaynaklı zaman ve bireylere ulaşılma kısıtı, çalışmanın en önemli zorluğunu oluşturmuştur. Seçilen örneklemin evren için yeterli büyüklükte olduğu düşünülerek çalışma gerçekleştirilmiştir.

Ankete katılanların %36,7’sinin bireysel emeklilik okuryazarlığı düzeylerinin orta seviyede olduğu belirlenmiştir. Buna ek olarak katılımcıların sadece %8’inin bireysel emeklilik okuryazarlığı düzeyi yüksek bulunmuştur. Çalışmanın 60 kişi üzerinden yürütüldüğü dikkate alındığında bu oran 5 kişiyi temsil etmektedir. Genel duruma bakıldığında, katılımcıların bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyelerinin düşük (düşük ve çok düşük seviye toplamı % 55) olduğunu ifade etmek mümkündür. Bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyeleri ile cinsiyet, medeni durum ve yaş değişkenleri arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılardan, erkeklerin kadınlara oranla ve evli olanların da bekâr olanlara göre daha yüksek bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyesine sahip oldukları belirlenmiştir. Ayrıca çalıştığı birim, BES’e dâhil olma durumu ve gelir değişkenleri ile bireysel emeklilik okuryazarlığı seviyeleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Literatüre kazandırılan bireysel emeklilik okuryazarlığı ölçeğinin literatüre derinlik kazandıracığı ve bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara yön gösterebileceği düşünülmektedir. Bireysel emeklilik sistemine katılmak isteyen bireyler için de sistem hakkındaki bilgilerini sınamalarına ve sonuçları dikkate alarak kendilerini geliştirebilmelerine imkân sunmaktadır. Analiz sonucunda ortaya çıkan bireysel emeklilik okuryazarlığının düşük seviyede bulunması, bireysel emeklilik hakkında eğitimin önemini ve bu durumun ilerleyen dönemlerde tersine çevrilebilmesi için bazı düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gerekliliğini tekrardan ortaya çıkarmıştır. Bireylere ilkökul döneminden itibaren verilebilecek finansal okuryazarlığa yönelik dersler, tasarruf bilincinin artırılmasına yönelik uygulamalar (ailelerin çocuklarına kumbara alışkanlığı kazandırması bile başlangıç için yeterli olabilecektir), lise ve üniversite çağlarında zorunlu olarak verilebilecek çeşitli dallardaki (ekonomi, finans, bireysel emeklilik, sigortacılık) okuryazarlık eğitimleri ile bilinçlenme sağlanarak ilerleyen dönemlerde içgüdüsel olarak bireylerin tasarruf etme ve tasarruflarını yönetme becerisi aşılanmış olabilecektir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Çalışmanın tamamı Hidayet Güneş tarafından yazılmıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

KAYNAKÇA

- Aksoylu, S., Boztosun, D., Altınışık, F. ve Baraz, E. H. (2017). A Baseline Investigation of Financial Literacy Levels: The Case Of Kayseri Province. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (75), 229-246.
- Altıntaş, K. M. (2009). Belirlenmiş Katkı Esaslı Emeklilik Planlarında Finansal Eğitimin Önemi: Katılımcıların Finansal Okur Yazarlığı Çerçevesinde Alternatif Bir Yatırım Eğitimi Modeli. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5 (9), 151-176.
- Barış, S ve Şahin, M. (2018). Kamu Çalışanlarında Finansal Okuryazarlık. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 79-98.
- Bayar Y., Gündüz M., Öztürk Ö.F. ve Şaşmaz M.Ü. (2020). Finansal Okuryazarlığın Bireysel Emeklilik Sistemine Katılım Üzerindeki Etkisi, *Uşak Üniversitesi Personeline Yönelik Bir Uygulama*. *BMIJ*, 8 (2), 1972-1989.
- Baysa, E. ve Karaca, S. S. (2016). Finansal Okuryazarlık ve Banka Müşteri Segmentasyonları Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (71), 109-126.
- Boz, D. (2019). Kütahya İlinde Bulunan Özel Eğitim Kurumlarında Öğrenim Gören Öğrenci Velilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (82), 147- 160.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, 20. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Çam, A. ve Bilgin, F. (2021). Bireylerin Finansal Okuryazarlık Düzeyi İle Otomatik Katılım Sisteminden Ayrılma Eğilimleri Arasındaki İlişki: Erzincan İlinde Bir Uygulama. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 9 (18), 105-119.
- Grohmann, A. (2018). Financial Literacy and Financial Behavior: Evidence From The Emerging Asian Middle Class. *Pacific-Basin Finance Journal*, 48(C), 129-143.
- Günay, G. ve Güneş, H. (2015). Bireysel Emeklilik Sistemi ve Türkiye Değerlendirmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19 (3), 245-266.
- Klapper, L. F., Lusardi, A. ve Panos, G. A. (2012). Financial Literacy and The Financial Crisis. *Policy Research Working Paper*, No. 5980. 1-53.
- Kocabıyık, T. ve Küçükçakal, Z. (2018). Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sistemi ve Çalışanların Otomatik Katılımdan Ayrılma Nedenleri: Isparta İlinde Bir Uygulama. *Journal of Life Economics*, 5 (4), 233-254.
- Lusardi, A. ve Tufano, P. (2009). Debt Literacy, Financial Experiences, and Overindebtedness. (No. w14808), *National Bureau of Economic Research*, 1-44.
- Mandell, L. (2008). The Financial Literacy of Young American Adults. The JumpStart Coalition for Personal Financial Literacy, Washington.
- Özen, Y. ve Gül, A. (2007). Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örneklem Sorunu. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15 (7), 394-422.
- Özbek, A. (2020). Tasarruf Davranışına Alternatif olan Bireysel Emeklilik Sistemi Üzerinde Finansal Okuryazarlığın Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11 (28), 655-664.
- Öztürk, E ve Demir, Y. (2015). Finansal Okuryazarlık ve Para Yönetimi: Süleyman Demirel Üniversitesi Akademik Personel Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (68), 113-134.
- Rooij, M. V., Lusardi, A. ve Alessie, R. (2011). Financial Literacy and Stock Market Participation. *Journal Of Financial Economics*, 101 (2), 449-472.
- Temizel, F. (2010). *Mavi Yakalılarda Finansal Okuryazarlık*. Beta Yayınevi, İstanbul.
- Ünal, S. Boz, D. ve Ataşer, A. (2019). Bireysel Emeklilik Sistemi Üyeliği ve Bazı Demografik Değişkenlerin Finansal Okuryazarlık İle İlişkisi. *Sosyal Bilimler Metinleri*, (2), 104-115.

LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN RİSK TOLERANSI: DENEYSSEL BİR ÇALIŞMA

RISK TOLERANCE OF UNDERGRADUATE STUDENTS: AN EXPERIMENTAL STUDY

Serpil SUMER ^{a*}

^{a*} Sorumlu Yazar, Ar. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, serpil.sumer@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8452-0393.

MAKALE BİLGİLERİ

Makale Tarihiçesi:
Gönderilme Tarihi 09.02.2022
Düzenleme 23.02.2022
Kabul Tarihi 04.03.2022

Anahtar Kelimeler: Risk Toleransı, Risk Algısı, Yatırım Kararı, Çevresel Faktörler, Ki-Kare Analizi
Jel Kodları: D81, G11, G41

MAKALE TÜRÜ

BENZERLİK/ PLAGIARİZM

Ithenticate: %13

ARTICLE INFO

Article history:
Received 09.02.2022
Revised 23.02.2022
Accepted 04.03.2022

Keywords: Risk Tolerance, Risk Perception, Investment Decision, Environmental Factors, Chi-Square Analysis
Jel Codes: D81, G11, G41

ÖZET

Risk toleransı, bireyin finansal risk almaya karşı tutumudur ve bireyin risk almaya ne kadar istekli olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada finans dersleri alan lisans öğrencilerinin risk toleransı ile yaşadıkları yer ve anne-babalarının eğitim durumu arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda literatürde Grable ve Lytton (1999) tarafından oluşturulan risk tolerans ölçeği bankacılık ve finans bölümü öğrencilerine uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programında Ki-Kare analizi ile test edilmiştir. Çalışmada babanın eğitim seviyesi, bireyin yaşadığı bölge ile risk üstlenme düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Yine bireyin yaşadığı bölge ile annenin eğitim seviyesi ile risk kelimesinin birey için ifade ettiği anlam arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu çalışma risk toleransının cinsiyet, yaş, medeni durum gibi kişisel özelliklerin dışında anne-babanın eğitim durumu, bireyin yaşadığı yer açısından ele alması bakımından literatürdeki benzer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Finansal piyasaların gelişimi için bireylerin risk toleransını dikkate alan portföylerin oluşturulması yatırım kararını vermede etkili olabilir. Böylece bireyler kendileri için uygun yatırım aracına yatırım yapmış olacaktır.

ABSTRACT

Risk tolerance is an individual's attitude towards taking financial risks and shows how willing the individual is to take risks. In this study, the relationship between the risk tolerance of undergraduate students taking finance courses and their place of residence and the educational status of their parents was investigated. For this purpose, the risk tolerance scale created by Grable and Lytton (1999) in the literature was applied to the students of banking and finance departments. The obtained data were tested with Chi-Square analysis in the SPSS program. In the study, a significant relationship was found between the education level of the father, the region where the individual lives, and the level of risk-taking. Again, a significant relationship was found between the region where the individual lives and the education level of the mother, and the meaning

of the word risk for the individual. This study differs from similar studies in the literature in that it deals with risk tolerance in terms of gender, age, marital status, as well as the educational status of parents, and the region where the individual lives. For the development of financial markets, the creation of portfolios that take into account the risk tolerance of individuals can be effective in making investment decisions. Thus, individuals will have invested in the appropriate investment tool for them.

1. GİRİŞ

Risk toleransı, bireyin risk almaya ne kadar istekli olduğunu gösteren bir kavramdır (Fisher ve Yao, 2017:197). Grable (2000) ise, finansal risk toleransını bireyin yatırım kararı verirken üstlenmeye istekli olduğu maksimum belirsizlik miktarı olarak tanımlamıştır. Risk toleransı ne kadar yüksek olursa, birey o kadar fazla risk almaya istekli olur risk düzeyi yüksek finansal varlıklara yatırım yapar, eğer bireyin risk toleransı düşük ise birey risk üstlenmekten kaçmakta ve sabit getirili varlıklara yatırım yapmaktadır (Dhiman ve Raheja, 2018: 89; Aruna ve Sreeya, 2020: 14310).

Bireyler getiri elde etmek, parayı çeşitli ekonomik etkenlerden korumak ve gelecekte fayda sağlamak amacı ile tasarruflarını hem reel hem de finansal varlıklara yönlendirerek yatırım yapmaktadırlar (Ainia ve Lutfi, 2019: 402). Bireylerin verdikleri yatırım kararları üzerinde risk toleransının etkisi bulunmaktadır. Risk toleransı bir diğer ifade ile bireyin finansal risk almaya karşı tutumu, bireyin yatırım kararına karşı olan tutumunu etkilemektedir (Magendans vd., 2017: 1076). Riski üstlenen ya da riski tolere eden yatırımcı yüksek riskli varlıklara tasarruflarını yönlendirme konusunda daha istekli davranırken, risk üstlenmekten kaçan ya da risk toleransı bulunmayan yatırımcı yatırım yaparken yüksek riskli varlıklardan uzak durma eğilimine girmektedir (Ainia ve Lutfi, 2019: 402).

Finansal piyasalar için son derece önem arz eden bireylerin yatırım kararı kişisel, duygusal, bilişsel ve sosyo-ekonomik faktörlerden etkilenmektedir. Risk toleransı da bireye özgü olan kişisel faktörler arasında yer almaktadır (Virlics, 2013:170). Risk toleransı ile yatırım kararı arasında yakın ilişki bulunmaktadır (Nguyen vd., 2016: 3). Yatırım kararı verirken etkili olan risk algısı risk toleransına bağlı olarak oluşmaktadır. Risk toleransı doğrudan ve dolaylı olarak bireyin risk algısını etkilemektedir (Nguyen vd. 2017: 747).

Risk toleransı bir durumu ifade etmekten ziyade finansal literatürde demografik, psikolojik ve ekonomik değişkenlerin belirleyicisi olarak ele alınmaktadır (Rabbani vd., 2019: 124). Özellikle bireylerin kişisel özelliklerinden kaynaklanan yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, yıllık gelir ile finansal risk toleransı arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur (Shusha, 2017; Fisher ve Yao, 2017; Ferreira ve Dickason, 2018). Finansal risk toleransı hem yatırımcılar hem de yatırım yöneticileri (finansal danışmanlar) için finansal karar verirken göz önünde bulundurmaları gereken önemli unsurlardan biridir (Quy ve Van, 2018:756). Finansal risk toleransının öneminden dolayı konu ile ilgili teorik ve uygulamalı çalışmaların yapılarak finansal risk toleransı üzerinde etkili olan faktörlerin incelenmesi son derece önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı; finans dersleri alan lisans öğrencilerinin risk toleransı ile yaşadıkları yer ve anne-babalarının eğitim durumu arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaç doğrultusunda literatürde Grable ve Lytton (1999) tarafından hazırlanan risk tolerans ölçeği Atatürk Üniversitesi Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü öğrencilerine uygulanmıştır. Çalışma kapsamında oluşturulan hipotezler Ki-Kare analizi ile test edilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bireysel yatırım kararında önemli bir yere sahip olan risk toleransı üzerine literatürde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Literatürde genellikle risk toleransının üzerinde etkili olabilecek cinsiyet, kültür, eğitim, yaş, etnik köken, medeni durum vb. değişkenler ile risk toleransı arasındaki ilişki araştırılmıştır. Shusha (2017), bireylerin demografik özelliklerinden cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve yıllık gelirin finansal risk toleransı üzerinde önemli etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Demografik değişkenlerden özellikle cinsiyet ile risk toleransı arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır (Fisher ve Yao, 2017; Arslantürk Çöllü vd., 2019; Hitay ve Anbar, 2020). Bireylerin finansal risk toleransı cinsiyet açısından ele alındığında erkeklerin risk üstlenme düzeyi kadınlara

kıyasla daha yüksektir (Ferreira ve Dickason, 2018; Arslantürk Çöllü vd., 2019). Koekemoer (2018), Güney Afrikalı erkek yatırımcıların kadın yatırımcılara kıyasla daha yüksek risk seviyesine sahip olduğunu ve bekâr yatırımcıların da evli yatırımcılara kıyasla daha yüksek risk üstlendiğini belirtmiştir.

Shah vd. (2020), Pakistan'da işletme bölümü öğrencilerinin demografik özellikleri ile finansal risk toleransı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Cinsiyet, yaş ve gelir ile finansal risk toleransı arasında pozitif ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca öğrencilerin finansal risk toleransında coğrafi farklılıkların etkisi olduğunu da vurgulamışlardır. Almanya'da işletme öğrencilerinin finansal risk toleransları üzerine bir çalışma da Peng (2020) tarafından yapılmıştır. Peng (2020), cinsiyetin finansal risk toleransı üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturduğunu vurgularken, öğrencinin okuduğu bölüm ve not ortalamasının finansal risk toleransı üzerinde etkisi bulunmadığını belirtmiştir. Zeb vd. (2021), aile geliri ile finansal risk toleransının girişimcilik üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Aile geliri ile finansal risk toleransının üniversite öğrencilerinin girişimciliği üzerinde önemli ölçüde etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Ramudzuli ve Muzindutsi (2018), üniversite öğrencilerinin demografik özelliklerin finansal ve finansal olmayan risk toleransı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışma sonucuna göre yaş finansal risk toleransını etkilemezken finansal olmayan risk toleransını arttırmaktadır. Ayrıca cinsiyet finansal olmayan risk toleransını etkilemezken finansal risk toleransını olumlu yönde etkilemektedir. Zhu (2019), yaptığı çalışmada finansal risk toleransı ile ilgili olarak yapılan çalışmaların aksine; cinsiyet, yaş, ebeveyn eğitim durumunun finansal risk toleransı ile önemli ölçüde bağlantılı olmadığını belirtmiştir. Ancak öğrencilerin okuma anlama becerileri ile finansal risk toleransı arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu da vurgulamıştır.

Pinjisakikool (2017), demografik özelliklerin yanında finansal risk toleransı üzerinde zekâ, duygusal denge, sorumluluk, uyum ve dışa dönüklüğün de önemli ölçüde etkili olduğunu belirtmiştir. Rahman vd. (2020), finansal risk toleransı üzerinde etkili olan davranışsal eğilimleri araştırmışlardır. İşletme, ekonomi ve finans öğrencileri üzerine yaptıkları çalışmada güven eğiliminin finansal risk toleransı üzerinde önemli ölçüde etkili olduğunu belirtmişlerdir. Rahman (2020), davranışsal finansın finansal risk faktörü üzerindeki etkisini araştırmıştır. Özellikle pişmanlıktan kaçınma, aşırı güven, mutluluk eğilimleri ile finansal risk toleransı arasında ilişkinin olduğu ancak sosyal etkileşimin finansal risk toleransını etkilemediği belirtilmiştir. Finansal risk toleransı ile davranışsal finans arasındaki ilişkiyi araştırmaya yönelik olarak yapılan bir diğer çalışmada yenilik önyargısına bağlı olarak piyasada meydana gelen yükseliş finansal risk toleransında düşüşe yol açtığını belirtmişlerdir.

Nguyen vd. (2016), müşterinin finansal okuryazarlığı ile risk toleransı arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu ve risk toleransının da risk algısını etkilediğini belirtmişlerdir. Finansal okuryazarlık ile finansal risk toleransı arasında ilişki bulunmaktadır (Akgüneş 2021; Bayar vd. 2020; Shusha 2017).

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde, literatürde daha çok finansal risk toleransı ile demografik özelliklerden cinsiyet, yaş, gelir ve medeni durum değişkenlerinin esas alındığı dikkati çekmektedir. Bu çalışmada ise, literatürde sıklıkla ele alınan demografik özelliklerin dışında bireylerin yaşadıkları yer, anne ve babalarının eğitim durumlarının riski algılama ve riske verdikleri anlam üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Bireylerin finansal kararlarını etkileyen faktörler göz önünde bulundurulduğunda ailevi ve çevresel faktörler son derece önem taşımaktadır. Bu yönü ile çalışma literatürdeki benzer çalışmalardan ayrılmaktadır.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada lisans öğrencilerinin risk algısı incelenmiştir. Risk toleransı üzerine Grable ve Lytton (1999) tarafından hazırlanan 13 soruluk risk tolerans ölçeği ile Pyles vd. (2016) tarafından hazırlanan anket formu kullanılmıştır. Anket 3 bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde demografik bilgilere yönelik oluşturulmuş sorular yer almaktadır. İkinci bölümde kişisel risk tolerans algısı ve üçüncü bölümde ise risk toleransı üzerine oluşturulmuş sorular yer almaktadır. Anket bankacılık ve finans bölümü öğrencilerine uygulanmıştır. Bankacılık ve finans bölümü öğrencilerinin finans ile ilgili dersler alması anakütlenin seçiminde önemli olmuştur. 2020-2021 eğitim öğretim döneminde Atatürk Üniversitesi Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Bankacılık ve Finans bölümündeki mevcut öğrenci sayısı 175'tir. 175 öğrenciden 122'si ankete geri dönüş yapmıştır. Bu sayı örnekleme temsil etmeye yeterlidir. Anakütleyi temsil edecek örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde;

$$n=n_0/(1+(n_0-1)/N) \quad (1)$$

formülü kullanılmıştır (Büyüköztürk vd., 2019). Yapılan işlem sonucunda anakütleyi temsil edecek örneklem büyüklüğü için 120 öğrencinin gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında sınanan hipotezler ise aşağıdaki gibidir:

H₁: Annenin eğitim seviyesi ile risk üstlenme düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

H₂: Babanın eğitim seviyesi ile risk üstlenme düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

H₃: Ailenizin yıllık geliri ile risk üstlenme düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

H₄: Yaşadığınız bölge ile risk üstlenme düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

H₅: Yaşanılan bölge ile riskin kelime anlamı düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

H₆: Annenin eğitim seviyesi ile riskin kelime anlamı düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

H₇: Babanın eğitim seviyesi ile riskin kelime anlamı düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

4. BULGULAR

Katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin frekans ve yüzde bilgileri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Demografik Değişken	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Erkek	34	27,9
Kadın	88	72,1
Sınıf		
1. Sınıf	27	22,1
2. Sınıf	10	8,2
3. Sınıf	28	23,0
4. Sınıf	57	46,7
Yaş		
17-23	101	82,8
24-30	21	17,2
Ailenin Yıllık Geliri		
42.000 TL’den az	97	79,5
42.000 TL – 60.000TL	17	13,9
60.000 TL- 78.000 TL	8	6,6
Annenizin Eğitim Düzeyi		
İlkokul	106	86,9
Lise	14	13,1
Babanızın Eğitim Düzeyi		
İlkokul	87	71,3
Lise	34	28,7

Tablo 1’e göre; anketi cevaplayan 122 öğrencinin %72,1’i kadın, %27,9’u erkektir. Anket katılımcılarının %46,7’si dördüncü sınıf, %23’ü 3. üçüncü, %8,2’si ikinci ve %22,1’i birinci sınıftır. Anket katılımcılarının %88,8’i 17-23 yaş aralığında, %17,2’si ise 24-30 yaş aralığındadır. Anket katılımcılarının ailelerinin yıllık gelirine bakıldığında %79,5’inin ailesinin yıllık geliri 42.000 TL’den az, %13,9’unun ailesinin yıllık geliri 42.000 TL-60.000 TL aralığında ve %6,6’sının ailesinin yıllık geliri 60.000 TL-78.000 TL aralığındadır. Son olarak anket katılımcılarının anne ve babalarının eğitim durumuna bakıldığında %86,9’unun annesi ilkokul mezunu, %13,1’inin annesi lise mezunudur. Katılımcıların %71,3’ünün babası ilkokul mezunu,

%28,7'sinin babası lise mezunudur.

Anket formunda yer alan risk toleransı ile ilgili ifadelere katılımcıların verdikleri cevapların frekansları aşağıda verilen tablolarda sunulmuştur.

Tablo 2. Şu anda veya daha önce sahip olduğunuz hesapların / yatırımların türü

	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Herhangi bir yatırımım yok.	82	67,2	67,2
Bireysel Emeklilik / Tasarruf hesabı	5	4,1	71,3
Hisse senedi	32	26,2	97,5
Tahvil	3	2,5	100,0
Toplam	122	100,0	

Tablo 2'ye göre; anket katılımcılarının %67,2'sinin herhangi bir yatırımı bulunmazken, %26,2'sinin hisse senedi yatırımı, %4,1'inin bireysel emeklilik hesabı ve %2,5'inin de tahvil yatırımı bulunmaktadır.

Tablo 3. Gelecekteki yatırımlarınızı yönetmek için şu anki düşünceniz aşağıdakilerden hangisidir?

	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Yatırımlarımı kesinlikle ben yöneteceğim.	2	1,6	1,6
Yatırımlarımı muhtemelen ben yöneteceğim.	2	1,6	3,2
Yatırımlarımı muhtemelen ben yönetmeyeceğim.	49	40,2	43,4
Yatırımlarımı kesinlikle ben yönetmeyeceğim.	69	56,6	100,0
Toplam	122	100,0	

Tablo 3'e göre; anket katılımcılarının %56,6'sı gelecekte yatırımlarını kesinlikle kendilerinin yönetmeyeceğini belirtirken, %40,2 si gelecekte yatırımlarını muhtemelen yönetmeyeceklerini, %1,6'sı yatırımlarını muhtemelen kendilerinin yöneteceğini, %1,6'sı ise gelecekteki yatırımlarını kesinlikle kendilerinin yöneteceğini belirtmişlerdir.

Tablo 4. Gelecekte yatırım bilginizin nasıl olacağını düşünüyorsunuz?

	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Çok Yüksek	12	9,8	9,8
Yüksek	105	86,1	95,9
Düşük	5	4,1	100,0
Toplam	122	100,0	

Tablo 4'e göre; katılımcıların %86,1'i gelecekteki yatırım bilgilerinin yüksek olacağını, %9,8'i gelecekteki yatırım bilgisinin çok yüksek olacağını belirtmekte, %4,1'i ise gelecekteki yatırım bilgisinin düşük olacağını düşünmektedir.

Tablo 5. Genel olarak, en iyi arkadaşınız sizi risk alan biri olarak nasıl tanımlar?

	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Gerçek bir risk sever	13	10,7	10,7
Yeterli araştırmayı tamamladıktan sonra risk almaya istekli	59	48,4	59,0
Temkinli	46	37,7	96,7
Gerçek bir riskten kaçınan	4	3,3	100,0
Toplam	122	100,0	

Tablo 5'e göre; katılımcıların %48,4'ü arkadaşları tarafından "Yeterli araştırmayı tamamladıktan sonra risk almaya istekli", %37,7'si "Temkinli", %10,7'si "Gerçek bir risk sever", %3,3'ü ise "Gerçek bir riskten kaçınan" olarak tanımlanmaktadır.

Tablo 6. Bir TV yarışma programındasınız ve aşağıdaki seçenekler size sunuldu. Seçiminiz hangisi olur?

	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
1000 TL nakit	15	12,3	12,3
%50 ihtimalle 5000 TL kazanma şansı	64	52,5	64,8
%25 ihtimalle 10.000 TL kazanma şansı	24	19,7	84,4
%5 ihtimalle 100.000 TL kazanma şansı	19	15,6	100,0
Toplam	122	100,0	

Tablo 6'ya göre; katılımcıların %52,5'i kendilerine sunulan seçeneklerden “%50 ihtimalle 5000 TL kazanma şansı”, %19,7'si “%25 ihtimalle 10.000 TL kazanma şansı”, %15,6'sı “%5 ihtimalle 100.000 TL kazanma şansı”, %12,3'ü ise “1000 TL nakit” seçeneğini tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 7. Beklenmedik bir şekilde yatırım yapmak için 20.000 TL'niz olsa ne yapardınız?

	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Bir banka hesabına veya para piyasası hesabına yatırım yaparım.	71	58,2	58,2
Tahvillere veya tahvil yatırım fonlarına yatırım yaparım.	17	13,9	72,1
Hisse senetlerine veya hisse senedi yatırım fonlarına yatırım yaparım.	34	27,9	100,0
Toplam	122	100,0	

Tablo 7'ye göre; katılımcıların %58,2'si beklemedikleri bir anda eline geçecek 20.000 TL'yi banka hesabına veya para piyasası hesabına yatırım yapmayı düşündüklerini belirtirken, %27,9 hisse senedi veya yatırım fonlarına yatırım yapacağını belirtmiş ve %13,9'u tahvil veya tahvil fonlarına yatırım yapacaklarını belirtmişlerdir.

Tablo 8. “Risk” kelimesini düşündüğünüzde ilk aklınıza aşağıdaki kelimelerden hangisi geliyor?

	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Zarar	7	5,7	5,7
Belirsizlik	60	49,2	54,9
Fırsat	21	17,2	72,1
Heyecan	34	27,9	100,0
Toplam	122	100,0	

Tablo 8'e göre; katılımcıların %49,2'si risk kelimesini belirsizlik olarak tanımlarken, %27,9'u heyecan, %17,2'si fırsat ve %5,7'si ise zarar olarak tanımlamışlardır.

Tablo 9. Aşağıdaki dört yatırım seçeneğinin en iyi ve en kötü ihtimalle getirileri göz önüne alındığında, hangisini tercih edersiniz?

	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
En iyi ihtimalle 200 TL kesin kazanç	18	14,8	14,8
En iyi ihtimalle 800 TL kazanç; en kötü ihtimalle 200 TL zarar	27	22,1	36,9
En iyi ihtimalle 2600 TL kazanç; en kötü ihtimalle 800 TL zarar	44	36,1	73,0
En iyi ihtimalle 4800 TL kazanç; en kötü ihtimalle 2400 TL kayıp	33	27,0	100,0
Toplam	122	100,0	

Tablo 9'a göre katılımcıların %36,1'i kendilerine sunulan yatırım seçeneklerinden “En iyi ihtimalle 2600 TL kazanç; en kötü ihtimalle 800 TL zarar” seçeneğini seçmişlerdir. Risk üstlenmekten kaçınanlar ise toplam katılımcıların %14,8'ini oluşturmaktadır ve risk üstlenmekten kaçınan yatırımcılar “En iyi ihtimalle 200 TL kesin kazanç” seçeneğini seçmişlerdir.

Tablo 10. Sahip olduğunuz her şeye ek olarak, size 1000 TL verildiğini varsayalım. Bu durumda aşağıdaki seçeneklerden hangisini seçerdiniz?

	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
500 TL kesin bir kayıp	32	26,2	26,2
% 50 ihtimalle 1000 TL kaybetme (% 50 ihtimalle hiçbir şey kaybetme)	90	73,8	100,0
Toplam	122	100,0	

Tablo 10'a göre; katılımcıların %73,8'i kendilerine verilen ek 1.000 TL'yi kesinleşmiş bir kayıptan kaçınarak %50 ihtimal dahilinde kaybetme seçeneğini seçmişlerdir. Katılımcıların %26,2'si kesin kayıp seçeneğini seçmiştir. Katılımcıların %73'lük kısmı kesin kayıptan kaçınmışlardır.

Tablo 11. Bir akrabanızın size 100.000 TL 'lık bir miras bıraktığını ve TÜM parayı aşağıdaki seçeneklerden BİRİNE yatırmanızı şart koştuğunu varsayalım. Hangisini seçerdiniz?

	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Bir tasarruf hesabı veya para piyasası yatırım fonu	34	27,9	27,9
Hisse senedi ve tahvilden oluşan yatırım fonu	15	12,3	40,2
Hisse senedi portföyü	18	14,8	54,9
Altın, gümüş ve petrol gibi emtialar	55	45,1	100,0
Toplam	122	100,0	

Tablo 11'e göre; katılımcıların %45,1'i kendilerine sunulan yatırım alternatiflerinden "Altın, gümüş ve petrol gibi emtialar" seçeneğine yatırım yapacağını belirtmişlerdir. Yine katılımcıların %27,9'u "Bir tasarruf hesabı veya para piyasası yatırım fonu" seçeneğini seçmişlerdir. Her iki seçenek dikkate alındığında katılımcıların risk üstlenmekten kaçındığı söylenebilir.

Tablo 12. 20.000 TL yatırım yapmanız gerekse, aşağıdaki yatırım seçeneklerinden hangisini en cazip bulursunuz?

	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
% 60'ı düşük riskli yatırımlara, % 30'u orta riskli yatırımlara ve % 10'u yüksek riskli yatırımlara	63	51,6	51,6
% 30'u düşük riskli yatırımlara, % 40'ı orta riskli yatırımlara ve % 30'u yüksek riskli yatırımlara	39	32,0	83,6
% 10'u düşük riskli yatırımlara, % 40'ı orta riskli yatırımlara ve % 50'si yüksek riskli yatırımlara.	20	16,4	100,0
Toplam	122	100,0	

Tablo 12'ye göre; katılımcıların %51,6'sı 20.000 TL'lik tasarrufunun %60'ını düşük riskli yatırımlara, %30'u orta riskli yatırımlara ve %10'u yüksek riskli yatırımlarda değerlendireceklerini belirten seçeneği seçmişlerdir. Katılımcıların %16,4'ü ise tasarrufunun %50'sini yüksek riskli varlıklarda değerlendireceğini belirtmişlerdir. Katılımcılara sunulan alternatif yatırım seçeneklerinden katılımcıların yarısı düşük risk üstlenmelerine yönelik sunulan alternatifi seçmişlerdir.

Risk üstlenme düzeyi ve riskin katılımcılar için ifade ettiği anlam yaşanan bölge, anne-babanın eğitim seviyesi ve ailenin yıllık geliri açısından farklılık oluşturup oluşturmadığı Ki-Kare analizi ile test edilmiştir.

Tablo 13. Ki-Kare Analiz sonuçları

Arasında İlişki Olduğu Düşünülen Değişkenler	X ² Değeri	Olasılık Değeri (P)
Annenin eğitim seviyesi ile risk üstlenme düzeyi arasındaki ilişki	4,405	0,354
Babanın eğitim seviyesi ile risk üstlenme düzeyi arasındaki ilişki	10,905	0,028*
Ailenizin yıllık geliri ile risk üstlenme düzeyi arasındaki ilişki	6,545	0,365
Yaşadığınız bölge ile risk üstlenme düzeyi arasındaki ilişki	19,489	0,077
Yaşanılan bölge ile riskin kelime anlamı arasındaki ilişki	30,472	0,033*
Annenin eğitim seviyesi ile riskin kelime anlamı arasındaki ilişki	16,796	0,010*
Babanın eğitim seviyesi ile riskin kelime anlamı arasındaki ilişki	5,745	0,452

*%5 önem seviyesinde anlamlı

Tablo 13'e göre, annenin eğitim seviyesi, ailenin yıllık geliri ve yaşanılan bölge arasında istatistiki açıdan %5 önem düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamazken, babanın eğitim seviyesi ile risk üstlenme düzeyi arasında istatistiki açıdan %5 önem düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Babanın eğitim seviyesi ile risk üstlenme düzeyi birbirinden bağımsız değildir. Katılımcıların risk kelimesine verdikleri anlam ile yaşanılan bölge ve annenin eğitim seviyesi arasında istatistiki açıdan %5 önem düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Ancak babanın eğitim seviyesi ile riskin kelime anlamı arasında istatistiki açıdan %5 önem düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Babanın eğitim seviyesi ile riskin katılımcılar için ifade ettiği kelime anlamı birbirinden bağımsızdır.

Çalışma kapsamında oluşturulan ve geçerliliği sınanan hipotezlerin kabul ve ret durumlarına ilişkin sonuçlar Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14. Oluşturulan Hipotezlerin Geçerlilik Durumu

Hipotezler	Sonuç
H ₁ : Annenin eğitim seviyesi ile risk üstlenme düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.	Ret
H ₂ : Babanın eğitim seviyesi ile risk üstlenme düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.	Kabul
H ₃ : Ailenizin yıllık geliri ile risk üstlenme düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.	Ret
H ₄ : Yaşadığınız bölge ile risk üstlenme düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.	Ret
H ₅ : Yaşanılan bölge ile riskin kelime anlamı düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.	Kabul
H ₆ : Annenin eğitim seviyesi ile riskin kelime anlamı düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.	Kabul
H ₇ : Babanın eğitim seviyesi ile riskin kelime anlamı düzeyi arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.	Ret

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bireylerin risk üstlenmeye isteklilik durumunu gösteren risk toleransı ile kişisel özellikler (yaş, cinsiyet, medeni durum vb.) arasında ilişki bulunmaktadır. Yatırım açısından son derece önemli olan risk toleransı üzerine literatürde birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmayı literatürde yapılan çalışmalardan ayıran özelliği çalışma kapsamında ele alınan anakütlenin anne ve babalarının eğitim durumu ile yaşadıkları bölgenin risk toleransı üzerinde etkisinin incelenmesidir.

Çalışmada veriler anket tekniği ile elde edilmiş ve SPSS programında analiz edilmiştir. Çalışmada ilk olarak katılımcıların demografik özelliklerinin frekans dağılımına bakılmıştır. İkinci olarak risk toleransı ile ilgili anket sorularına verdikleri cevapların frekanslarına bakılmıştır. Anket sorularına verilen cevaplar incelendiğinde; katılımcıların %49'u riski belirsizlik olarak tanımlamıştır. Katılımcıların yarısından fazlasının (%67,2) herhangi bir yatırımı bulunmadığı için katılımcılar gelecekte yatırımlarını kesinlikle kendilerinin yönetemeyeceklerini belirtmişlerdir. Bu durumda katılımcıların eğitim aldıkları bölüm göz önünde bulundurulduğunda finans ile ilgili teorik derslerin alınmasının yatırımı yönetme üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu söylenebilir. Bu nedenle finans ve bankacılık bölümlerinin müfredatlarına uygulama derslerin eklenmesi ve var olan derslerin yoğunlaştırılması katılımcıların gelecekte kendi yatırımlarını yönetmelerine olanak sağlayabilir.

Katılımcıların %59'u kendilerini belirli araştırmalar yaptıktan sonra risk üstlenen olarak tanımlamalarına rağmen kendilerine sunulan yatırım alternatifleri arasından riski düşük (düşük riskli varlıklara yatırım yapmak, banka hesabına yatırım yapmak vb.) olan seçenekleri seçmişlerdir. Verilen cevaplardan katılımcıların düşük risk toleransına sahip oldukları sonucu çıkarılabilir. Ayrıca katılımcıların verdikleri cevaplar incelendiğinde kendilerine sunulan alternatifler içerisinde kesin kayıp ifadesi bulunan seçeneği seçmekten uzak durmuşlardır. Bu durumda katılımcıların kayıptan kaçındıkları söylenebilir.

Çalışmada son olarak ise katılımcıların riskin kendileri için ifade ettiği anlam ve risk üstlenme düzeyleri ile yaşadığı bölge, yıllık gelir, anne ve babasının eğitim durumu arasındaki ilişkiyi test etmek için Ki-Kare (X^2) analizi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre; katılımcıların risk kelimesinin kendileri için ifade ettiği anlam ile yaşadıkları bölge arasında ilişki bulunmaktadır. Bulunan sonuç Shah vd. (2020) sonuçları ile tutarlılık göstermektedir. Annenin eğitim seviyesi ile katılımcıların çoğunun riski belirsizlik olarak tanımlamaları arasında ilişki bulunmaktadır. Babanın eğitim seviyesi ile de risk üstlenme düzeyi arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bir başka ifade ile babanın eğitim seviyesi ile risk üstlenme düzeyi birbirinden bağımsız değildir. Ancak annenin eğitim seviyesi ile risk üstlenme düzeyi, babanın eğitim seviyesi ile de risk kelimesinin birey için ifade ettiği anlam arasında istatistiki açıdan anlamlı bir sonuç bulunamamıştır. Bu sonuç Zhu (2019)'nun çalışması ile tutarlılık göstermektedir. Çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç ise Zeb vd. (2021) çalışmalarında belirttiklerinin aksine yıllık gelir ile risk üstlenme düzeyi arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkinin olmadığıdır.

Bireylerin risk toleransının belirlenerek eğitim kurumları, ekonomik kuruluşlar, danışmanlık hizmeti sağlayan kuruluşlar tarafından bireysel yatırımı teşvik edecek finansal varlıklar ve ürünler sunulabilir. Böylece finansal piyasaların ve ulusal ekonominin gelişimine katkı sağlanabilir.

Etik Kurul Beyanı

Çalışmanın, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü'nce 17.05.2021 tarihli Etik Kurul Toplantısı'nda Sayı 88656144-000.E.2100127810 Karar 112 ile kabulüne karar verilmiştir. Ayrıca ilgili belge, sorumlu yazar tarafından DergiPark sistemine yüklenmiştir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Çalışmanın konusu, ana metni, analizi ve sonuç kısmı Serpil Sumer'e aittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ainia, N. S. N., ve Lutfi, L. (2019). The influence of risk perception, risk tolerance, overconfidence, and loss aversion towards investment decision making. *Journal of Economics, Business and Accountancy Ventura*, 21(3), 401-413.
- Akgüneş, A. O. (2021), Finansal risk toleransı ve demografik değişkenler arasındaki ilişki: finansal okuryazarlığın moderatör etkisi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (115), 29-60.
- Aruna, A. R., ve Sreeya, B. (2020). Study on financial risk tolerance of individual investors with special reference to chennai city. *Interpretation*, 1(102), 14310-14314
- Bayar, Y., Sezgin, H. F., Öztürk, Ö. F., ve Şaşmaz, M. Ü. (2020). Financial literacy and financial risk tolerance of individual investors: multinomial logistic regression approach. *SAGE Open*, 10(3), 2158244020945717.
- Çöllü, D. A., Akgün, L., ve Altın, E. (2019). Risk Tolerans Tutumunun Kültürlerarası Farklılıkları ve Benzerlikleri: Türkiye ve Azerbaycan Arasında Bir Karşılaştırma. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 53-77.
- Dhiman, B., ve Raheja, S. (2018). Do personality traits and emotional intelligence of investors determine their risk tolerance?. *Management and Labour Studies*, 43(1-2), 88-99.
- Ferreira, S. J., ve Dickason, Z. (2018). The effect of gender and ethnicity on financial risk tolerance in South African. *Gender and Behaviour*, 16(1), 10851-10862.
- Fisher, P. J., ve Yao, R. (2017). Gender differences in financial risk tolerance. *Journal of Economic Psychology*, 61, 191-202.
- Grable, J. E. (2000). Financial risk tolerance and additional factors that affect risk taking in everyday money matters. *Journal of Business and Psychology*, 14(4), 625-630.
- Grable, JE ve Lytton, RH, (1999). Financial risk tolerance revisited: the development of a risk assessment instrument, *Financial Services Review*, 8, 163–181.
- Hitay, K., ve Anbar, A. (2020). Kişilik Özelliklerinin Finansal Risk Toleransı Üzerindeki Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (87), 203-224.
- Koekemoer, Z. (2018). The influence of demograhic factors on risk tolerance for South African investors. In Proceedings of International Academic Conferences (No. 6408640). International Institute of Social and Economic Sciences. 19 June 2018, 39th International Academic Conference, Amsterdam 101-115. Erişim Adresi: <https://ideas.repec.org/p/sek/iacpro/6408640.html>
- Magendans, J., Gutteling, J. M., ve Zebel, S. (2017). Psychological determinants of financial buffer saving: the influence of financial risk tolerance and regulatory focus. *Journal of Risk Research*, 20(8), 1076-1093.
- Nguyen, L., Gallery, G. ve Newton, C. (2019). The joint influence of financial risk perception and risk tolerance on individual investment decision-making. *Accounting ve Finance*, 59, 747-771.
- Nguyen, T. M. L., G. Gallery ve C. J. Newton, (2016) The influence of financial risk tolerance on investment decision-making in a financial advice context, *Australasian Accounting Business ve Finance Journal*, 10, 3–22.
- Peng, Z. (2020). Germane factors of the financial risk-tolerance of undergraduate business students. *Business Education Innovation Journal* 12(1), 114-123.
- Pinjisakikool, T. (2018). The influence of personality traits on households' financial risk tolerance and financial behaviour. *Journal of Interdisciplinary Economics*, 30(1), 32-54.
- Quy, L. T., ve Van, P. T. H. (2018), Determinants of the risk tolerance of the vietnamese individual investors. *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 9(5), 755-762.
- Rabbani, A. G., Grable, J. E., O'Neill, B., Lawrence, F., ve Yao, Z. (2020). Financial risk tolerance before and after a stock market shock: testing the recency bias hypothesis. *Journal of Financial Counseling and Planning*. 32(2), Erişim Adresi: <https://doi.org/10.1891/JFCP-19-00025>
- Rabbani, A. G., Yao, Z., ve Wang, C. (2019). Does personality predict financial risk tolerance of pre-retiree baby boomers?. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 23, 124-132.
- Rahman, M. (2020). Propensity toward financial risk tolerance: an analysis using behavioural factors. *Review of Behavioral Finance*. 12(3), 259-281.

-
- Rahman, M., Albaity, M., ve Isa, C. R. (2020). Behavioural propensities and financial risk tolerance: the moderating effect of ethnicity. *International Journal of Emerging Markets*, 15(4), 728-745.
- Shah, N. H., Khalid, W., Khan, S., Arif, M., ve Khan, M. A. (2020). An empirical analysis of financial risk tolerance and demographic factors of business graduates in Pakistan. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 10(4), 220-234.
- Shusha, A. A. (2017). Does financial literacy moderate the relationship among demographic characteristics and financial risk tolerance? Evidence from Egypt. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 11(3), 67-86.
- Zeb, R., Shah, N. H., ve Arif, M. (2021). Fostering the social capital: the effect of financial risk tolerance and family income on entrepreneurial intention in higher education sector of District Swabi. *Global Economics Review*, 6(1), 24-37.
- Zhu, A. Y. F. (2019). Financial risk tolerance of Hong Kong adolescents: A hierarchical model. *Children and Youth Services Review*, 102, 193-200.

GELİŞMEKTE OLAN EKONOMİLERDE ZOMBİ ŞİRKETLER: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

ZOMBIE COMPANIES IN BUSINESS ENVIRONMENT IN EMERGING ECONOMIES: CASE OF TURKEY

Şükrü Sertaç ÇAKI^{a*}, Melisa ÖZBİLTEKİN^b

^{a*} Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, sertac.caki@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1354-9628

^b Arş. Gör., Yaşar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Lojistik Bölümü, melisa.ozbiltekin@yasar.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1356-3203

MAKALE BİLGİLERİ

Makale Tarihi: 30.12.2021

Gönderilme Tarihi: 30.12.2021

Düzenleme: 01.02.2022

Kabul Tarihi: 06.03.2022

Anahtar Kelimeler: Zombi şirketler, Gelişmekte Olan Ekonomi, SWARA, Turkey
Jel Kodları: M21, M40, G10

ARTICLE TYPE

RESEARCH ARTICLE

BENZERLİK/ PLAGIARISM

Ithenticate: %8

ÖZET

Günümüzde yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler insan yaşamında da değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Değişiklikler arasında en çok dikkat çeken kavram dijitalleşme olmuştur. Gündemde daima güncelliğini koruyan bu kavrama uyum sağlamak dünya genelinde yaşanan COVID-19 salgın hastalığı ile birlikte bir zorunluluk haline almıştır. Çünkü hayatın olağan akışında yaşanan tüm faaliyetlerin devam edebilmesi kavramın getirdiği teknolojik ürünlere uyum sağlayabilmek ile doğrudan doğruya bağlantılıdır. Salgın hastalık süreci içerisinde yaşanan değişimler tüm sektörleri ve çalışanları yakından ilgilendirmektedir. Çalışmada, Adana ilinde faaliyet gösteren muhasebe profesyonellerinin; dijitalleşmenin muhasebe mesleğine ve muhasebe meslek mensuplarına etkilerine yönelik algıları tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı ise bu konuya yönelik algıların demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemektir. Elde edilen veriler incelendiğinde; muhasebe profesyonellerinin dijitalleşmeyi önemsedikleri, bu alandaki gelişmeleri yakından takip ederek destekledikleri, dijital ürünlere uyum sağlayabildikleri hatta dijitalleşmenin muhasebe mesleğine olan saygıyı arttırabileceği, haksız rekabeti önleyebileceği görüşüne ulaşılmıştır. Çalışmanın ele alınan perspektiften daha önce incelenmiş bulunmaması önemini ve değerini arttırmaktadır. Çalışma sonuçlarının literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 30.12.2021

Revised 01.02.2022

Accepted 06.03.2022

Keywords: Zombie companies,
Emerging Economy, SWARA,
Turkey

Jel Codes: M21, M40, G10

ABSTRACT

The rapid technological developments experienced today have brought about changes in human life. The most striking concept among the changes was digitalization. Adapting to this concept, which is always up-to-date on the agenda, has become a necessity with the COVID-19 epidemic worldwide. Because the continuation of all activities in the ordinary course of life is directly related to being able to adapt to the technological products brought by the concept. Changes in the epidemic disease process are closely related to all sectors and employees. In the study, accounting professionals operating in Adana province; It is aimed to determine the perceptions of the effects of digitalization on the accounting profession and accounting professionals. When the obtained data are examined; It has been concluded that accounting professionals care about digitalization, closely follow the developments in this field and support them, adapt to digital products, and even increase the respect for the accounting profession and prevent unfair competition. The fact that the study has not been examined from the perspective discussed before increases its importance and value. The results of the study are expected to shed light on the literature.

1. INTRODUCTION

With the globalizing world order, all countries aim to be more competitive to achieve sustainable growth and transform a new economic cycle (Urionabarrenetxea et al., 2018). These competitive efforts such as trying to enter new markets with insufficient planning, launching new products, making wrong investments sometimes lead to the formation of zombie companies (Li et al., 2019).

Zombie companies are inefficient, very indebted companies with very low productivity (Liang, 2017). Moreover, zombie companies pose threat to the economy as a whole (Zoller-Rydzek & Keller, 2020), not only because of bankruptcy, but also because of the risk they pass on to other companies, weakening competitiveness and value creation capacity (Li et al., 2019).

One of the biggest problems with zombie companies is that it is not known how many zombie companies there are in the world (Urionabarrenetxea et al., 2018). For this reason, there is no complete solution against zombie companies. According to Banerjee & Hofmann (2018) research, while the share of zombie companies in total companies was estimated as 4% in the 1980s, the ratio of zombie companies in total companies increased to 15% in 2017. According to the same research, it is stated that generally zombie companies who can survive are at risk with a very high probability of becoming zombies again (Banerjee & Hofmann, 2018).

Especially with the COVID-19 epidemic, which the whole world is fighting today, many companies had to stop their operations due to raw material cuts (Didier et al., 2021), factory closures, and the measures taken (Ellul et al., 2020), and at the same time, companies had difficulties in managing their finances due to many reasons such as uncertainty in demand (Majumdar et al., 2020). Some companies have been able to meet these challenges, while others have failed (Didier et al., 2021). Therefore, it has been estimated that the number of zombie companies has increased rapidly (Zoller-Rydzek & Keller, 2020). It is predicted that many companies will go bankrupt with the recovery from COVID-19 (Ellul et al., 2020).

Considering the factors that cause companies to turn into zombie companies, companies should regulate their policies in line with these requirements and within the framework of company needs (Banerjee & Hofmann, 2018). Although the number of companies turning into zombie companies is not always known, especially in emerging economies, this number is expected to be higher than in developed countries (Parry and Zhao, 2021). For example, in Turkey, which is one of the emerging economies in the world, due to the COVID-19 epidemic, companies are experiencing great difficulties in debt repayments and their financial structures are deteriorating (Colpan and Morck, 2021). For this reason, it has become extremely important to determine the factors that why companies turn into zombie companies, and there is a gap about this topic in the literature.

Therefore, as a research objective, it is essential to determine the factors that cause companies to turn into zombie companies and weight these factors to understand their degree of importance. To the best of our

knowledge, there is a gap in determining the factors that transform companies into zombie companies as well as finding permanent solution of these factors especially in emerging economies. Therefore, research questions of the study are specified as below;

- ✓ **RQ1:** What are the main factors that cause companies to turn into zombie companies in emerging economies?
- ✓ **RQ2:** What is the importance order of these factors to find permanent solutions to avoid being zombie company in emerging economies?

To find answer of these research questions, after a detailed literature review, the aim of the study is that first of all, the factors that cause companies to turn into zombie companies are determined. It is believed that the analysis and ranking of these factors from a zombie company perspective determining these factors and rank them according to importance level are the research gap in the literature as mentioned before. Therefore, to find permanent solutions against the mentioned problem, to highlight the factors that cause companies to turn into zombie companies are essential. Hence, SWARA method is used to rank these factors to provide an initial step for government and policy makers to avoid companies being zombie.

2. LITERATURE REVIEW ABOUT ZOMBIE COMPANIES

The concept of "zombie company" literally emerged at the end of the 1980s and has become a frequent theme in the field of finance since 2008 (Madyan et al., 2021). One of the main reasons for the stagnant economy that emerged in Japan in 1990 is suggested to be the existence of such companies that are called zombie companies and it is accepted as the origin of this concept (Parry and Zhao, 2021). Because in the 1990s, banks in Japan supported unsuccessful and weak companies by preventing them from going bankrupt (Li et al., 2021). By considering the literature on this period, the so called "Lost Decade" in Japan, this era is defined as a period in which zombie companies were supported by Japanese banks (Yu et al., 2021).

These companies seriously affect the economic growth of a country (Liang, 2017). Zombie companies have an impact on countries in terms of causing atrophy in economic development, preventing efficient companies from entering the market, creating job destruction and creating low levels of employment (McGowan et al., 2017a). In other words, zombie companies are companies that are able to earn enough money to continue operating and pay off their debt under normal circumstances (Madyan et al., 2021), but cannot pay their debts because of unforeseen circumstances such as COVID-19 pandemic or economic crisis. Such companies do not have much capital to invest to stimulate growth (Parry and Zhao, 2021), given that they only earn by covering overheads (e.g. wages, rent, debt interest payments) (Li et al., 2021).

Companies in sectors with high competition, companies that cannot follow innovations and become obsolete (Yu et al., 2021), companies that carry exchange rate risk and follow cheap price policies, companies that do not have a monopoly in the sector are among the companies with the highest potential to turn into zombies (Shen & Chen, 2017).

When the studies on zombie companies are examined, for example, Pardal et al. (2021), San-Jose et al., (2021) similarly discuss the strategies that can be followed to get rid of zombie companies in their studies. Moreover, the effects of COVID-19 on zombie companies are discussed in Lampis (2021), Becker (2021), and, Parry and Zhao (2021). Fischer (2021), Álvarez Román et al. (2021), Petkova (2021) investigated whether the debts of zombie companies can be reduced by loans and zombie lending.

By considering the literature, it can be seen that there are limited studies about zombie companies and also these studies cover general information (De Martiis et al., 2021; Carreira et al., 2021) or current status in countries from the zombie company's perspective (Becker, 2021; Parry & Zhao, 2021) or policies about zombie companies (Zhao et al., 2021). As mentioned before, there is a research gap about specifying the factors that cause companies to turn into zombie companies. Before moving these factors, to increase the understandability of importance of zombie companies, the information about impact of zombie companies on economy are given in the following section.

2.1. The Impacts of Zombie Companies on Economy

Zombie companies directly affect the productivity of the sectors (Koutroumpis et al., 2020). Jiang et al. (2017), suggested that with the increase of zombie companies, not only resource use increases, but also the production efficiency of the entire industry is reduced by causing financial problems for other businesses. This means that zombie companies affect a decrease in business investment and productivity increases of countries and sectors (Seyf, 2021). In other words, it shows that if the fixed capital ratio of zombie companies in a country increase compared to the whole sector, the productivity increase decreases significantly (Yu et al., 2021).

In addition, zombie companies is defined as a barrier to productive growth because the survival of weak companies contributes to lowering average overall productivity (Andrews et al., 2017) and they stifle a potentially critical source of productivity gains for economy, preventing more productive companies from gaining market share (McGowan et al., 2017b).

There are also effects of zombie companies in terms of workforce. The firing of employees in zombie businesses has always been a cause for concern (Krugman, 2020). However, in some cases, it is thought that layoffs will also benefit the economy in the long run (Banerjee & Hofmann, 2018). Zombie companies have low productivity and hiring too many workers only costs them more (Banerjee & Hofmann, 2018).

From another point of view, although the majority of zombie companies negatively affect the economy, the governments may often prefer to provide additional resources to sustain the company because it uses a large number of employees (Zoller-Rydzek & Keller, 2020) and losing jobs of many workers creates a significant social impact (Chang et al., 2021). For this reason, they can receive support from the state.

The following section details the reasons why companies turn into zombie companies in emerging economies.

3. DETERMINING THE FACTORS THAT CAUSE COMPANIES TO TURN INTO ZOMBIE COMPANIES IN EMERGING ECONOMIES

As mentioned before, zombie companies are particularly dependent on banks for financing, which is essentially not more than a life support for them, and this is referred to as "the living dead" or "zombie stocks" for banks (Akhbari et al., 2020). These companies in most cases do not start off their business as zombies, they turn into zombie companies over time and there are many reasons why they end up as such (Banerjee & Hofmann, 2018). The literature on the subject identifies the following as main factors as shown in Table 1.

Table 1. Factors That Cause Companies to Turn into Zombie Companies

Factors	Author(s)
High Debt (F₁)	Banerjee & Hofmann, 2018; Blažková & Dvouletý, 2020
Demand Fluctuations (F₂)	Andrews & Petroulakis, 2019
Age of Company (F₃)	McGowan et al., 2017b
Deflation (F₄)	Nakamura & Fukuda, 2012; Banerjee & Hofmann, 2018
Low Expected Profitability (F₅)	Blažková & Dvouletý, 2020
Governmental Regulations (F₆)	San-Jose et al., 2021

An explanation for each of the factors listed in the table is useful and presented below:

High Debt (F₁): When a company lacks profitability over a long time and thus becomes unable to pay off its debts, this company turns into a zombie company (Blažková & Dvouletý, 2020). Especially when a company borrows heavily, it becomes vulnerable to an increase in interest rates (Banerjee & Hofmann, 2018). In addition, when companies borrow in foreign currency, they become vulnerable to currency devaluation (Banerjee & Hofmann, 2018).

Demand Fluctuations (F_2): Along with the changes in the trade and business balances, there are also risks involving a drop in demand in the goods and services that the company is marketing. With the unsold stock and wasted capital investment situation arising in companies, the debt burden of companies increases (Andrews & Petroulakis, 2019).

Age of Company (F_3): Another factor that explains the transformation into a zombie company is the age of a company. Young companies need more time for their investment projects to yield returns and are more susceptible to become zombies (McGowan et al., 2017b).

Deflation (F_4): If a company has excess debt under conditions of deflation, the amount of debt repayment increases in real terms (Nakamura & Fukuda, 2012). While companies reduce the prices of their goods due to deflation, the value of their debt continues to increase, so they are unable to meet their debt repayments (Banerjee & Hofmann, 2018).

Low Expected Profitability (F_5): Profitability may be lowered due to corporate restructuring or new investments that would eventually increase profitability (Blažková & Dvouletý, 2020). For example, a company that borrows heavily to restructure or finance new investments would suffer if interest rates are increased and becomes unable to make the debt repayments and goes bankrupt.

Governmental Regulations (F_6): The inadequacy of government regulations and policies implemented without considering the future of the companies would cause companies to turn into zombie companies.

The aim of this study is to consider the six factors explained above that are identified in the literature from a "zombie company perspective". By considering the literature review, although these factors have been mentioned in the literature, it has not been specifically stated how important the factors are or which factor list should be addressed. In this study, it is preferred to use the SWARA method determined by expert opinions for weighting the factors. This method is determined in accordance with the problem of the study, as it is based on the ability to predict the expert opinions about the importance ratios of the criteria at the stage of determining the criterion weights.

In the following section, SWARA method is explained in details.

4. METHODOLOGY: SWARA

SWARA (Step-wise Weight Assessment Ratio Analysis) is used to determine criterion weights in MCDM problems and it is developed by Keršulienė et al. (2010). It is known as the expert-focused method in the literature. Because the main characteristic of the method is the ability to estimate the expert opinions on the importance ratios of the criteria during the determination of criterion weights (Saraji et al., 2021). In addition, the method is important in terms of collecting information from experts and bringing them together (Ghasemi et al., 2021).

Step 1: First of all, the decision makers are selected consisting of the criteria related to the problem. It is assumed that there are n criteria ($C_j, j = 1, 2, \dots, n$) in the problem and there are k decision makers ($DM_k, k = 1, 2, \dots, DM$) in the decision maker group.

Step 2: Each DM participating in the selection process evaluates the criteria based on their own knowledge and experience. After this evaluation, DMs are asked to create a common integrated ranking of the criteria from best to worst. In this integrated ranking, C_1 and C_n denote the best and worst criteria.

Step 3: Each DM determines the comparative weight of the criteria, starting with the second-ranked criterion. In this determination, DMs gives a score of 1.00 to the most important criterion. All scores are assigned in multiples of 5 between 0 and 1. By taking the average of the comparative weights made on the basis of DM , the averages of the comparative weights (s_j) are calculated for each criterion.

Step 4: The coefficient (k_j) is calculated for each criterion by following Equation 1.

$$k_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ s_j + 1 & j > 1 \end{cases} \quad (1)$$

Step 5: The importance vector (w_j) is determined by using Equation 2.

$$w_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ \frac{x_{j-1}}{k_j} & j > 1 \end{cases} \quad (2)$$

Step 6: The criteria weights (w_j) calculated in the previous step are divided by the sum of the criteria weights, and the final weights (q_j) of each criterion are found.

$$q_j = \frac{w_j}{\sum_{k=1}^n w_k}$$

5. CASE STUDY: TURKEY

From a holistic point of view, the economic packages created in the face of COVID-19 in emerging economies increased the borrowing of countries (Gourinchas et al., 2021). When the micro level is reached, the reasons such as the economic crisis environments that the companies are in and the closure of the factories bring the debts of the companies to high levels (Ellul et al., 2020).

The same is the case in Turkey, one of the emerging economies (Colpan and Morck, 2021). According to the researches, although the exact number of zombie companies in Turkey is not known, it is estimated that there is a very high number of zombie companies (AI Monitor, 2020). In Turkey, it is stated that the number of zombie companies is high in Turkey (Kistak, 2020) and that the companies that use credit cannot use the credit efficiently and cannot meet the debt (Şahin, 2021).

For this purpose, the implementation of the study is completed for Turkey, one of the emerging economies. As mentioned before, it is expected that this study will light on policy makers and managers in the next process by obtaining the order of importance of the reasons why companies turn into zombie companies in emerging economies.

5.1. Implementation and Results

In the implementation of the study, the opinions of 15 experts are taken and their participation in the implementation is requested. The characteristics of the experts are given in Table 2.

Table 2. Characteristics of Experts

Experts	Expertise	Experts	Expertise
Expert 1	Investment Counsellor	Expert 9	Academician
Expert 2	Investment Counsellor	Expert 10	Academician
Expert 3	Academician	Expert 11	Executive Vice President
Expert 4	Bank General Manager	Expert 12	Finance and Management Counsellor
Expert 5	Bank General Manager	Expert 13	CFO and Finance Counsellor
Expert 6	Academician	Expert 14	IZTO
Expert 7	Wholesale Risk Senior Manager	Expert 15	Futures Market Manager İzmir Branch of Bank
Expert 8	Academician	Expert 16	Academician

As shown in Table 2, the expert set consist of finance, banking and academicians who have knowledge about zombie companies and conducted on related projects and published articles about this subject. According to expert opinions, weights of each factor are calculated. As an example, the table of the factor weighting result of the 1st expert is given as shown in Table 3.

Table 3. Results of 1st Expert’s Factor Weighting as an Example

Expert 1		
Factors	Importance Order	w(j)
F1	1	0.40
F6	2	0.22
F2	3	0.14
F5	4	0.10
F4	5	0.07
F3	6	0.05

4. As a result of the study, weights and importance order of each factor are determined as shown in Table 4.

Table 4. The Importance Order and Weights of Each Factor

Factors	Weights	Rank
F₁	0.35	1
F₂	0.13	4
F₃	0.08	6
F₄	0.09	5
F₅	0.17	3
F₆	0.19	2

As shown in Table 4., the most important factor that cause companies to turn into zombie companies is determined as *High Debt* (F₁). Moreover, second and third important factor that cause companies to turn into zombie companies are determined as *Governmental Regulations* (F₆), *Low Expected Profitability* (F₅), respectively. The importance order of other factors is obtained as *Demand Fluctuations* (F₂), *Age of Company* (F₄), *Deflation* (F₃), respectively.

6. DISCUSSION AND IMPLICATIONS

As mentioned before, zombie company is the expression used for companies that are trying to survive by providing financial support to companies that are in fact bankrupt (Zoller-Rydzek & Keller, 2020), or to help them get out of their troubled situation as financial support (Krugman, 2020). Before they turn into zombie companies, these companies are given the opportunity to postpone their debts or restructure their debts so that they can clear their debts (Madyan et al., 2021). By considering studies, zombie companies cannot get rid of zombies when they cannot use these configurations regularly (Parry and Zhao, 2021; Zhang and Zhao, 2021). Moreover, De Martiis and Peter (2021) focused on new ways that could prevent companies from turning into zombies. As stated before, there are various studies about zombie companies in the literature, however, the biggest difference that distinguishes this study from other studies is that it seeks the answer to the question of why companies turn into zombie companies in developing countries, which is unique in the literature.

As a result, top 3 important factors are determined as High Debt (F₁), Governmental Regulations (F₆) and Low Expected Profitability (F₅). Therefore, first of all, it is essential to make permanent solutions of these factors are enable to decrease of the number of turning zombie companies for managers and policymakers.

High Debt (F₁) is determined as the most important factor that cause companies to turn into zombie companies in emerging economies in this implementation. Companies often find themselves in a difficult situation when they cannot make a profit and with it, they have high debt. In particular, managers need to be conscious and planned against the fluctuations in interest rates and foreign currency borrowing. In order to raise this awareness to companies, trainings can be organized or expert support can be provided to advise each

company. From the point of view of policy makers, policies should find solutions to interest rate fluctuations that can occur and be prevented throughout the country.

According to results, Governmental Regulations (F6) are determined as second most important factor that cause companies to turn into zombie companies in emerging economies. Therefore, the government should support the companies with the policies it has put forward by directing its limited resources to the companies that are likely to become zombies. State regulations have become extremely important, especially in the face of the devastating effects of the pandemic. State regulations should be planned in a way that increases demand and investments.

Companies that do not want to turn into a zombie company are turning to new investments to increase their profitability in order to get rid of this situation. However, when these investments are not adequately planned, they cause Low Expected Profitability (F5). In terms of managers, companies should be able to find permanent solutions instead of trying to pay their debts with debts. They can prepare action plans in the face of economic difficulties that may occur in order to find permanent solutions. These action plans will prevent the company from panicking in the face of any economic difficulties and will ensure that reasonable solutions are found with a holistic approach.

7. CONCLUSION

Zombie companies are inefficient, very indebted companies with very low productivity. Since the number of zombie companies worldwide is not known exactly, adequate precautions can never be taken. Especially in some countries, large-scale zombie companies are supported because of the importance they provide to employment. With the COVID-19 period, there is an increase in the number of zombies. It is also thought that the main increase will occur after the end of COVID-19. Because, with the measures taken and the economic regulations, the bankruptcy of the companies is postponed, but it cannot be saved from being zombies. Increasing competitiveness in economies is one of the most important reasons for the increase in the number of zombie companies.

By considering the literature, researching zombie companies, especially in emerging economies, and revealing why they turn into zombie companies is an issue that has not been addressed. In order to fill this research gap, the aim of the study is to determine why companies turn into zombie companies in emerging economies. For this reason, 6 factors that cause companies to turn into zombie companies are determined based on the literature. In the study, the example of Turkey is given as a case study. As a result, the most important factor is determined as High Debt (F1) for Turkey.

As a limitation of the study, there is a limited information about zombie companies in detail in the literature. Moreover, it is hard to find a knowledgeable expert on the subject. For future researches, it is expected that the prepared factor set can be applied to other emerging economies to obtain an order of importance. In addition, the factor set can be expanded in terms of developed countries and comparative studies can be prepared.

Author Contribution Rate Statement

The study was co-written by the authors.

Conflict Statement

There was no conflict of interest between the authors in the study.

Statement of Support

No support was received from any institution for this study.

REFERENCES

- Akhbari, M., Ainina, M. F. and Larsen, J. E. (2020). Another Look at the Relationship between Portfolio Returns and Market Multiples. *Business and Economics Research Journal*, 11(3), 671-680.
- Al Monitor (Sept. 26, 2020). "How Turkey's 'zombie' companies keep afloat". Retrieved from: <http://mustafasonmez.net/how-turkeys-zombie-companies-keep-afloat-al-monitor-sept-26-2020/>
- Álvarez Román, L., Garcia-Posada, M., and Mayordomo, S. (2021). Distressed firms, zombie firms and zombie lending: a taxonomy. Available at SSRN 3949415.
- Andrews, D. and Petroulakis, F. (2019). Breaking the shackles: Zombie firms, weak banks and depressed restructuring in Europe.
- Andrews, D., M. Adalet McGowan and Millot, V. (2017). Confronting the zombies: Policies for productivity revival. OECD Economic Policy Papers, No. 21, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/f14fd801-en>.
- Banerjee, R. and Hofmann, B. (2018). The rise of zombie firms: causes and consequences. *BIS Quarterly Review* September.
- Becker, M. (2021). *Zombie Companies in the Corona Pandemic or the phenomenon of covertly over-indebted companies in Germany* (No. 4/2021). IUCF Working Paper.
- Blažková, I., and Dvouletý, O. (2020). Zombies: Who are they and how do firms become zombies?. *Journal of Small Business Management*, 1-27.
- Carreira, C., Teixeira, P., and Nieto-Carrillo, E. (2021). Recovery and exit of zombie firms in Portugal. *Small Business Economics*, 1-29.
- Chang, Q., Zhou, Y., Liu, G., Wang, D. and Zhang, X. (2021). How does government intervention affect the formation of zombie firms?. *Economic Modelling*, 94, 768-779.
- De Martiis, A., and Peter, F. J. (2021). When Companies Don't Die: Analyzing Zombie and Distressed Firms in a Low Interest Rate Environment. Available at SSRN 3890788.
- De Martiis, A., Heil, T. and Peter, F. J. (2021). Are you a Zombie? A Supervised Learning Method to Classify Unviable Firms and Identify the Determinants. *A Supervised Learning Method to Classify Unviable Firms and Identify the Determinants* (January 29, 2021).
- Didier, T., Huneus, F., Larrain, M., and Schmukler, S. L. (2021). Financing firms in hibernation during the COVID-19 pandemic. *Journal of Financial Stability*, 53, 100837.
- Ellul, A., Erel, I., and Rajan, U. (2020). The COVID-19 Pandemic Crisis and Corporate Finance.
- Fischer, F. B. (2021). Zombie Firms, Corporate Restructuring and Relationship Banking: Credit Guidance as a Key to Tackle Zombie Lending?. *Accounting, Economics, and Law: A Convivium*.
- Ghasemi, P., Mehdiabadi, A., Spulbar, C., and Birau, R. (2021). Ranking of Sustainable Medical Tourism Destinations in Iran: An Integrated Approach Using Fuzzy SWARA-PROMETHEE. *Sustainability*, 13(2), 683.
- Gourinchas, P. O., Kalemli-Özcan, Ş., Penciakova, V. and Sander, N. (2021). *Fiscal Policy in the Age of COVID: Does it 'Get in all of the Cracks?'* (No. w29293). National Bureau of Economic Research.
- Jiang, X., Li, S. and Song, X. (2017). The mystery of zombie enterprises "stiff but deathless". *China Journal of Accounting Research*, 10, 341-357.
- Jordà, Ò., Kornejew, M., Schularick, M. and Taylor, A. M. (2020). *Zombies at large? Corporate debt overhang and the macroeconomy* (No. w28197). National Bureau of Economic Research.
- Keršulienė, V., Zavadskas, E. K., and Turskis, Z. (2010). Selection of rational dispute resolution method by applying new step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA). *Journal of business economics and management*, 11(2), 243-258.
- Kistak, S. (March, 23, 2020). Stock market falls, zombie companies and coronavirus: Op-ed. Retrieved from: <https://www.hurriyetdailynews.com/stock-market-falls-zombie-companies-and-coronavirus-op-ed-153178>
- Koutroumpis, P., Leiponen, A., and Thomas, L. D. (2020). Small is big in ICT: The impact of R&D on productivity. *Telecommunications Policy*, 44(1), 101833.
- Krugman, P. (2020). *Arguing with zombies: Economics, politics, and the fight for a better future*. WW Norton & Company.
- Li, J., Hu, J., and Yang, L. (2021). Can Trade Facilitation Prevent the Formation of Zombie Firms? Evidence from the China Railway Express. *China & World Economy*, 29(1), 130-151.

- Liang, J. (2017). Can “Zombie Enterprises” Find Self-Help Road through Technological Innovation?. *Chinese Studies*, 6(03), 173.
- Majumdar, A., Shaw, M., and Sinha, S. K. (2020). COVID-19 debunks the myth of socially sustainable supply chain: A case of the clothing industry in South Asian countries. *Sustainable Production and Consumption*, 24, 150-155.
- McGowan, M. A., Andrews, D., and Millot, V. (2017a). The walking dead?: Zombie firms and productivity performance in OECD countries.
- McGowan, M. A., Andrews, D. and Millot, V. (2017b). Insolvency regimes, zombie firms and capital reallocation.
- Nakamura, J. I., and Fukuda, S. I. (2012). "What happened to" *Zombie Firms in Japan?: Reexamination for the lost two decades*"(in Japanese) (No. CIRJE-J-244). CIRJE, Faculty of Economics, University of Tokyo.
- Parry, R., and Zhao, J. (2021). Zombie companies in China: policies of creative destruction and their implementation. *Corporate and Business Law Journal*.
- Petkova, A. (2021). Effects and Consequences of Zombie Lending. *Nauchni trudove*, (4), 145-156.
- Şahin, A. (2021). Zombi Şirketlerin Risk Düzeyi ile İlişkili Olan Finansal Özellikleri: İSO 1000 Firmaları ile Bir İnceleme. *Journal of Yaşar University*, 16(61), 278-297.
- San-Jose, L., Urionabarrenetxea, S., and García-Merino, J. D. (2021). Zombie firms and corporate governance: What room for maneuver do companies have to avoid becoming zombies?. *Review of Managerial Science*, 1-28.
- Saraji, M. K., Mardani, A., Köppen, M., Mishra, A. R., and Rani, P. (2021). An extended hesitant fuzzy set using SWARA MULTIMOORA approach to adapt online education for the control of the pandemic spread of COVID-19 in higher education institutions. *Artificial Intelligence Review*, 1-26.
- Seyf, A. (2021). Productivity Slowdown and Inequality: Killing Two Birds with One Stone!. In *Economic Policies for a Post Neoliberal World* (pp. 133-177). Palgrave Macmillan, Cham.
- Shen, G. and Chen, B. (2017). Zombie firms and over-capacity in Chinese manufacturing. *China Economic Review*, 44, 327-342.
- Urionabarrenetxea, S., Garcia-Merino, J. D., San-Jose, L., and Retolaza, J. L. (2018). Living with zombie companies: Do we know where the threat lies?. *European Management Journal*, 36(3), 408-420.
- Yu, M., Guo, Y. M., Wang, D. and Gao, X. (2021). How do zombie firms affect debt financing costs of others: From spillover effects views. *Pacific-Basin Finance Journal*, 65, 101471.
- Zhang, D., and Zhao, W. Z. (2021). The Negative Externality of Zombie Companies' Occupation of Bank Credit: From the Perspective of Commercial Credit. *Contemporary Finance & Economics*, (3), 124.
- Zhao, J., Wen, S., Parry, R., and Wei, C. (2021). Eliminating zombie companies through insolvency law in China: striking a balance between market-oriented policies and government intervention. *Asia Pacific Law Review*, 29.
- Zoller-Rydzek, B. and Keller, F. (2020). COVID-19: guaranteed loans and zombie firms. *CESifo Economic Studies*, 66(4), 322-364.

**6102 SAYILI TÜRK TİCARET KANUNU KAPSAMINDA BAĞIMSIZ DENETÇİLERİN
İŞLETME RİSKLERİNE KARŞI YASAL SORUMLULUKLARI**

**UNDER THE TURKISH COMMERCIAL LAW NO. 6102 LEGAL RESPONSIBILITIES OF
INDEPENDENT AUDITORS AGAINST BUSINESS RISKS**

Esra DÜNDAR ARAVACIK^a, Hayrettin USUL^{b*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF, Sağlık İşletmeciliği Bölümü, esra.dundar@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6504-6283

^{b*} Sorumlu Yazar, Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü, hayrettin.usul@ikcu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3930-0866

MAKALE BİLGİLERİ

Makale Tarihçesi:
Gönderilme Tarihi 18.01.2022
Düzenleme 15.02.2022
Kabul Tarihi 19.03.2022
Anahtar Kelimeler: Türk
Ticaret Kanunu, Risk, Risk
Yönetimi, Bağımsız Denetim,
yasal sorumluluk
Jel Kodları: M41,M42,K22

ARTICLE TYPE

RESEARCH ARTICLE

BENZERLİK/ PLAGIARISM

Ithenticate: %13

ÖZET

İşletmeler yaşamları süresince çeşitli risklerle karşılaşurlar. Risk, işletmenin hayatını sürgit etmesini veya amaçlarına ulaşmasını etkileyen olumsuz olgulardır. Bu riskleri yönetebilen işletmeler ise yaşamlarını olağan sürdürmektedirler. Riskin yönetimi; risklerin olası etkileri ile meydana çıkma olgusunun veya etkisinin hesaplanmasıdır. Diğer bir ifadeyle risk yönetimi; risk yönetim çerçevesinin, risk alanlarının, risk kategorilerinin ve risk göstergelerinin belirlenmesi ve de risk düzeylerinin tanımlanması ve gerekli tedbirlerin alınmasını içeren bir süreçtir. Risk yönetimi kavramının literatürde artan önemine istinaden ulusal mevzuatımızda yer alan düzenlemelerin de önemi artmıştır. Bu nedenle işbu çalışmada, 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu kapsamında bağımsız denetçilerin; işletme risklerinin denetiminden sorumluluğu incelenmiştir. Bağımsız denetçinin işletmenin varlığını ve gelişmesi tehdit eden risklerin tespiti ve riskin erken teşhisi komitesinin işleyişini denetleyerek raporlaması sürecinde yönetim kuruluna ve diğer ilgililere karşı yetki ve sorumluluklarının ele alındığı çalışma neticesinde tüm işletme düzeyinde farkındalığı arttıracak bir risk yönetim sistemi kültürünün oluşturulmasının gerekli olduğu kanaatine varılmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 18.01.2022

Revised 15.02.2022

Accepted 19.03.2022

Keywords: Turkish

Commercial Code, Risk, Risk

Management, Independent Audit,

Legal responsibility

Jel Codes: M41,M42,K22

ABSTRACT

Businesses face various risks throughout their lives. Risk is the adverse events that affect the survival of the business or the achievement of its matches. Businesses that can manage these risks continue their normal lives. Risk management; It is the calculation of the possible effects of the risks and the occurrence or effect of the risk. In other words, risk management; It is a process that includes the determination of the risk management framework, risk areas, risk categories and risk indicators, as well as defining the risk levels and taking the necessary precautions. Considering the increasing importance of the concept of risk management in the literature, the importance of the regulations in our national legislation has also increased. Therefore, in this study, within the scope of the Turkish Commercial Code No. 6102, independent auditors; Responsibility for the control of business risks has been examined. As a result of the study, in which the authorities and responsibilities of the independent auditor against the board of directors and other relevant parties are discussed in the process of detecting the risks that threaten the existence and development of the enterprise, and auditing and reporting the early detection of risk committee, it has been concluded that it is necessary to establish a risk management system culture that will increase awareness at the entire enterprise level.

1. GİRİŞ

Değişen koşullara uygun politikalar geliştirerek ayakta kalmayı başaran işletmeleri tehdit eden pek çok risk vardır. İşletmelerin başarısı bu risklerin yönetilmesine bağlıdır. Risklerin yönetilmesi sürecinde risklerin tanımlanması ve belirlenmesi gerekir. Globalleşen dünyada işletmelerin rekabet yeteneğinin artırılması teknolojiadaki hızlı değişimlerin getirdiği şartlar ile gittikçe zorlaşmaktadır. Ekonomik koşulların yanı sıra ulusal mevzuatların getirdiği sınırlamalar işletmelerin risklerini belirleyen faktörler arasında sayılabilir. Risklerin işletmenin varlığı üzerindeki etkilerinin olumlu olmasını sağlamak için risklerin belirlenmesi ve yönetilmesi gerekir. Bu süreçte işletme içinde risk yönetimi için gerekli organizasyonun sağlanması zorunludur.

İşletmelerin ekonomik değişimlerden etkilenmesinin kaçınılmaz olması ve Türk işletmelerinin risk yönetimi konusunda gerekli tedbirleri alması ihtiyacı nedeniyle 1 Temmuz 2012 tarihinde yürürlüğe girmiş olan 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu bu konuda yasal düzenlemeye yer vermiştir. Ticaret Kanunu yürürlüğe girmeden önce işletmelerin risk yönetimi ile ilgili “IV Seri ve 56 Nolu Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğ” ile düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Tebliğde yer alan düzenlemeler ile bir işletmenin yönetim kurulu bünyesinde yer alan komite sayısı artırılmıştır. Tebliğ ile denetimden sorumlu komite, kurumsal yönetim komitesi, aday gösterme komitesi, riskin erken saptanması komitesi ve ücret komitesi kurulması gerekliliği Yönetim Kurulu gözetim ve sorumluluğunda olacak şekilde düzenlenmiştir.

Bu çalışmada; mevzuatımızda işletmelere ilişkin risk yönetimi kapsamında olan işletmelerdeki risklerin erken tespiti ve yönetilmesine ilişkin süreç ile bu süreçte bağımsız denetçinin hukuki sorumlulukları 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu hükümleri çerçevesinde irdelenmeye çalışılmıştır. Buradan yola çıkılarak çalışmada öncelikle işletmelerde risk ve risk yönetimi kavramları uluslararası literatür ile birlikte ele alınmış ve ulusal mevzuatımız olan Türk Ticaret Kanunu kapsamında açıklanmıştır. Müteakiben bağımsız denetçilerin işletme risklerinden doğan sorumlulukları ulusal mevzuat kapsamında detaylı olarak incelenmiş ve mevcut düzenlemeler değerlendirilerek, eksik ve yetersiz hususlar bağlamında tavsiye ve görüşlerde bulunulmaya çalışılmıştır.

2. RİSK VE RİSK YÖNETİMİ KAVRAMLARI

Risk kavramı, kişiye ve işletmenin faaliyet konusuna göre farklılıklar gösterebilir. Bu farklılıklara rağmen risk; işletmeyi tamamen etkileyen olumsuz olayların ortaya çıkma ihtimali olarak tanımlamak mümkündür. Diğer bir ifadeyle işletmeyi bütünüyle etkileyebilecek olan finansal kayıplar, etik olmayan

davranışlar, işletme imajının zarar görmesi ve yasal düzenlemelere karşı olumsuz yönde etkilenmesi dolayısıyla da işletmenin varlığını ve sürekliliğini tehdit eden durumların gerçekleşmesi olasılığıdır (Gürkan, 2006: 39).

Riskler genellikle; bir işletmenin varlıklarının borçlarını karşılamaması, işletmenin sorumluklarını yerine getirememesi, işletmenin varlıklarının azalma ihtimali, finansal araçların yanlış fiyatlandırılma olasılığı ve türev ürünlerin riski gibi karşımıza çıkmaktadır (Chorafas, Feliabile, 2000:191). İşletmelerin varlığını olumsuz etkileyen riskler, finansal, operasyonel, stratejik ve dış çevreyi ifade eden politik, yasal riskler olarak sınıflandırılabilir. Diğer yandan riskleri dış çevre riskleri, piyasadan kaynaklanan faiz, kur, enflasyon gibi sistematik olan ve yönetim, tüketici tercihleri, tanıtım gibi işletmeden kaynaklanan sistematik olmayan riskler olarak da kategorize etmek mümkündür (Babuşçu, 2005: 5). Risklerin tespiti ve belirlenmesi önlenbilmesinin ön şartıdır. Risklerin işletmenin gelişimini ve amaçlarına ulaşmasını engellememesi için yönetilmesi gerekir.

Risk yönetimi, risklerin tehdit olmasını önlemek için işletme tarafından uygulanan tüm tedbir ve uygulamaları kapsayan bir yaklaşımı ifade eder. Risk yönetimi, işletmenin yaratacağı kayıp ve riskleri analiz ve kontrol etmeyi amaçlar ve işletme için en uygun tedbir ve uygulamaların yönetilmesini içerir (Emhan, 2009: 213).

İşletmelerin riskler karşısındaki tutumunun, mevcut kaynakları dikkate alınarak belirlenmesi gerekir. Bu yaklaşım işletmenin pazarda rakiplerine karşı rekabet avantajı elde etmesini sağlar. İşletmenin sahip olduğu kaynakları üretilen ürün ve hizmetler ile ekonomik değere dönüştürmesi söz konusudur. İşletmenin sahip olduğu kaynakları geliştirmesi sürecinde sürdürülebilir rekabet avantajını sağlaması için bu kaynakları koruması da beklenir. (Barney ve Hesterly, 2006). Barney (1991) kaynakları, işletmenin kontrolü altında bulunan etkin ve etkili stratejiler ile yönetilen tüm varlıklar, yetenekler, örgütsel süreçler, ticari sırlar ve bilgiler vb. olarak tanımlar. Mathews (2003)'e göre; işletmenin sahip olduğu bu varlıkların dışında kalan dolaylı kaynakların da işletme riskleri ile birlikte geniş bir anlayışla ele alınması gerekir. Risklerin geniş bakış açısıyla ele alınmasında işletmenin kaynakları, personel, tesisler ve süreçler gibi dahili kaynakların yanı sıra; müşteriler, tedarikçiler, devlet kurumları, kontrol organları ve coğrafya gibi diğer önemli dış varlıkları da içerir. Bu kaynakların işletme için rekabet avantajı yaratmaya yardımcı olabilecek unsurların ötesinde, riske maruz kalmanın da potansiyel kaynakları olarak kabul edilir. Bu bağlamda işletmenin karşı karşıya kaldığı risklerin iç ve dış kaynaklar esasında ele alınması anlayışının literatürde giderek kabul gördüğünü söylemek mümkündür. İşbu çalışmada işletme risklerinin belirlenmesi ve risk yönetiminin oluşturulmasında geniş perspektiften ele alınması yolu ile risk yönetiminin oluşturulması gerektiği düşünülmektedir.

Bu perspektiften bakıldığında; işletmenin sahip olduğu farklı yetenekler üzerinde durulması gerekir. Bu yetenekler temel ve dinamik yetenekler niteliğindedir. Eisenhardt ve Martin (2000), dinamik yetenekleri, işletmenin pazardaki konumunu yeni kaynaklar geliştirmek suretiyle elde ettikleri organizasyonel ve stratejik rutinler olarak tanımlamaktadır. İşletmenin temel yetenekleri ise, bir neticeye ulaşabilmek amacıyla birden fazla kaynağı kullanmasını mümkün kılmaktadır (Amit ve Schoemaker, 1993). Bu yönüyle işletmenin dinamik yetenekleri, temel yeteneklerin pazardaki değişikliklere uyum sağlamasına izin verir. Bu bağlamda işletmenin ürün ve hizmetleri, riskleri en aza indirmesi ve stratejik karar vermesi dinamik yetenekleri arasındadır (Eisenhardt ve Martin, 2000). İşletme risklerinin yönetilmesinin, işletmenin mevcut ve muhtemel kaynaklarına şekil veren dinamik bir yetenek olduğunu söylemek mümkündür. Risk yönetiminin işletmeler bakımından dinamik bir yetenek olması, risk tanımlamasının da bu çerçevede ele alınarak uygun bir risk yönetim sistemi belirlenmesi ihtiyacını da beraberinde getirmektedir.

Risklerin tanımlanması ve yönetilmesinin işletmenin geleceği açısından sahip olduğu önem dikkate alındığında, işletme yönetimi tarafından verilecek kararların rolünün kritik hale geldiği açıktır. Risk yönetimi işletmenin risklerini yönetmek ve hedeflerine ulaşmak için kullandığı yöntem ve süreçlerdir. Bu tanımdan hareketle risk, gelecekteki bir olaydan kaynaklanabilecek ve işletmeye olumsuz etkisi olan durumlardır. Riskler, uygun şekilde yönetilirse işletmenin değerini artıracabilecek potansiyel bir fırsat haline gelebilir. Risk analizini çevreleyen akademik literatürde kabul görmüş riskler aşağıdaki şekilde kategorize edilebilir (Mishra ve ark. 2019).

- ✓ Stratejik riskler: Bir işletmenin stratejik hedeflerine ulaşması üzerinde potansiyel olumsuz etkisi olan risklerdir.

- ✓ Operasyonel riskler: Bir işletmenin iş fonksiyonlarından ve yönetim stratejisinin pratik uygulamasından kaynaklanan, ürün ve hizmetler, finansal ölçüm ve raporlama riski, dolandırıcılık riski ve bilgi teknolojilerinin dahil olduğu risklerdir.
- ✓ Finansal riskler: Fiyatlandırma, para birimi, kredi, likidite, piyasa, ödeme gücü ve varlıklarla ilgili risklerdir.
- ✓ Tehlike riski: Doğayla ilgili risklerdir. Bu risklere depremler, kasırgalar, hortumlar, sel, yangın, kuraklık, terörizm ve siyasi huzursuzluklar, isyanlar, uçak kaçırma ve grevler dahildir.

Lam (2014) bu risklerden sadece stratejik, operasyonel ve finansal riskleri kabul etmektedir. Ancak tehlike risklerinin de işletme açısından dikkate alınması gereken riskler olduğu düşünülmektedir. Drew ve ark. (2006), riskleri tanımlayarak sınıflandırmanın yanı sıra, riske maruz kalan işletmenin karar vermesini etkileyen faktörler üzerinde de durmuşlardır. Bu sayede risk yönetiminde entegre bir yaklaşımın uygulanması bakımından önem taşıyan organizasyonel faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu faktörler; işletmenin kurumsal yönetiminde yer alan kültür, liderlik, uyum, yapı ve sistemlerden oluşmaktadır.

İşletmelerde risk yönetiminin sağlanması için Von Känel ve ark. (2010), temelde üç boyuta dayanan bir çerçevenin oluşturulması gerektiği görüşündedir. Bunlar;

- ✓ İşletmenin tüm risklerinin istikrarlı bir şekilde yönetilmesini sağlayacak disipline sahip bir risk yönetimi anlayışı
- ✓ Risk yönetimini iyileştirmek adına risklerin açık bir şekilde sınıflandırılması ve işletmenin bütününde iletişim ağının sağlanması
- ✓ İşletmenin mevcut yönetiminin eksiklerinin tespiti ile en uygun risk yönetiminin geliştirilmesidir.

Literatürde yer alan çalışmalar, işletmelerin risk yönetimi sürecini daha stratejik olarak ele almaları ihtiyacını ortaya koymaktadır. Buna göre Dickinson (2001) risk yönetimini bir işletmenin karşı karşıya olduğu toplam risklerin yönetiminin sistematik ve bütünlük bir yaklaşımı olarak ifade etmektedir. D'Arcy ve Brogan (2001) risk yönetiminin, işletmenin tüm kaynaklarının yarattığı risklerin kısa ve uzun vadede işletme değerini arttırmak amacıyla kontrol ettiği bir süreç olarak tanımlamaktadır. Harrington ve diğerleri (2002), risk yönetimini, 1990'ların sonlarında ortaya çıkan ve bir işletmenin operasyonel riskler dahil olmak üzere tüm riskleri belirleyerek ölçmesi ve tümünü tek ve bütünlük olarak yürütülmesi yaklaşımını benimsemektedir. Meulbroek (2002), risk yönetiminin işletme değerini etkileyen risklerin belirlenmesi ve değerlendirilmesini içeren stratejik bir entegre yönetim anlayışı içermediğini belirtmektedir. Barton ve diğerleri (2002), risk yönetiminin işletmenin tamamına yayılarak sürekli ve entegre bir anlayışla oluşturulmasını benimsemektedir. Verbrugge et al. (2003), işletme varlıklarının değerini arttıracak bir yaklaşım ile risklerin yönetilmesinin hedeflenmesi gerektiği görüşündedir. Liebenberg ve Hoyt (2003) ise işletmenin riskleri yönetirken savunmacı anlayış yerine saldırgan ve stratejik olarak hareket edilmesi gerektiği görüşündedir. Benzer görüşte olan Kleffner ve diğerleri, (2003) risk yönetiminde geleneksel yaklaşım yerine risklerin tamamının tanımlanarak yönetildiği işletmenin bütününe yönelik bir anlayışı ifade etmektedir. Miller ve Waller (2003), risk yönetimini "Entegre risk yönetimi" olarak ifade ederken, tüm olasılıkların değerlendirilmesini savunmaktadır. Sobel ve Reding (2004), risklerin yönetilmesinin işletme yönetimine destek olmak üzere oluşturulmuş disiplinli, entegre ve bütüncül bir anlayışı kapsaması gerektiğini ileri sürmektedir.

Literatürde yer alan çalışmalar risk yönetimi ile ilgili olarak stratejik ve entegre bir yaklaşımın benimsenmesi eğiliminde olmasına rağmen, işletmenin risk yönetimini benimsemesi ve uygulaması konusunda eksiklikler olduğunu da göstermektedir. Risk yönetiminin, bir işletmenin tüm riskleri tanımladığı ve bu risklerin etkisini birbiriyle ilişkili bir risk portföyü olarak yöneterek işletmenin hedeflerine ulaşmasını destekleyen stratejik bir iş disiplini olduğu düşünülmektedir. Bu disiplinin sağlanması, risk yönetimi sürecinin uygulanmasını işletme için mümkün hale getirebilecektir.

Risk yönetim sürecinde belirlenen risklerin analiz sonuçlarının bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu değerlendirme ile işletmenin hangi riskleri hangi tedbir ve uygulamalar ile etkin bir şekilde yönetebileceği belirlenir. Bu değerlendirmeye esas alınan ölçütler riskin yaratacağı muhtemel kayıplar ile işletmenin ekonomik varlığı ve riski alma potansiyelidir. Risklerin değerlendirilmesinde riskin azaltılması, riskten kaçınılması, riskin paylaşılması, riskin muhtemel sonuçlarının kontrol edilmesi, riskin göz alınması yöntemlerinin yanı sıra riskin yaratacağı fırsatlardan faydalanma yoluna gidilmesi de mümkündür. İşletmenin

risklerin yönetilmesinde uygulayacağı yöntemler risklerin türlerine ve yaratacağı etkilere göre değişmektedir. Öte yandan işletmeye dair yapısal ve organizasyona ilişkin özellikler de riskin yönetilmesine ilişkin kararların belirleyicisi olmaktadır.

İşletmelerin hedefleri, risklerin etkilerini kontrol altına alınabilmeleri için uygulanacak stratejileri de belirlemektedir. Risk yönetim sürecinin yönetilmesinde işletmenin karar verme süreçlerinde yetkisi olan yöneticiler yer almaktadır. İşletmenin yönetim kurulu ile üst yönetimin yanı sıra risk yönetiminden sorumlu bir yönetici ile işletme içinden oluşturulacak risk komitesinin görevleri bulunmaktadır. Risk yönetim süreci proaktif bir yaklaşımı ifade ettiğinden işletmenin tüm kademelerinde yer alan çalışanların ve işletmenin iç işleyişini denetleyen iç denetçinin de sorumluluklarının bulunduğu kabul edilmektedir (Özer, 2012: 154-157; Özsoy, 2012: 181-183).

Risk yönetimine ilişkin süreçte en etkin yöntemlerle riskleri kontrol altına almaya yönelik kararların işletme stratejileri ile uyumlu olması ve bu faaliyetlerin sürekli olarak izlenmesi gerekir. Karar alıcıların işletme geneline “risk yönetim kültürünü” işbirliği ve koordinasyon ile yaymaları nihai hedef olmalıdır. Risk yönetim süreci değişen koşullara karşı dinamik olmalı ve her risk için uygun yöntemlerin hayata geçirilebilmesini içermelidir. İşletmenin tüm çalışanları ile yürütülecek çalışmalar risk yönetim sürecinin sürekliliğini sağlamayı ve dolayısı ile işletmenin de gelişmesini sağlamayı amaçlar.

3. TÜRK TİCARET KANUNU BAĞLAMINDA RİSK YÖNETİMİ KAVRAMI

Risk yönetimi sürecine ilişkin çalışmalar kurumsal bir yönetim sisteminin benimsenmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu ihtiyaçtan yola çıkarak ulusal mevzuatımızda da birtakım düzenlemeler getirilmiştir. Türk Ticaret Kanunu'nun şirketler hukukuna ilişkin hükümlerinde m.378 ve m.625/1-e ile anonim ve limited şirketlerin yönetim kurulu üyelerine ve müdürlerine şirketi tehdit eden risklerin erken teşhis edilmesine yönelik görev ve sorumlulukları içermektedir. Bu kapsamda şirket bünyesinde bir risk komitesi oluşturularak; riskin erken teşhisi sağlanması amaçlanmıştır.

Türk Ticaret Kanunu m. 378 “yönetim kurulu, pay senetleri borsada işlem gören şirketlerde şirketin varlığını, gelişmesini ve devamını tehlikeye düşüren sebeplerin erken teşhisi, bunun için gerekli önlemler ile çarelerin uygulanması ve riskin yönetilmesi amacıyla, uzman bir komite kurmak, sistemi çalıştırmak ve geliştirmekle yükümlüdür. Riskin erken teşhisi ve yönetimi komitesi, yönetim kuruluna her iki ayda bir vereceği raporda durumu değerlendirir, varsa tehlikelere işaret eder, çareleri gösterir. Rapor denetçiye de yollanır.” hükmünü amirdir. Bu maddenin özünde risklerin yönetilmesi yer almaktadır. Riskin ve risk yönetiminin açık bir tanımının yapılmamış olduğu görülmekle birlikte, şirketin geleceğini tehdit eden unsurların önceden öngörülerek uygun tedbirlerin alınmasına yönelik bir organizasyonun oluşturulması görevi yönetim ve karar organlarına verilmiştir. Kanun bu hükmüyle risklerin önceden belirlenmesi ve yönetilmesine ilişkin bir sistemin kurulmasını zorunlu hale getirmektedir (Tunç, 2011:3).

Türk Ticaret Kanunu hükümleri incelendiğinde 378. Madde lafzında riskin erken teşhisi ile riskin saptanması olarak konunun düzenlendiği görülmektedir. Risklerin belirlenerek gerekli önlemlerin alınmasına yönelik risk yönetimi süreci görevini de şirket yönetim kuruluna vermiştir. Ayrıca riskin erken tespiti komitesinin oluşturulması zorunluluğu getirilmiştir. Halka açık anonim şirketler dışında kalan şirketlerde ise riskin teşhisine ilişkin komitenin kurulması denetçinin takdirine bırakılarak, gerekli görüldüğü rapor edildiğinde kurulur ifadesine yer verilmiştir (Memiş, Bozbel, 2013: 553 vd.).

Türk Ticaret Kanunu'nda halka açık anonim şirketler ile diğer şirketler riskin erken teşhisi ve yönetimi konusunda farklı düzenlemelere tabi kılındığından konu şirket türlerine göre incelenmiştir.

3.1. Anonim Şirketler

Anonim şirketler TTK 378. madde hükmünde açıkça belirtildiği üzere şirketin varlığını tehdit eden risklerin erken teşhisi için risk yönetimi sürecini oluşturmak ve geliştirmekle yükümlü kılınmıştır. Bu yükümlülük borsada işlem gören halka açık şirketler için tanımlanırken, bağımsız denetime tabi diğer şirketler içinde yukarıda da ifade ettiğimiz üzere denetçinin yönetim kuruluna yazılı olarak gerekli olduğu yönündeki görüşünü bildirmesine durumunda söz konusu olmaktadır.

Diğer taraftan; anonim şirketlerin yönetim kurulu üyelerinin görev ve sorumluluklarına ilişkin düzenlemeler TTK 570. madde gereğince sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlerde yönetici olanlar bakımından da uygulama alanı bulmaktadır. Bu nedenle riskin erken teşhisi komitesinin bu şirketler bakımından da zorunlu olduğu düşünülebilir ise de, komandit şirketlerin halka açık olma şartını yerine getirme söz konusu olmadığından, ancak denetçinin gerekli gördüğü durumlarda risk komitesinin kurulmasının söz konusu olacağı aşikârdır.

3.2. Limited Şirketler

Limited şirketlerde risklerin önlenmesi ve risk yönetimi süreci ile ilgili olarak TTK düzenlemesine bakıldığında limited şirketlerde müdürlerin devredilemez ve vazgeçilemez görevleri arasında riskin erken teşhisinin yer aldığı görülmektedir. TTK 625/1-e maddesinde “Küçük limited şirketler hariç, risklerin erken teşhisi ve yönetimi komitesinin kurulması” yer almaktadır. Bu düzenlemeden hareketle orta ve büyük ölçekli bütün limited şirketlerde risk yönetiminin oluşturulması zorunludur. Orta ve büyük ölçekli limited şirketlerde müdürlerin zorunlu görevleri arasında sayılan riskin erken teşhisi komitesi kurmak ve yönetmek, küçük ölçekli limited şirketler bakımından müdürlerin takdirine bırakılmıştır. Yasal bir engel olmamakla birlikte, şirket müdürü gerekli görmediği durumlarda riskin erken teşhisi için komite kurmak ve yönetmek zorunda kalmamaktadır. TTK 625 inci maddenin madde gerekçesine bakıldığında anonim şirketlerin yönetim kurulunun devredilmez görev ve düzenlendiği TTK 375. madde ile uyumlu olduğu belirtilmiştir. TTK 375. Maddede riskin yetkilerinin erken teşhisi komitesi kurulması devredilmez görevler arasında sayılmamış, ayrı bir madde olan 378. Madde metninde düzenlenmiştir. Ancak kanun koyucunun limited şirketlerdeki düzenlemenin risk komitesi ve risk yönetimi ile ilgili olarak anonim şirketler ile uyumlu olmasını amaçladığı açıktır. Bu nedenle küçük ölçekli olanlar dışında kalan tüm limited şirketler bakımından riskin erken teşhisi komitesine ilişkin esaslar için TTK 378. madde içeriği dikkate alınmalıdır (Memiş, Bozbel: 2013, TTK Gerekçesi)

4. BAĞIMSIZ DENETÇİLERİN İŞLETME RİSKLERİNE KARŞI SORUMLULUKLARI

4.1. Risk Komitesi ile İlgili Sorumluluğu

Ticaret kanunu hükümleri ile işletmelerde risklerin tespiti ve yönetilmesi sürecinde bağımsız denetçilere de birtakım yükümlülükler getirilmiştir. Bu yükümlülüklerin kapsamı ile ihlali durumunda oluşabilecek hukuki neticeler hem şirketler hem de denetçiler bakımından önem kazanmaktadır. Buradan yola çıkılarak, 18.03.2014 tarih ve 28945 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'nun 13.03.2014 tarihli toplantısında aldığı 75935942-050.01.04 – [04/19] sayılı karar ile “6102 sayılı Türk Ticaret Kanununun 398 inci maddesinin dördüncü fıkrası ile ve 660 sayılı Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 9 uncu maddesinin birinci fıkrasının (c) bendine dayanılarak hazırlanan “Riskin Erken Saptanması Sistemi ve Komitesi Hakkında Denetçi Raporuna İlişkin Esaslar”ın ekte yer alan şekliyle kabul edilmesine karar verilmiştir.” hükmü ile denetçinin görev ve sorumlulukları detaylı olarak belirlenmiştir.

Bu esaslar incelendiğinde; “.....yönetim kurulunun şirketi tehdit eden veya edebilecek nitelikteki riskleri zamanında teşhis edebilmek ve risk yönetimini gerçekleştirebilmek için 6102 sayılı TürkTicaret Kanununun (TTK) 378 inci maddesinde öngörülen sistemi ve yetkili komiteyi kurup kurmadığını, böyle bir sistem varsa bunun yapısı ile komitenin uygulamalarını açıklayan ve değerlendiren denetçi raporunun esaslarını belirlemektir.” amacıyla düzenlendiği anlaşılmaktadır. Esaslar, denetçinin düzenlemekle yükümlü olduğu rapora yönelik olarak belirlenmiştir. Bu esaslar, denetçiler için rapor hazırlama sürecinde yol gösterici olmasının yanı sıra sorumlulukların da çerçevesini çizmektedir. Nitekim esasların 3. maddesi ile kapsam belirlenmiş ve TTK 378. madde uyarınca kurulması gereken riskin erken tespiti ve yönetimi komitesi ile ilgili olarak bağımsız denetçinin TTK 398. madde ile getirilen sorumluluklarına dikkat çekilmiştir. Yönetim kurulu tarafından risk yönetimi sürecinde alınan kararların bağımsız denetçinin sorumluluğunda olmadığı, yönetim kurulunun sorumluluğu olduğu hususu da esaslar ile açıklanmıştır.

TTK 398. madde bağımsız denetçiye risklerin tespit ve yönetimine ilişkin komitenin kurulmasını denetleme yükümlülüğü getirmiş ve denetçinin sorumluluklarını genişletmiştir. Diğer yandan işletmenin varlığını tehdit eden unsurları değerlendirmeyi ve işletme yönetiminin risklere karşı duyarlılığını canlı tutmayı bağımsız denetimin temel bir fonksiyonu ve zorunlu bir sonucu olarak görmüştür (Topçuoğlu, 2012: 132).

Bağımsız denetçinin, işletmenin karşılaştığı riskleri inceleme, şirketin geleceği ve varlığını sürdürdürebilmesi ve gelecekteki gelişmesine ilişkin tespitler ile analizde bulunma yetkisi tanınması kanun koyucunun risk odaklı denetim anlayışını benimsediğini ortaya koymaktadır (Topçuoğlu, 2012: 133). Risk odaklı denetim ile geleneksel muhasebe odaklı denetim arasındaki farklar bulunmaktadır. Bu farklar içinde en önemlisi denetimin risklerine olan yaklaşımıdır. Geleneksel denetim, denetimi muhasebe ile sınırlandırır ve işletmenin finansal tablolarını analiz eder. Bu kapsamda işletmenin kayıt ve belgelerini inceler, işletmeyi sadece muhasebenin sunduğu bilgiler doğrultusunda ele alır. Bu yönüyle geleneksel denetim, muhasebe ile doğrudan bağlantılı risklere odaklanmaktadır. Risk odaklı denetimde ise muhasebenin verdiği bilgilerin eksik olduğunu, işletmenin karşılaşacağı risklerin muhasebe ve iç kontrol sistemi kadar önemli olduğunu ve bu risklerin raporlanması gerektiği ortaya konmaktadır (Kaval, 2008:117).

Bu açıklamalar ışığında; risk odaklı denetimin, işletmenin yapısal ve kontrol risklerini de dikkate alarak, hatalı şekilde düzenlenen finansal tabloların taşıdığı riski tanımlamak işlevine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle risk odaklı denetimin odak noktasını hatalı finansal tabloların taşıdığı riskler oluşturmaktadır (Usul; Mizrahi, 2016: 12).

Dolayısıyla risk odaklı denetim; “geleneksel iç denetimin eksik bıraktığı veya yeterince ilgilenemediği alanlara yoğunlaşarak, var olan risklerle beraber, potansiyel riskleri tanımlama ve bu risklere karşı eyleme geçme işlevini yerine getirmekte ve iç denetimin etkinliğini ve etkenliğini artıran bir unsur” olarak karşımıza çıkmaktadır (Griffiths, 2015: 23).

Bağımsız denetçi raporuna ilişkin esaslarda denetçinin amacı 5. madde ile TTK 378 hükmünün gereğinin yapılmasını denetlemek olarak belirlenmiştir. Bağımsız denetçi bu süreçte risk saptama faaliyetlerini anlamak ve denetimi, şirket çalışanlarının risk farkındalığını artırıcı yönetim faaliyetlerini genel bakış açısı ile ele alacak şekilde planlaması gerekir. Yönetimin riski kontrol ve tespit için yürüttüğü çalışmalara ilişkin var ise kayıt ve belgelerin uygunluğunu ve yeterli olup olmadığını denetler. Kayıt ve belge bulunmadığı durumlarda gözlem ve sorgulama yolu ile şirket yönetiminin yürüttüğü faaliyetler kayıt altına alınabilir. Esasların 8. maddesi kapsamında risk saptama faaliyetlerinin içerik, yöntem ve zamanlama olarak uygunluğunun da bağımsız denetçi tarafından değerlendirilmesi gerektiği düzenlenmiştir. Buna göre bağımsız denetçi, bağımsız denetim sırasında şirketin finansal tablolarında fark ettiği risklerin şirket yönetimi tarafından teşhisi ve çözümlerinin uygunluğunu denetler. Ayrıca riskin erken tespiti komitesinin çalışmasını da denetler. Tüm bu denetim süreci, denetim yılı boyunca sürekli olarak tetkik, gözlem ve sorgu yöntemleri ile sürdürülür. Denetçi tarafından gerekli görüldüğünde bir uzmandan da yardım alınması mümkündür.

Esasların 10. maddesi ile belirtildiği üzere, denetçi, bağımsız denetim sonucu değerlendirmelerini TTK 402. maddesi gereğince ayrı bir rapor ile yönetim kuruluna sunmakla yükümlüdür. Denetçi, raporunda riskin erken tespiti ve kontrolü için şirket yönetimi tarafından oluşturulan sistemin yeterli olup olmadığını belirtir. Yetersizliklerin de raporda somut çözüm önerileri ile birlikte belirtilmesi gerekir.

4.2. Risklerin Tespitinde Bağımsız Denetçinin Türkiye Denetim Standartlarına Uyuma Sorumluluğu

Bağımsız denetçiler, TTK 378 e göre oluşturulması gereken risk komitesinin kurulup kurulmadığını, işleyip işlemediğini, komitenin raporlarını denetlemek zorundadır. Ancak, bağımsız denetçi bu denetimlerini Türkiye Denetim Standartlarının belirlediği yöntemlerle yapmak zorundadır. Eğer, yapılan bağımsız denetim, Türkiye denetim Standartlarına uygun değilse, bağımsız denetçilerin TTK'ya göre sorumlulukları doğacaktır (Tekinalp: 2011, 289). Bu durum bağımsız denetçiler açısından “kusurlu” bir olguyu ortaya çıkarmaktadır.

Denetçinin TTK 378. ve 398. madde ile düzenlenmiş olan riskin erken tespiti ve risk yönetimi sürecindeki görevlerin ifasında kusurlu davranışları nedeniyle oluşabilecek hukuki sorumlulukların esası TTK 554. madde ile denetçinin sorumluluğu başlığı ile düzenlenmiş olan kusur sorumluluğudur. Söz konusu madde “... şirketin ve şirketler topluluğunun yılsonu ve konsolide finansal tablolarını, raporlarını, hesaplarını denetleyen denetçi ve özel denetçiler; kanuni görevlerinin yerine getirilmesinde kusurlu hareket ettikleri takdirde, hem şirkete hem de pay sahipleri ile şirket alacaklılarına karşı verdikleri zarar dolayısıyla sorumludur.” hükmünü amirdir. Bu madde denetçinin kusurlu davranışları nedeniyle denetçinin sorumluluğunu düzenlemektedir.

Denetçinin kanundan doğan bu yükümlülüklerini kusurlu olarak ifa etmeleri nedeniyle oluşan zararlardan sorumlu olduğu hususunu düzenleyen TTK 554. madde hükmünde yer alan sorumluluk bir kusur

sorumluluğudur. TTK'da yer alan düzenlemelerin yanı sıra diğer kanunlar ile bağımsız denetçiye verilmiş olan görevlerin kusur ile ihlali halinde de TTK 554. madde kapsamındaki sorumluluk söz konusu olmaktadır. Bu anlamda sorumluluk sadece TTK ile sınırlı değildir. Sermaye Piyasası Kanunu, Bankalar Kanunu, 660 sayılı KHK ve ona dayanarak çıkarılmış olan Bağımsız Denetim Yönetmeliği kapsamındaki görevlerin yerine getirilmemesi halinde de denetçinin kanuni görevlerini yerine getirmemesine bağlı olarak TTK 554 gereğince sorumluluk söz konusu olmaktadır

TTK 554 ile düzenlenmiş olan yükümlülüklerin ihlali kusurlu hareket etmeye bağlanmıştır. Açılacak sorumluluk davasında, zarar iddiasında bulunan davacı, davalıların kusurunu ispat etmekle yükümlüdür (Tekinalp, 2011: 290). Dava açarak davacı sıfatına haiz olabilecek kişiler, madde metninde sayılmış olup, şirkete hem de pay sahipleri ile şirket alacaklılarıdır. Davalı sıfatı ile kendisine dava açılacak kişiler de sınırlı sayıda olup, kanundan doğan yükümlülüklerini yerine getirmeyen veya bu yükümlülükleri yerine getirdiği sırada kusurlu davranan denetçidir.

Dava açma hakkı olanların denetçiye karşı açılacak sorumluluk davasında şirketin zarara uğraması nedeniyle şirket zararını talep imkânı söz konusu olmaktadır. Şirket zararlarının tazminine yönelik olarak TTK 555. madde hükmü dikkate alınmalıdır. Buna göre; "(1) Şirketin uğradığı zararın tazminini, şirket ve her bir pay sahibi isteyebilir. Pay sahipleri tazminatın ancak şirkete ödenmesini isteyebilirler. (2) Pay sahibinin açtığı davayı hukuki ve maddi sebepler haklı gösterdiği takdirde, mahkeme, dava giderleriyle avukatlık ücretini, bu giderler davalıya yükletilemediği hâllerde, davacı pay sahibiyle şirket arasında, hakkaniyete göre paylaşır." Madde metninde belirtilen şirket zararı için dava açma hakkı sadece şirkete ve pay sahiplerine tanınmıştır. Davacıların sınırlı sayıda olmalarının sebebi şirketin malvarlığı ile pay sahibinin katılma payını korumaktır. Madde hükmü ile davaya konu olan zarar, şirket açısından "doğrudan zarar", pay sahipleri açısından ise "dolaylı zarar" olarak ifade edilmektedir. Buna göre pay sahipleri tarafından davanın açılması halinde talep konusu edilecek zararın tazmin bedeli olan tazminatın şirkete ödenmesine hükmedilmesi gerekmektedir* (Tekinalp, 2011: 290).

Madde gerekçesinde de pay sahibinin dava açabilme yetkisi yönünden şirketle aynı düzeyde kabul edilerek alacaklıdan ayrılmış olduğu belirtilmiştir. Kanun koyucu bu düzenleme ile şirketin borçlarını ödemediği sürece alacaklının zarara uğramadığı varsayımını kabul etmiştir. Pay sahibi ise hem doğrudan hem de dolayısıyla zararı var ise tazmin talebinde bulunabilir. Pay sahibinin dolayısıyla zararının olması halinde, tazminatın şirkete ödenmesi şartıyla payındaki değer kaybının telafisi için dava açma hakkına sahip olmaktadır (TTK 555 madde gerekçesi).

Maddenin ikinci fıkrasında pay sahibi tarafından davanın açıldığı durumda dava masraflarının şirket ile pay sahibi arasında hakkaniyet esasına göre paylaşılacağı hükmünün düzenlenme amacı madde gerekçesinde; pay sahibinin, uğradığı zarar karşısında hareketsiz kalan şirketin yerine davayı açacağı için, dava giderlerini dikkate alıp davadan vazgeçmesini önlemek olarak belirtilmiştir.

4.3. Risk Tespitinde Bağımsız Denetçinin Sır Saklama Sorumluluğu

Risklerin tespiti ve yönetiminde rolü olan denetçinin hukuki sorumluluğunu düzenleyen bir diğer hüküm TTK 404. Maddede yer alan "sır saklama yükümlülüğü" dür. Denetçinin denetimi tarafsız ve dürüst yapmaması nedeniyle kanuni yükümlülüklerini ihlal ettiği durumlarda TTK 554 hükmü uygulanmaz. Kanun koyucunun sır saklama yükümlülüğüne ilişkin hükmün düzenlenme amacı dikkate alındığında dar yorumlanması ve madde ile sınırlı hallerde uygulanmasının maddenin ruhu ve özü ile daha uyumlu olacağı kanaatindeyiz.

TTK 404. Maddenin birinci fıkrası, "...denetçi ve özel denetçi, bunların yardımcıları ile denetleme yapmasına yardımcı olan temsilcileri, denetimi dürüst ve tarafsız bir şekilde yapmak ve sır saklamakla yükümlüdür. Faaliyetleri sırasında öğrendikleri, denetleme ilgili olan iş ve işletme sırlarını izinsiz olarak kullanamazlar. Kasten veya ihmal ile yükümlüklerini ihlal edenler şirkete ve zarar verdikleri takdirde bağlı şirketlere karşı sorumludurlar. Zarar veren kişi birden fazla ise sorumluluk müteselseldir." hükmü amirdir. Madde metninde belirtilen dürüstlük ile mesleki etik kurallarına uygun davranmasının yanı sıra, denetçinin

* Yukarıda yönetim kurulu üyelerinin sorumluluğu bakımından incelenmiş olan Yargıtay 11. HD'nin 10.10.2018 tarihli, 2017/57E-2018/6214K sayılı karar metni de durumu açıklamaktadır.

dürüst, özenli, vicdanlı, güvenilir nitelikte olması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Bu maddede yer alan sorumluluk şirkete karşı sorumluluktur.

Sır saklama yükümlülüğünün ihlaline ilişkin düzenlemenin denetimi dürüst ve tarafsız olarak mesleki ve etik kurallara uygun yapılmasını sağlamak amacı güttüğü açıktır. Denetçi, TTK 398. madde gereğince, denetimi meslek gerekleri ve etiğine uygun yapmakla yükümlüdür. Yine aynı madde kapsamında düzenlenmiş olan TTK 378. maddeye uygun olarak riskin erken tespiti komitesinin kurulması ve işleyişini denetlemek ve raporlamak yükümlülüğü kapsamında yürüteceği faaliyetler süresince de meslek gerekleri ve etik kurallara bağlı kalmakla yükümlüdür. Aksi halde TTK 404 ve ayrıca mevzuatta yer alan diğer kuralların ihlali nedeniyle şirkete karşı sorumluluğu söz konusu olacaktır.

Denetçinin hukuki sorumluluğunu düzenleyen TTK 404. ve TTK 554. maddeler denetçinin yapmış olduğu denetim sözleşmesinin tarafı olmayan pay sahipleri, alacaklılar ve bağlı şirketler gibi üçüncü kişilerin korunmasında önem arz etse de bu maddelerin koruyucu etkisi düzenlediği konular ile sınırlıdır. Ancak bu hükümlerin varlığı, denetçinin zarara yol açtığı durumlarda başka hukuki dayanaklara başvurulmasına engel değildir. 660 sayılı KHK, Sermaye Piyasası Kanunu ve Bankalar Kanunu hükümleri ile denetçiler aleyhine başvurulması mümkün sorumluluk dayanakları oluşturulmuştur. Tüm bunların yanı sıra; denetçinin zarara sebep olan kusurlu eylemleri için 6098 sayılı Borçlar Kanunu (TBK) kapsamında 49. madde devamında düzenlenmiş olan haksız fiil sorumluluğuna başvurulması mümkündür. Denetçinin kusuruyla üçüncü kişilere verdiği zararların haksız fiil hükümlerine göre tazmini için şartların gerçekleşmesi gereklidir. Bu şartlar; yükümlülüklerin ihlal edilmiş olması, kusur, zarar ve nedensellik bağıdır (TBK 49. vd maddeler).

Denetçinin kanun ile getirilen yükümlülüklerini ihlal etmiş olması hukuka aykırılık oluşturacağı için bu nedenle oluşan zararlardan sorumluluğu söz konusu olacaktır. Denetçinin kanundan doğan yükümlülüklerinin ihlaline bağlı olarak gerçeğe aykırı denetim sonuçlarına ulaşması ile hukuka aykırılık doğar. Bu noktada kusurlu davranışları, sır saklama yükümlülüğünün ihlali, denetim standartlarına aykırılık sonucu yanlış, eksik, yanıltıcı görüş bildirme, risklerin erken tespiti ve risk yönetim sisteminin işleyişini raporlamak konusunda ihmali veya kasti davranışta bulunması yükümlülüklerin zarar doğurucu şekilde hukuka aykırı olarak ihlalini oluşturmaktadır.

Denetçiyi kusuruyla yol açtığı haksız fiilleri nedeniyle sorumlu tutabilmek için zararın varlığı şarttır. Nitekim sorumluluk hukukunun yegane amacı zararın tazminini sağlamaktır. Denetçinin zarara sebep olmayan yükümlülüklerin ihlali halinde sorumluluk söz konusu olmayacaktır. Zarar, malvarlığına ilişkin bir azalmayı ifade eder. Burada bahsi geçen zararın telafisi mümkün zararlar olması gerekir. Zararın üçüncü kişiler nezdinde denetçinin kusurlu bilgi veya raporu neticesinde aldığı bir karar ile doğrudan oluşması mümkündür. Doğrudan zararlar, zarar gören tarafından talep edilir.

Üçüncü kişinin uğradığı zarar nedeniyle haksız fiile dayanması mümkün ise da zararlarının, denetçinin kusurlu ve hukuka aykırı davranışından kaynaklandığını kanıtlamak oldukça zordur. Üçüncü kişi zarar nedeniyle dava açma imkanına sahip olmasına rağmen şirketin finansal tablolarına ve diğer belgelere ulaşma imkanı olmadığından haksız fiil sorumluluğuna dayanılsa bile ispat gücüğü yaşanmaktadır. Denetçinin kusurlu hareketi ile zarar arasında nedensellik bağının kurulması sorumluluğun doğması bakımından şarttır.

Açılacak haksız fiil sorumluluğuna dayalı tazminat davası zararın ve zarara sebebiyet veren kişinin öğrenildiği tarihten itibaren 2 yıl, haksız fiili doğuran olaydan itibaren ise en geç 10 yıl içinde açılmalıdır. Zararın tazmini taleplerinin TTK 554 hükümlerine göre açılması halinde ise zararı ve sorumlu kişinin öğrenilmesinden itibaren iki ve en geç zararı doğuran fiilin meydana geldiği tarihten itibaren beş yıl içinde açılması gerekir (TTK 560) TTK 404 kapsamında açılacak davaların zamanaşımı süresi ise denetim raporunun açıklanmasından itibaren beş yıldır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İşletmeleri tehdit eden risklerin varlığının kaçınılmaz olduğu günümüz dünyasında varlığını sürdürmek işletmenin için doğru bir risk yönetimine sahip olması zorunludur. İşletmenin riskleri, iç ve dış varlıkları da içerecek şekilde geniş bir anlayışla değerlendirmesi gerekir. Risk yönetiminin disiplinli ve entegre bir süreç olarak tasarlanması, işletme hedefleri ile uyumlu olması beklenir. Kurumsal yönetim ilkeleri çerçevesinde her işletmenin riskleri tespit etmek ve yönetmek için sistem oluşturması gerekir. Nitekim bu gereklilik ulusal

mevzuatımızda 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ile getirilen hükümler ile farklı türdeki şirketler için düzenlenmiştir.

Kanun koyucu TTK 378. Madde ile halka açık anonim şirketlerde riskin erken tespiti ve risklerin yönetilmesi için riskin erken tespiti komitesinin kurulmasını zorunlu kılmış ve sorumluluğu şirket yönetim kuruluna vermiştir. Risklerin erken tespiti komitesi, işletmenin varlığını ve gelişimini tehdit eden risklere karşı yönetim birimlerini uyarmakla görevlidir.

Bağımsız denetimin konu ve kapsamını düzenleyen TTK 398. Maddesi gereğince bağımsız denetçi, riskin erken tespiti komitesinin kuruluşu ve işleyişini denetlemek ve işletmenin risklerini, somut çözüm önerileri ile birlikte rapor haline getirerek yönetim kuruluna sunmakla yükümlü kılınmıştır. Bu madde hükmü ile TTK 378. maddede belirtilmiş olan risk yönetimine ilişkin sistemin kurulması ve işlemesi amaçlanmıştır.

Türk Ticaret Kanunu'nda riskin erken teşhisi ve yönetilmesine ilişkin bir sistemin oluşturulması zorunlu kılınmış ise de, riskin tespiti ve yönetilmesi konusunda nasıl bir yol izlenmesi gerektiği düzenlenmemiştir. Risklerin tespiti ve yönetilmesi süreci planlamanın yapılmasını müteakiben işletme kayıtlarının analizi ve sonuçların raporlanmasını içeren bir süreçtir. Denetçinin bu süreçte hem mesleki hem kanundan doğan yasal kurallar nedeniyle hukuki sorumluluğu bulunmaktadır. Bu sorumluluğu hem denetim yaptığı şirkete, hem de pay sahipleri ve alacaklılar ile üçüncü kişilere karşıdır. Denetçinin kanundan doğan yükümlülüklerini kusuru ile yerine getirmediği durumda oluşan zararları tazminle mükellef olmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, hakları ihlal edilen ve zarara uğrayan kişilerin zararlarının giderilmesi için denetçi aleyhine dava açma imkanı bulunmaktadır. Hal böyle iken kanun ile getirilen düzenlemelerin amacına ulaşması ve denetim sürecinin sağlıklı işlemesi için denetçinin yükümlülüklerinin ve sorumluluklarının net bir şekilde açıklanması zorunludur. Kanunda yeterli düzeyde açıklamanın yapılmamış olması muhtemel uyuşmazlıkların önünü açmakta ve denetçinin dava tehdidi ile karşı karşıya kalmasına sebep olmaktadır.

Tüm bunların yanı sıra; denetçinin şirketin varlığını ve gelişmesi tehdit eden risklerin tespiti ve riskin erken teşhisi komitesinin işleyişini denetleyerek raporlaması sürecinde yönetim kuruluna ve diğer ilgililere karşı yetki ve sorumluluklarının farkındalığını tüm işletme düzeyinde arttıracak bir sistemin oluşturulması gereklidir. Bu süreçte denetçinin doğru ve mevzuata uygun çalışmasını teminen gerek yasal düzenlemelerin gerekse işletme yönetimi ve organizasyonunun uyumlu olması ve işbirliği içinde çalışmasını sağlayacak detaylı düzenlemelerin yapılması gerektiği inancındayız.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Çalışma yazarlar tarafından ortak katkı ile yazılmıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

KAYNAKÇA

- Amit, R. ve Schoemaker, P.J.H. (1993), Strategic assets and organizational rent, *Strategic Management Journal*, 14, 1, 33-46.
- Babuşcu, Ş. (2005), *Basel II Düzenlemeleri Çerçevesinde Bankalarda Risk Yönetimi*, Akademi Consulting & Training, Ankara.
- Balıkçı, Y. (2009), *İşletmelerde Risk Yönetimi*, Cinius Yayınları, İstanbul.
- Barney, J. (1991), Firm resources and sustained competitive advantage, *Journal of Management*, 17, 1, 99-120.
- Barney, J. ve Hesterly, W.S. (2006), *Strategic Management and Competitive Advantage*, Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ.
- Barton, T., Shenkir, W. ve Walker, P. (2002). Making Enterprise Risk Management Pay off. books.google.com.

- Bromiley, P., McShane, M., Nair, A. ve Rustambekov, E. (2015). Enterprise risk management: Review, critique, and research directions. *Long range planning*, 48(4), 265-276.
- Chorafas, D., N., (2000). *Reliable Financial Reporting and Internal Control: A Global Implementation Guide*. John Wiley, New York.
- Doğrusöz Koşut H. (2012), Anonim Ortalık Yöneticilerinin ve Denetçilerinin Hukuki ve Cezai Sorumluluğu (TTK m. 549 - 563). *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 6102 Sayılı Yeni Türk Ticaret Kanunu'nu Beklerken (10-11-12 Mayıs 2012 Sempozyum), 683-696. (<https://dergipark.org.tr/en/pub/maruhad/issue/48277/616854>)
- D'Arcy, S.P., Brogan, J.C. (2001). Enterprise risk management. *Journal of Risk Management of Korea* 12 (1), 207-228.
- Drew, S.A., Kelley, P.C. ve Kendrick, T. (2006), CLASS: five elements of corporate governance to manage strategic risk, *Business Horizons*, 49, 2, 127-138.
- Eisenhardt, K.M. and Martin, J.A. (2000), Dynamic capabilities: what are they?, *Strategic Management Journal*, 21, 10/11, 1105-1121.
- Emhan, A. (2009), Risk Yönetim Süreci ve Risk Yönetmekte Kullanılan Teknikler, *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 3, 23; 209-220.
- Eren, F., (2020), *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Yetin Yayıncılık.
- Gönen, E., (2014), *Ticari İşletme ve Şirketler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Griffiths, P. (2005), *Risk Based Auditinig*, Gower Publishing Limited, England,
- Gürkan, N. Z. (2006), İç Denetimin Faaliyet Alanı, *Mali Yönetim ve Denetim Dergisi*, Temmuz – Ağustos.
- Harrington, S.E., Niehaus, G., Risko, K.J. (2002). Enterprise risk management: the case of united grain growers. *Journal of Applied Corporate Finance* 14 (4), 71-81.
- Karahan, S., (2012), *Şirketler Hukuku*, Konya.
- Kaval, H., (2008), *Muhasebe Denetimi*, 3. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kleffner, A.E., Lee, R.B. ve McGannon, B., (2003). The effect of corporate governance on the use of enterprise risk management: evidence from Canada. *Risk Management and Insurance Review* 6 (1), 53-73.
- Koşut, D. H. (2012), Anonim Ortaklık Yöneticilerinin ve Denetçilerinin Hukuki ve Cezai Sorumluluğu. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 18 (2), 683-696.
- Lam, J. (2014), *Enterprise risk management: from incentives to controls*, Wiley Finance Series.
- Liebenberg, A.P., Hoyt, R.E., 2003. The determinants of enterprise risk management: evidence from the appointment of chief risk officers. *Risk Management and Insurance Review* 6 (1), 37-52.
- Mathews, J.A. (2003), “Competitive dynamics and economic learning: an extended resource-based view”, *Industrial and Corporate Change*, Vol. 12 No. 1, 115-145.
- Meulbroek, L.K., 2002. *Integrated Risk Management for the Firm: a Senior Manager's Guide*: SSRN.
- Memiş, T. ve Bozbel, S., (2013), *Karşılaştırmalı, Gerekeçli, İçtihatlı ve Kavram İndeksli 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu*, Cilt I, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara.
- Miller, K.D. ve Waller, H.G. (2003). Scenarios, real options and integrated risk management. *Long Range Planning* 36 (1), 93-107.
- Mishra, B. K., Rolland, E., Satpathy, A., ve Moore, M. (2019). A framework for enterprise risk identification and management: the resource-based view. *Managerial Auditing Journal*.
- Olsson, C., (2002), *Risk Management in Emerging Markets*, Pearson Education Limited, Great Britain.
- Özbek, Ç., (2003), VII. Türkiye İç Denetim Kongresi “Denetimin Değişen Dünyası” Yeni İç Denetçi Profili Institute of Internal Auditors, 29-30 Mayıs İstanbul.
- Özer, M. A., (2012), Rekabet Ortamında Girişimciler İçin Varolabilme Reçetesi: Risk Yönetimi, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 7, 143- 162
- Özsoy, M., T., (2012), Yeni Türk Ticaret Kanunu ve Şirketlerde Kurumsal Risk Yönetimi, *Mali Çözüm*, Mart-Nisan, 165-185.
- Pulaşlı, H., (2016). *Şirketler Hukuku Genel Esaslar*, Güncellenmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Saka, T., (2008), *Kurumsal Risk Yönetimi*.
- Sobel, P.J. ve Reding, K.F. (2004). Aligning corporate governance with enterprise risk management. *Management Accounting Quarterly*, 5 (2), 29e37.
- Tekinalp, Ü., (2011), *Yeni Anonim ve Limited Ortaklıklar Hukuku ile Tek Kişi Ortaklığın Esasları*, İstanbul.
- Tekinalp, Ü., (2015), *Sermaye Ortaklıklarının Yeni Hukuku*, İstanbul.
- Topçuoğlu, M., (2012), *Yeni Türk Ticaret Kanunu'na Göre Bağımsız Denetçi ve Sorumluluğu*, 2. Değiştirilmiş ve Genişletilmiş

Baskı, Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş., Ankara.

Tunç, F., (2011), Yeni TTK' da Kurumsallaşmayla İlgili Düzenlemeler, Kurumsallaşma ve Denetim Konferansı, Antalya, 5-9 Ekim. (<http://archive.ismmmo.org.tr/docs/sempozyum/10/tr/FerruhTunc.pdf>).

Usul, H. ve Mizrahi, R. (2016), *Risk Odaklı Denetim*, Detay Yayınları, Ankara

Verbrugge, J., Smith, C., Niehaus, G., Briscoe, C., Coleman, W., Lawder, K., Ramamurtie, S. ve Chew, D., (2003). University of Georgia roundtable on enterprise- wide risk management. *Journal of Applied Corporate Finance* 15 (4), 8e26. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1745-6622.2003.tb00523.x>.

Von Kanel, J., Cope, E.W., Deleris, L.A. ve Nayak, N. (2010), Three key enablers to successful enterprise risk management, *IBM Journal of Research and Development*, 54, 3.

Yavuz, C. ve Öz, T., (2020), *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Vedat Kitapçılık, İstanbul.

6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu

6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu Gerekçesi

<http://www.kgk.gov.tr>

<http://mevzuat.gov.tr>